

પંચમ સૂક્ષ્મ વેદ નિરૂપણ.

મુળ લેખક—

બાલકૃષ્ણ સેવકરામ ઉપાધ્યાય

મુ. રતનપુર (પંચમહાલ)

પ્રકાશક—

પરમહંસ સુખાનંદજી મુ. ઉમરા (જી. સુરત)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૪૪૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ પંચમ સુકુમલેષુનિરૂપણ

વિષય ૫૨૩૬

★ પાંચડનો પરાજય (અનુભવોદય કારક)
 અને
 ★ પંચમ સૂક્ષ્મવેદ નિરુપણ.

મુલ્ય લેલક,
 બાલકૃષ્ણ સેવકારામ ઉપાધ્યાય.
 મુ. રતનપુર ત્રિ. પંચમહાલ.

પ્રકાશક—
 પરમહંસ. સુખાનંદજી મુ. ઉમરા (જીલ્લો-સુરત.)

પ્રથમાવૃત્તિ] સં. ૧૯૭૭ [પ્રત. ૫૦૦

(લેખકે સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

“ જ્ઞેન વિજય ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મુલયંદ કમનદાસ
 કાપડીયાએ છાપ્યું—સુરત.

~~સંસ્કૃત સંસ્થાન~~
 મૂલ્ય ૦-૧૨-૦

પ્રસ્તાવના.

જગતમાં સર્વને જાણીતા માત્ર ચાર વેદ છે, પરંતુ ધણા-
અરા તો ચતુર્વેદનાં તત્ત્વોને તથા તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપને યથાર્થ
જાણતા નથી, છતાં એ ચતુર્વેદ ઉપરાંત ઉર્ધ્વગતિવાળો પંચમ
સૂક્ષ્મવેદ છે, એવું જો, કોઈ તેમને કહે તો, તે પરમઆશ્ચર્ય માની
ધણીજ અસંભવિત વાર્તા માને છે, પણ કોઈ સંસ્કારીજનને પોતાની
જ્ઞાનાસાધિતિને લીધે એ આશ્ચર્યહારક ઉર્ધ્વગતિમાન પંચમ સૂક્ષ્મવેદને
સ્ત્ય સ્વરૂપમાં જાણી લેના ઉત્તમોત્તમ જ્ઞા પ્રાપ્ત કરવાની દ્વિય ઇચ્છા
થાય તો, આવા દ્વિય કોટીની ઇચ્છાવાળા જ્ઞાસુએની વૃત્તિને
સંતૃપ્ત કરના સૂક્ષ્મવેદની ઉત્પત્તિ સહિત નિર્ણય કરવા સાર પ્રથમ
તો ચતુર્વેદોત્પત્તિ સહિત ચતુર્વિધ વાણીનો વિસ્તાર એટલે કે, ચારે
વેદો કયા અંકુરમાંથી, કયા સ્થળમાંથી, કયા કયા તત્ત્વોના યોગે
કઈ શક્તિના દર્શક, તથા કયા કાર્યના કારણરૂપ, કયા દષ્ટી પ્રેર-
ણાએ કોની દ્વારા, અને કઈ સમૃદ્ધિના ભંડારથી પરિપૂર્ણ એવા
એ ચતુર્વેદ ઉદ્ભવ્યા; એ સર્વનું વર્ણન પંચમ સૂક્ષ્મવેદ નિરૂપણ
નામના આ ગ્રંથમાં પ્રશ્નોત્તરરૂપે દર્શાવ્યું છે. તદુપરાંત ચતુર્વેદોનો
વાપર, ઝંકારની સીમા, અને પ્રજ્વલ-કદપતરનું પર્ણપાખાદિ સહિ-
તનું વર્ણન, ઝંકાર નાપની નિયમ, વેદો ચતુર્વિધ વાણીનો
વાપર, વૈરાટમાં કોણ કરે છે ? વૈરાટમંડળના મૂલોકથી સત્ય
લોક પર્યન્તમાં પિન્ડનાં તત્ત્વોની ઐક્યતાની રીતનો વિધિ, સદ્ગુરુ
કુએર સ્વામીની પરમકૃપા પ્રાપ્ત કરી પોતાનું સ્વાત્મસ્વરૂપ શિદ્ધ

થયા પછી આત્મા, અને, પરમાત્માના મેળાપ વિષેનો કુદરતી ન્યાય વગેરેનું વર્ણન કરેલું છે. વળી સોડહમ્ ધ્વનિદ્વારા સિન્ધુસરિતાવત્ એક-મેક થવાય; તેના દૃષ્ટાન્તથી સિધ્ધાન્ત સિદ્ધ કરાવાય છે, તેવો ઉર્ધ્વગતિએ આકર્ષણ કરનાર વિષય પણ આવી ગયેલો છે. આત્મા, અને પરમાત્મા, બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ, અંશ અને અંશી, પ્રકાશ અને પ્રકાશક, એ સર્વનું છિન્નભિન્ન વર્ણન કરેલું છે. વળી આત્મા અને પરમાત્મા એકદેશી કે સર્વદેશી, તેનો પણ સંશય સહિત પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવેલો છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી કૈવલ્ય પરમાત્મામાં બળવા સાધકને કોષપણ કર્તવ્ય કરવું પડે નહિ; એ વિશે પણ આ ગ્રન્થમાં ધણીજ સૂક્ષ્મગતિથી સ્પષ્ટ કરેલું છે, પણ તે ધણીજ સૂક્ષ્મગતિ પ્રતિભાન પુરૂષને જે સમસ્ત લેખના સારનો સાર જે પંચમ-સૂક્ષ્મ-વેદ નિરૂપણનો ન્યાય સમજાશે, જેને ઉર્ધ્વગતિમાન સૂક્ષ્મવેદનો સાર જણાયો; તો તેને દરેક સિધ્ધાન્તનું કર્તવ્ય જે અધોઅધેના શ્વાસથી થાય છે, તે સઘળું વૈરાટદેહી નિરંજનની આદે આ તરફમાં ઉત્પત્તિ રિથતિ અને લય થવાના ખતામાંજ અર્પણ થાય છે, એવું પ્રત્યક્ષ જણાય; એટલી શક્તિ ઉર્ધ્વગતિના પ્રાણ પ્રદેશમાં રહેલી છે. ઉર્ધ્વ પ્રદેશ ઉપાધિ રહિત, અને અતિ જગૃત છે. જે કોઈ શ્રીન્દ્ર કુમેર મહાનાજના જ્ઞાનથી ઉર્ધ્વપ્રદેશી થયા હોય; તેમને તો સકૃત્વપતિ કૈવલ્ય પરમાત્મા શિવાયની સઘળી ઉપાસના તે દૈતમતવાદનીજ જણાય છે. દૈતનો નાશ છે, ને અદૈત તે અવિનાશી કૈવલ્યકર્તા છે. કૈવલ્યકર્તાનો સિધ્ધાન્ત સર્વ સિધ્ધાન્તથી પરમસિધ્ધાન્ત છે. કૈવલ્ય-પરમાત્મામાં મુક્ત થવા માટે ટેલીગ્રાફ

તારનાં યંત્રવત કર્તાની કુદરતમાં ઉર્ધ્વપ્રદેશી પુરુષનાં પુરુષાર્થરૂપી-તંત્ર મેળવવો પડે છે. ત્યારેજ આત્મા પરમાત્મામાં લીન થાય છે. જે તત્ત્વનો ઉદય જેમાંથી થયેલો છે, તે તત્ત્વનું એક્ય તેજ તત્ત્વ સાથે થાય છે, એટલે કે બાહ્યવૃત્તિ તે અંતરવૃત્તિમાં શમે છે, અને અંતર-વૃત્તિ તે, આત્મસ્વરૂપના સાક્ષીમાં શમે છે. આત્મા એ, કૈવલ્ય પર-માત્માનો અંશ છે. તે અંતે કૈવલ્યમાંજ લીન થાય છે. આ રીતે હલક ક્રિયાથી અંશ તે, અંશીમાં લીન થવા માટે ઉર્ધ્વગાન દર્શક “ પંચમ સુક્ષ્મવેદ નિરૂપણ ” નામે ગ્રંથ લખવા સ્કુરણા ઉદ્ભવી એ સ્કુરણાનું શ્વમન આ પુસ્તકના સ્વરૂપમાં આજે થયું છે, તે આપની સેવામાં હાજર છે.

પ્રિય વાંચકવ્રંદ ! હું કોઈ મહાન વિદ્વાન નથી. સંસ્કૃતનો સંસ્કારી નથી. લેખક તરીકેનો આ પ્રથમ પ્રયાસ છે, જેથી પુસ્તકમાં સ્થળે સ્થળે દોષો નજરે પડશે. નિર્દોષ તો માત્ર પર-માત્માજ હોઈ શકે. મનુષ્ય તો ભૂલને પાત્ર હોયજ તો સુગ વાચકવ્રંદ ભૂલચૂક હાથા ઠારી નીરક્ષર ન્યાયે સાર ગ્રહણ કરશે એવી આશા છે. યોગ્ય ભૂલ દૂષા કરી કોઈ સર્જન જણાવશે તો પુનરાવૃત્તિ વેળા યોગ્ય સુધારો કરવામાં આવશે.

આ ગ્રંથની પુરવણી તનીકે અમારો બીજો ઉપયોગી લેખ નામે “ પાસંડેનો પરાજય અને અનુભવનો ઉદય કારક ” આ લેખની સાથે પ્રથમ સામેલ છે. એ લેખ વિચારવાદો આ લેખ સમજવામાં વિશેષ સરળતા થઈ શકશે. સુગ જ્ઞાસુ એ ઉભય લેખનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી ઉચ્ચ જ્ઞા પ્રાપ્ત કરે એવી વાંચના છે.

કાયમચંદ્રી બાળકૃષ્ણ શેવકરામ ઉપાધ્યાય
મુ. રતનપુર (જીલ્લો પંચમહાલ).

(૫)

આ અંથ છપાવવામાં સંત શિરોમણી પરમહંસ સુખાનંદજીએ
તનથી સંપૂર્ણ તથા વધુ ભાગે ધનથી સદાય આપી પરીપકાર જણા-
વ્યો છે. એ સિવાય જેમણે આ અંથને અંગે નાની મોટી સદાય
આપી છે તે સધળાનો હું આ જગાએ અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર
માનું છું. અને હવે પ્રથમે મારી અહોનિશ પ્રાર્થના છે કે એમને
અનુભવના મંડારની અખુટ રિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાયો. અત્તુ.

રતનપુર-પંચમહાલ }
સંવત ૧૯૭૪ ના વૈશાખ શુદ્ધ } આજકૃષ્ણ સેવકરામ, ઉપાધ્યાય
૧૧ મંગળવાર

(૬)

કાયમ સમાજના ધર્મનાં પુસ્તકોના પ્રચારાર્થે તન
મન અને ધનથી મદદ કરનાર દાનવીર
ભક્તોનાં નામ.

૩.

- ૧૫૧) સરંગ ડાહ્યા મીડા
- ૧૦) સરંગ દેવા પ્રેમા
- ૧૦) ગોવન ડાહ્યા
- ૧૦) સરંગ દેવા પ્રેમાની ઓત
- ૫) બાદ છીમી
- ૫) સરંગ ગોપાળ પ્રેમા
- ૧૬) સરંગ વાજા બાણા
- ૧૧) પીતાંબર દીતીયા
- ૧૧૧૧) ગોવન દીતીયા
- ૫) ડાહ્યા નાના
- ૨) રામા ખીજલા
- ૬) સોમા જોગી
- ૧૦) મંગા દાહ
- ૫) કાતા દેવા
- ૧૦) છવા દીતીયા જદવ
- ૧૦) માવણ ડાહ્યા મી.
- ૧૦) નાનણ ડાહ્યા મી.
- ૭) છીમા મીડા પેન્ટર

(૭)

- ૧૦) બીખા ઠાલા મી.
૧૦) છીમા પીતાંમર
૧૦૧) પીતાંમર સોમા
૧) વાલા ઠાલા જીવા
૧) લાલુ નાના
૧૦) દાજી લાલુ
૧૧) સરંગ રણજોડ શંકર
૭) વાલા કીકા
૫) હરિયા મંગા
૫) મુઢોયા હરિયા
૬) વાલા નાના
૫) વાલા જીવા
૫) રતનજી પીતાંમર
૫) રામજી લાલા
૧૦) પાયા વાલા
૭) બીખા લાલુ
૬) પાયા પીતાંમર
૫) દાજી માવા
૫) જીવા રણજોડ
૫) રતનજી પીતાંમર મીઠા
૫) લાલુ ગોવન
૩૦) સરંગ લાલુ વાલા
૫૦૧ પ્રાણજીવન પીતાંમરદાસ

(૮)

- ૫) કાના ખીજલા
- ૫) પ્રેમા નાના સરંગ
- ૫) નાના ગોવન મીઠા
- ૧) દ્વીતીયા મીઠા
- ૧) વાલા લાલા
- ૬) જાદવ જોગી
- ૨) મીઠા હરિયા

આ પ્રેમી હરિજનો ગામ ઉમરા તા. ચોર્યાસીના છે.

પુસ્તકોની જાહેરાત.

પંચમ સુક્ષ્મ વેદ. કિં રૂ. ૩

પંચમ સુક્ષ્મવેદ ઉપનિષદ્ કિં રૂ. ૧)

મળવાનું ઠેક.થું—પરમહંસ સુખાનંદજી મહારાજ

ઉમરા (સુરત.)

परमपूज्य लगवान श्री कृष्णसागरजी.

- દોષ ન દેશો કોઈને, કહું છું એકે કર જોડ.
 કારણ વાંચન હારમાં, બુદ્ધિ લઘુ કે પ્રાદ. ૬
 શ્રીમત કુવેર સિદ્ધાન્તને, લખવા મન આતુરઃ
 બાલકૃષ્ણ ગતિ પ્રેરશે, ગુરૂ નારાયણ ઉર. ૭
 બાલકૃષ્ણની અરજ એ, સુણો ગરીબ નિવાજ.
 સતત સાક્ષી થઈ રહો, લખતાં લેખ ધિરાજ. ૮
 વાંચકને કર વિનતી, આવરણ કરજો દૂર;
 આત્મ અર્ક ઉપાસતાં, પ્રગટે ચૈતન્ય દૂર. ૯
 ચૈતન્ય જ્યોતિ જળાકળે, જ્યાં જોઈશું ત્યાં વ્યાપ;
 એ અનુમતીયે વાંચશે, તે તપશે નહિ તાપ. ૧૦
 સંસ્કારે એ નિવડ્યા, ભકતો લેખ અનેક;
 વરણ વખાણે શું બને, નહિ વરણનો ટેક. ૧૧
 આદ્યથકિ એ ભક્ત તે, ચતુર વરણમાં થાય;
 જ્ઞાન વરણ સાધી વડી, અન્ય શુદ્ધ સમતાય.
 ભક્તિની ખટ ભાવના, પ્રેમે પકડો કમઃ
 પરમ મોક્ષ પર્યાંતનો, બાલકૃષ્ણ કથે મર્મ. ૧૩
 ગદ્યમાં સર્વે ગોડ્યો, અક્ષર માળા લેખઃ
 બાળકૃષ્ણ જોગો નહિ, રસ્તે દિર્ઘનો નેક. ૧૪
 ઉપલક્ષ દોષો દેખતાં, હૃત્તિ ત્યાં વિરમાય;
 બાળ કૃષ્ણ સિદ્ધાન્તમાં, મુરતી કઈ પેરે જાય ? ૧૫
 ॥ ઇતિ શ્રી મંગલાચરણ સંપૂર્ણ ॥

અથ પાંચંડનો પરાજય ને અનુભવોદય કૃત ગ્રંથ લિખ્યતે ॥પારંભા॥

બ્રાહ્મણને જાણવા યોગ્ય પ્રશ્ન.

આ ઘોર કળીયુગમાં પૂર્વે ઓધ ધર્મનું ખંડન કરવા સાડ્ આદિ શંકર થઈ ગયા. તેમણે વેદ ધર્મનું પ્રતિપાદન જગ જાહેર કર્યું. અને પોતાનો કરેલો પુરુષાર્થ આર્ય ભૂમિમાં કાયમ રાખવાના હેતુથી તથા અવૈદિક પાખંડી પ્રચાર ન થાય માટે ચાર દિશામાં ચાર શંકર મઠ સ્થાપ્યા. દરેક મઠના આચાર્યને આર્ય ભૂમિના બ્રાહ્મણો વગેરેને ઓધ કરવા સાડ્ પૃથ્વીને વિષે હદો બાંધી આપી. તે સર્વે પોતે પોતાની હદમાં રહીને બ્રાહ્મણો વગેરેને વેદ ધર્મ-પરાયણ નિયમો વશ વર્તાવીને ધર્મ ધુરંધર આચાર્ય પદના અમલમાં રાખીને જગદ્ ગુરુના અલંકારથી પરંપરાથી વૈદીક ધર્મનો પ્રચાર કરી રહ્યા છે. ને વૈદીક ધર્મ પ્રમાણે, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વશ્ય, આદિ સર્વ વરણ ગુરુપદને માન્ય આપી સર્વે મતાનુયાયીઓ થઈ રહ્યા છે. તે એવી રીતે કે શિષ્યો જાણે છે કે શંકરાચાર્ય અમારા ગુરુ છે ને ગુરુશ્રી જાણે છે કે જગતના બ્રાહ્મણાદિ સર્વ વરણના ગુરુ અમે છીએ. તેમ સર્વ જીવોના તારક પણ અમે છીએ, શિષ્યો પણ એજ પ્રમાણે માન્ય કરી ગુરુ એવા પ્રામ પૂર્વક ઉજાગ્યા જાય છે. ગુરુશ્રી હમેશાં દરેક ગામમાં કે દરેકને ઘર

શિષ્યોની સમક્ષમાં કાયમ રહેતા નથી. કોઈ કોઈ વર્ષે પોતે આવીને ભેટ સેવા લઈ જાય છે. ને પટ કર્મોદિ ભક્તિ માર્ગનો અમલ બજાવી જાય છે. ગુરૂશ્રી પોતે પધારે છે તો પણ શિષ્યોએ ગુરૂની સમક્ષમાં રહીને પટ કર્મને વિષે રહેલી શંકાઓ મુક્ત કરવી તેવી આરત કે આકાંક્ષા થતાં કોઈને દેખ્યા નહિ. માત્ર લખીત કે છાપેલાં પુસ્તકો વાંચીને કે એવા અજાણુ ગુરૂથી સંધ્યા વગેરે સુણી શીખીને કે દેખાદેખી હું પટ કર્મનો અધિકારી છું એવો ભાર માથે લઈને સુપુત્રિ સરખા કર્તાવ્ય કર્યા જાય છે. તેમને સુપુત્રિ સરખા એટલા માટે કહ્યા કે “ઘણા ખરા બ્રહ્મણો તે દશ વર્ષથી તે સીત્તર વર્ષના વૃદ્ધ થાય છે. અને તે ત્રીકાલ સંધ્યા કરતા હોય છે. પણ તેમને પૂછીએ કે આત્મબીજ “ઐ કાર છે” તે સર્વ અક્ષરોમાં આદ્ય છે. એટલે દિવ્ય મંત્ર ગાયત્રીથી પણ આદ્ય છે. એ “ઐ કાર” વ્યાકરણના ભેદે અકાર, ઉકાર ને મકાર એ ત્રણની ત્રીપુટી મળવાથી ઐ એવો ઉચ્ચાર થાય છે અને તે ઉચ્ચાર આપણા સ્થુલ શરીરમાંજ થાય છે. હવે અકાર, ઉકારને મકારનું સ્થાન આ શરીરને વિષે કયાં કયાં રહેલું છે? વળી ઐ કાર છે તે સર્વ તત્ત્વમાં તત્ત્વ છે. અને તે મહાન ચૈતન્ય બ્રહ્મ પ્રકાશ રૂપ છે. તે બુદ્ધોક્તી તે સત્ય લોક પર્યાંતમાં વ્યાપક છે. અને તે પિંડમાં તથા વૈરાટ બ્રહ્માંડમાં સઘળે સમાર છે. તો

આપણા શરીરને વિષે ભૂલોડથી તે સત્ય લોક સુધીનાં સ્થાન ક્યાં ક્યાં છે ? અને પિંડનું તથા વૈરાટનું એકીકરણ કેવી રીતે થાય છે ? વળી અકારથી ઉઠેલો ધ્વનિ મકારના સ્થાને પહોંચે તે કેવી રીતે ? અને પ્રણવ જપ કેવા નિયમથી જપાય છે ?

પ્રણવ વેગ ક્યાંથી ઉડી ક્યાં જઇ સમે છે ?

અને પ્રણવ જપ કોણ ઇષ્ટની સત્તાએ જપાય છે ?

વળી પ્રણવજપ કોને નિવેદન થાય છે ?

વળી ઐકાર જીજ છે તે કયા કૃષ્ણની પ્રાપ્તિ કરનાર છે ?

તમને ઐકાર જપ ઉપર શ્રદ્ધા છે ? કે અન્ય મંત્રોપર છે ?

વળી હું કોણ છું ? ને મારા કર્તા તે કોણ છે ?

હું ક્યાંથી આવ્યો છું, અને ક્યાં જવાનું છે ?

ખીજી મારે કેવે સ્વરૂપે ઘઈ કયા સ્વરૂપમાં ભળવાનું છે ?

હું ચતુર વર્ણમાં આઠાણુ વર્ણ ઉત્તમ છું, તેવી મમતા પરંપરાથી એટલે દરેક જન્મથી કાયમ છે ? કે આધુનીકમાં એટલે આ જન્મમાંજ આવી મળેલી છે ?

ખીજું વર્ણાશ્રમનો અભિમાન તમને ક્યાં સુધી રહેશે ?

અને વરણાશ્રમનો અભિમાન દૂર થયા પછી કયો અભિમાન ધારણ કરવો પડશે ?

વરણ લેઈના અભિમાનને ઉત્તમ ગણવો કે વરણ લેઈ રહિત થવાની ઇચ્છા રાખવી ? વળી પ્રાણાચમ કર્યા પછી પુના-તુના ઉચ્ચારથી ઇંદ્રિયોને અભિસીંચન કરીએ છીએ તેથી સર્વે ઇંદ્રિયો પવિત્ર થાય છે. એ પવિત્ર થઈઓ એવું સંતોષકારક માનવા જેવી પરીક્ષા શી હશે ?

અંગન્યાસ કરીને સર્વે ઇંદ્રિયો બળવાન થાઓ તેવી યોજના કરીએ છીએ, તો પ્રાપ્ત થયેલું બળ કયા કાર્યમાં વાપરવાની ફરજ છે ?

આ તમામ શંકાઓના ખુલાસા પોતાના શ્રી સદ્ગુરૂને પૂછીને નિવૃત્ત કર્યા નથી. તેથી આવું સુગમ, સરળ અને હમેશાં ત્રીકાળ સમયે ભણી જાય છે ને કર્યા જાય છે. છતાં ઉપરના પ્રશ્નો ઉત્તર આપી શકતા નથી ત્યારે બ્રાહ્મણને ઝાં કારનો અધિકાર છે તેવી મમતા કરવાનો હક આવા નામના બ્રાહ્મણોને શો છે ?

જ્યારે કર્તાવ્ય કરે છે અને ક્રિયાને કારણ સમજતા નથી માટેજ સુપુષ્ટિ સરખા કહ્યા છે. હવે બ્રાહ્મણને, ક્ષત્રીને, અને વૈષ્યને વરણ પ્રમાણે સંધ્યાદી પટ કર્મ કરવાનું કહ્યું છે. પટ કર્મનું ફળ તે કેવ પિતૃના રૂણથી મુક્ત થઈ તત્ત્વને જાણવું. તત્ત્વમાં આત્માને ઓળખવો. આત્મા છે તે અગમ્ય, અગોચર, અવ્યય, રૂપ, રંગ રેખાથી રહિત

એવો અનુપમ છે. તેને માત્ર બ્રાહ્મણની બુદ્ધિ વિના અન્ય કોઈ જનોની બુદ્ધિ આત્મ બ્રહ્મની કલ્પના કરી શકવા, તથા ચથાર્થ છે તેવો નીશ્ચે નીરખી શકવા, કે તેવી ધૈર્યતા મેળવવા કે ધારણા ધ્યાન ધરવા શક્તિમાન નથી. કેમ જે બ્રહ્મણ છે તે વેદ તથા શાસ્ત્રોના વેત્તા છે, માટે સર્વ ગ્રંથોનો સાર ગ્રહણ કરીને પોતાની વિશાળ બુદ્ધિ વડે સુક્ષ્મ વસ્તુનું ગ્રહણ કરે તેવી બુદ્ધિ તો માત્ર બ્રાહ્મણનીજ હોય છે. એવું કાર્ય કરવામાં અન્ય વરણની ગતિ કે મતિ ચાલી શકેજ નહિ જ્યાં સુધી આપનું આપ આત્મ સ્વરૂપ આ સધળા શરીરના પાંચ મહાભૂતનાં બનેલાં જડતનુને સચેત કરનાર છે, તે નીકટમાં નીકટ ને પોતામાં પોતે આપો આપ છે. તેને જાણવાનું જ્યારે દુર્લભ થઈ પડ્યું છે, તો અનંત ઈંડ પિંડથી ન્યારા અનંત બ્રહ્માંડા-ધીશ પરમાત્માની સાથે આપના આપ આત્મ સ્વરૂપની ઐક્યતા કરવાની કેટલીક મુશ્કેલી કહીએ ? એટલા માટે કહ્યું છે કે: “બ્રહ્મનીનં સો વ્રાજહ્મા” આ વાક્ય ઉપર ધ્યાન લેનારને પોતાની મનોવૃત્તિનો નિમ્મલ કરવા, તથા આત્મ નિવેદન વાળી વૈરાગ્ય યુક્ત ભક્તિ રસનું પાન કરવા, આ દેહ રૂપી દેવળમાં તદ્દાકાર સંયમ પછે અપરોક્ષ કે જાગૃત રહીને સર્વ સંશયનું સમાધાન કરવા કેવી રીતે સત્વર રહેવું જોઈએ ? સમદ્રમાદિ

સંપત્તિમાં સમાધાન સંપત્તિ આત્મ સ્વરૂપને નિશ્ચે કરનારી છેવટે છે. એ સમાધાન સંપત્તિ સંપાદન કરનારનેજ આત્મણુ કહેવાય છે. બાકીના સંસ્કારથી તથા વેદ ભણવાથી દ્વિજ અને વિપ્ર કહેવાય છે. પણ બ્રાહ્મણુ તો આત્મ બ્રહ્મને જાણવાની યુક્તિસહ ભક્તિ સંપાદન કરે તેમનેજ કહેવાય છે અને તેવી યુક્તિ સહ ભક્તિનો કમ અનુક્રમે બતાવનાર પરમ કૃપાનિધિ સદ્ગુરૂની પદ્ધિ જગમાં જાહેર છે.

હવે જ્યાં સુધી બ્રહ્મમય થવાને સમદમાદિ ભક્તિના ક્રમે આરૂઢ રહેવાયું નહિ, ને સદ્ ગુરૂ પાસે માગણી કરવાની કે તેવા ક્રમને જાણવાની જરૂર છે નહિ, તો આ જગતના સંતભક્તો પ્રત્યે મિથ્યાભિમાન કરવો, તથા નરકે પહોંચાડનારી સંત ભક્તોની નિંદા કરવી, અને મન મુર્ખી જેવા થઈને મનમાં કુલવું, વળી અધિરને ભજનારની આગળ મોટા થઈને હું બ્રાહ્મણુ જગતનો ગુરૂ છું, મારા ગુરૂ શંકર છે, મારો સનાતન ધર્મ છે, એ પ્રમાણે સર્વ બાબતો જાણે ખરા પણ શંકર ગુરૂની મહત્તા પ્રમાણે જ્ઞાનવિનાના બાલી ધડાકા મારીને શંકર ગુરૂશ્રીના ભાર માથે લઈને ફરે અને પોતે જાહેર ભાવનાનું કર્તવ્ય કરનાં હોય તે વખતે કોઈ આત્મ જ્ઞાનનું સ્થાપન કરવા વાતી કરે તો તેની સાથે આત્મ જ્ઞાનનું જાંડન કરવા પોતાનું સળંગ પાણું બતાવીને ખુબ ઝગડો મચાવે, અને પોતાનું ચાલે

તેટલું કરે, કોઈ જ્ઞાનિનું કહેવું શાન્તિથી સાંભળે નહિ, કદાપી અભાવે સાંભળે તો જ્ઞાન ગતિ વિનાના સમજે નહિ. અને કદાપી શબ્દ વિવેકી હોય ને સમજે તો મિથ્યાવાદ કરનાર માન્ય કરે નહિ. એવા અભિમાની પ્રાદ્યુષોને પ્રીતમ સ્વામીએ કહ્યું છે કે “ સકલ સભા શિવ વાહન જેસી, કહેવે સો સુણે નહિ, સુણે તો સમજે નહિ, સમજે તો રૂઝ જાય, કહે પ્રિતમ એ સંગમાં બેઠનકો કયા મહિમાય. હવે પ્રિતમ સ્વામીએ એટલા માટે કહ્યું કે જે મિથ્યાભિમાની હોય છે તે આત્મજ્ઞાનથી અજાણ્યા હોય છે, ને જગત ગુરૂનો બ્રોજ (ભાર) પોતે માથાપર લઈને ફરે છે; ગુરૂના જ્ઞાન પ્રમાણે ચૈતન્ય મય થવાય તેવું પોતાનું જ્ઞાન કે કર્તવ્ય છે નહિ, આવા આત્મજ્ઞાન વિરૂદ્ધ કર્તવ્યથી પોતે મુક્ત થયા નથી, તો અન્યને મુક્ત કરશે કયાંથી ? છતાં આત્મજ્ઞાની ગુરૂપોનું સંયમાદિ કર્તવ્યને નષ્ટગણી પોતાની બાહિર લાવનાની ભક્તિ કરાવવા પોતે જગત ‘ગુરૂ પ્રાદ્યુષ’ એ વાક્ય રૂપીભાર પોતે શીરપર લઈને ફરે છે, તે એવી રીતે કે શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય અમારા ગુરૂ છે, ને ગુરૂનું જ્ઞાન તો પ્રહણ કરવું નથી, ને તેવો ગુરૂબ્રોજ લઈને પોતે ફુલવું, ને જ્ઞાનિઓને ડરાવવું, ત્યારે એ શિવ વાહન એટલે નંદીના સ્વભાવ જેવા સમજવા.

નંદીના સ્વભાવ જેવા એટલા માટે કહ્યા કે નંદી છે

તે ઘણાંક પુસ્તકોનો ભાર ઉંચકે ખરા પણ તે પુસ્તકોની અંદરનું જ્ઞાન નફીને હોય નહિ. તેવી રીતે શંકરાચાર્ય ગુરૂશ્રીનો ભાર નામના પ્રાણણો લેતા હોય તો તેમને શંકર મતના અદ્વૈતજ્ઞાનનું જ્ઞાન ક્યારે આવે નહિ, હવે આ પ્રથમથી સવિસ્તર લેખના વાંચનારને પ્રારંભથી લખેલી વાર્તા તો સર્વમાન્ય શાસ્ત્રોક્ત છે એટલે ભાવા ભાવે ઘણો ખરી રૂચશે ખરી, પણ પ્રિતમ સ્વામીનું દ્રષ્ટાંત આવશે એટલે અજ્ઞાનતાને તત્કાળ મહાક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ બીલકુલ રૂચશે નહિ કારણકે તેમનામાં કહેલા દ્રષ્ટાંત સિદ્ધાંતનો સાર લેવા જ્ઞાન તો નહિ હોય, પણ મિથ્યા અભિમાન તો હશે એટલે એકદમ તમો ગુણ વાપરશે. ને આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી એ વાંચનાર તે જ્ઞાતા છે કે અજ્ઞાતા છે, તેની પરીક્ષા પ્રિતમ સ્વામીનું દ્રષ્ટાંત વાંચશે એટલે પોતાની બુદ્ધિની પરીક્ષા સ્પષ્ટ થઈ આવશે. જેવી રીતે મરેલા સર્પની પરીક્ષા દુર રહીને પથ્થર અથવા ગમે તે પદાર્થનો પ્રહાર કરવાથી ઘઈ આવે છે, તેમ ઉપરના દ્રષ્ટાંત રૂપી શબ્દના પ્રહારથી જ્ઞાતા અજ્ઞાતાની પરીક્ષા થઈ આવે છે. કારણકે માંહે કહ્યું છે કે ‘સમજે તો રૂસ જાય’ એ વચન તો સંત પુરૂષનું કહેવાય, માટે મિથ્યા જવાનુંજ નથી. મોટા પુરૂષનું બોલવું સત્યજ હોય છે, તેથી તેમને વાંચતાંજ એકદમ રીસ ચઢશે, તે કારણ અજ્ઞાનનું છે. કારણકે તેમને વાંચીને સત્ત્વ ગુણી

સાર ગ્રાહક શક્તિ નથી. તેથી ઉલટા આ લેખ લખનાર પર મહાન ક્રૂર સંકલ્પો ચલાવશે, પણ તેઓમાં બાકીના સમસ્ત લેખનો સાર સિદ્ધાંત જોવા રહે તેવી સફળતા ધૈર્ય તાજ નથી, તેમ સમજવું.

જેમ વિષધર સર્પને સાકર ઇલાયચી વાગું દૂધ દુર રહીને પાઈએ તો તે દુધનું પાન કરે ખરે, પણ દુધનો પાનાર એની પાસે દુધ પાવા સાડુ બાય તો તે તુરત ડંખ કર્યા વિના રહેનાર નથી તેવી રીતે અજ્ઞાની જનો પોતાની ઝેર બુદ્ધિનો વાપર કર્યા વિના રહેનાર નથી. હવે તંમને શાન્ત કરવા લખું છું કે પ્રીતમ સ્વામીનું કહેલું દ્રષ્ટાંત આપીને આ લેખ લખવાની જરૂર અમારે શી હતી? અને ખીજી વર્ણના અજ્ઞાનીઓની ભૂલ લખી નહિ, માત્ર બ્રાહ્મણોના વિષેજ લખ્યું છે! એવી કોઈ શંકા કરે તો તે કહું છું તે શાન્તિથી સાંભળો. કે બ્રાહ્મણ વરણ, ને બ્રાહ્મણનું કર્તવ્ય, તે અન્ય વર્ણ કરતાં આ જગતમાં સર્વોત્તમ ગણાય છે. અને અન્ય વરણની ઉપાસના તો અદબદ અધાધુધ જેવી છે. અને તેઓ બ્રાહ્મણના ખતાવ્યા પ્રમાણે ઇશ્વરની ભક્તિ પરોક્ષ સાવે કરે છે. ને બ્રાહ્મણની ભક્તિ તો અપરોક્ષ ચૈતન્ય મય પ્રગટ રૂપે છે. અને એવી ભક્તિના અધિકારી બ્રાહ્મણો તે જગત ગુરૂ થાય છે હવે આવી ઉત્તમ પંક્તિના બ્રાહ્મણો જ્યારે પોતાના કર્તવ્યમાંજ

બુદ્ધ રાખી રહે તો તે સામાના ગુરૂ થઈને શું જ્ઞાન આપીને પોતાનું ગુરૂપદ શોભાવી શકશે? હવે આ ઠેકાણે વિચાર કરો કે અન્ય વરણને તો શુભાશુભ કર્મકાંડનું કર્તવ્ય કરાવવા તમારા ગુરૂ થવા આવવું નથી માટે અન્ય વરણની બુદ્ધ ચુક લખી નથી. તેમ તે લખવાની જરૂર પણ નથી કારણકે તમારા અજ્ઞાને કરીને તમેજ એમને અંધાધુંધ જેવા આત્મ અંધા રાખ્યા છે તેમ પોતે પણ રહ્યાછે. અને અનેક પ્રકારના આત્મ જ્ઞાન વિનાનાં પાખંડી કદબીત કર્મો કરાવીને આ તરફમાં વળગાડી મૂકે છે. તેથી આ જગતના જીવોનું કાર્ય તમારાથીજ બગડે છે. એવું સમજીને તમારા વિષે લખ્યું છે માટે એ બાળતનું ખે.ટું માનશો નહિ. અને ખે.ટું માનો તો એ બધું તમારા અજ્ઞાનનું ચિન્હ છે. તમારામાં જ્ઞાન હોય તો તમે તમારાજ કલ્યાણને અર્થે આત્મ અનુભવનો પ્રકાશ કરીને પોતે ચૈતન્ય ઉપાસના કરો ને કરાવો, તો શું તમારૂં ને તેમનું કલ્યાણ ન થાય? પણ જ્યાં પોતેજ દેખાદેખીને કહેતા કહેતી અનેક પ્રકરની આકાંક્ષાઓ ધારણ કરીને પરોક્ષ દાવાના કર્મ કાંડમાં મચી રહ્યા છે. અને એવા અનેક પ્રકારના કર્મથી તૃપ્ત રહી અજરામર સુખની કલ્યાણકારીક આકાંક્ષા ધારણ કરતાં નથી ને આત્મ જ્ઞાનના આંધળા થઈ રહે છે. તો તેવા દાંભિક આદ્યજ્ઞો તે શરણ થયેલા જીવોની આત્મ

જ્ઞાનના યોધે કરી અંતરવૃત્તિ શુ' જાગૃત કરનાર છે ? જે પોતે આંધળા હોય તો તે સામાને સીધે રસ્તે શુ' દોરશે ! આ ઠેકાણે બ્રાહ્મણો એમ કહેશે કે ચૈતન્ય પદને ચીનવા માટે પ્રારંભમાં કર્મમાર્ગ પૈકી જડ ઉપાસના કરાવવી જોઈએ, કેમ જે એકદમ આત્મજ્ઞાનની વાર્તા તથા યોધ કે ભજન સંયમ કરાવાયે નહિ. આત્મ ધ્યાનના અભિલાષીને પ્રથમ તો ધાતુ પાષાણ કે મૃતિકાની મૂર્તિનું પૂજન તથા ધ્યાન વગેરે પૂર્ણ શ્રદ્ધા પૂર્વક કરીને ભક્તિ સાધવી જોઈએ. એવો નિયમ આત્મજ્ઞાનથી, તથા વેદાન્તની ષટ સંપત્તિથી વિમુખ રહેલા બ્રાહ્મણો બતાવે છે. હવે આત્મ સ્વરૂપ ઓળખવામાં આ નિયમ કેવો થયો કે

‘ચૈતન્ય સ્વરૂપ જાણવા માટે ધીને ઉદ્દગીને છોકરાયે પિતાને પૂછલા પ્રશ્નનું આત્મવિરુદ્ધ-દ્રષ્ટાંતઃ—એક અજ્ઞાન છોકરાએ પોતાના પિતાને પૂછ્યું કે પિતાજી ! આ જગતમાં સર્વ કોઈ ધી ખાય છે. એ ધી મેં ખાધુ નથી, તેમ ધી જોયું પણ નથી, એ ધી તે કેવું હશે ? તે મને બતાવોને ? પિતાએ છોકરાને ધીનો અનુભવ કરાવવા સાડુ ધીને બદલે મહીષી બતલાવી. હવે આ દ્રષ્ટાંતનો ખ્યાલ કરીને વિચારો કે એ છોકરો મહેષીને જોવાથી પ્રવાહીક જેવા ધીનો અનુભવ કેવી રીતે કરી શકશે ? વિવેક વિનાના પિતાએ જાણ્યું કે ધી પદાર્થ છે તે મહેષીમાંથી નીકળે છે.

માટે રહેણીને બતાવું. એવી જડ બુદ્ધિના વિવેકી મનુષ્યેઃ
અદ્રશ્ય તત્વાતિત ચૈતન્ય સ્વરૂપને બદલે હરેક પદાર્થની
ઉપાસનામાં જીવોની અંતર વૃત્તિ શ્રદ્ધા સહિત જતમત
જોડી દે છે. ત્યારે પદાર્થથી રહીત જે “આત્મ સ્વરૂપને”
કેવી રીતે અનુભવશે ? હવે પ્રતિમાનો પુબ્ધરી જે જે કાળે
પ્રેમ સહિત ધ્યાન ધરશે તો તેને સ્થુલની પ્રતિમાજ ધ્યાનમાં
આવીને સન્મુખ દૃશ્ય થશે. કારણ કે પ્રતિમા છે તે આ સ્થુલ
શરીરની છે માટે દ્રશ્ય પદાર્થની પ્રતિમા સન્મુખ દૃશ્ય થશે.
ત્યારે ધાતુ પાપાણુની આઘ મુર્તિનું ધ્યાન ધારણા કરાવનારને
પૂછીએ છીએ કે આપણા દેહ રૂપી દેવળમાં પોતે આપે
આપ પ્રાણુ જીવન પ્રગટ છે. તેને ઓળખવા સારૂ તથા
તદાકાર થવા સારૂ આપનું આપ ચૈતન્ય સ્વરૂપ જે વેદ
વૃત્તિમાં અહં બ્રહ્મ વાક્ય કહેલું છે, તે સ્વરૂપ અન્ય
મુર્તિમાં, કે અન્ય કર્મ માર્ગથી ક્યાંથી દૃશ્ય થવાનું છે ?
જે વસ્તુ પોતાના ઘરમાં ખોવાઈ છે ને તેને શોધવા
પરદેશ જવું એ કેવો ભૂલ ભરેલો પુરૂષાર્થ કહેવાય ?

ભૂલ ભરેલો છે તેવું માન્ય કરતા ન હોય તો તત્કાળ
અનુભવ થશે કે જે પૂર્ણ શ્રદ્ધાળુ કર્મકાન્ડના ઉપાશક
છે તેઓ ચણાદિકને અંગે સ્થાપનોની ઉપર દેવોનું આવા-
હન કરીને જપ કે હોમ કરવામાં આખી જીંદગી ગુબરે
છે. તો શું ? તેઓ ચૈતન્ય પદનું ચિન્હ જોઈ શકે છે ?

કર્મ માર્ગથી બ્રહ્મતું દર્શન થતું હોય તો તે હકીકત બાળવા માટે હંમેશના આસ્તિક કર્મોપાશકોને પ્રતિજ્ઞા દઇને પૂછો કે તમને તમારા આત્મ સ્વરૂપતું દર્શન કે ભાન પણ થયું છે? સાક્ષીથી અસાક્ષી રહી અન્ય ભક્તિ કરનારને આપતું આપ ક્યારે ઝોળખાયજ નહિ એવો સ્વાભાવિક નિયમ છે. એવું આત્મ વિરૂદ્ધ કર્તવ્ય કરવાથી ઈચ્છિત પુરણ થાય નહિ. કેમજે

પાતાળમાં રહેનાર મણિધર સર્પોનું દ્રષ્ટાંત.

એ વિષે દ્રષ્ટાંત:—એક સમયે પાતાળના રહેનાર મણિધર સર્પોને આ અત્યુ લોકની ભૂમિકાની હવા લેવાને ઇચ્છા થઈ. ત્યારે વચમાં રહેલું 'પૃથ્વીતું' અંતર પટ ભેદવા માટે પોતાના મુખમાં મણિ ધારણ કરીને પૃથ્વીને વિષે આવ્યા. અહીંયાં બહાર આવ્યા પછી અત્રેની હવાનો પટ લાગવાથી સર્પોને ક્રુધા ઉત્પન્ન થઈ એટલે શરીરના ધમ પ્રમાણે ખોરાકનું સેવન કરતાં પોતાના મુખમાં આણેલા મણિ પૃથ્વી પર પડી ગયા. મણિનો સ્વભાવ એવો હતો કે એને પૃથ્વી અને પાણી તુરત માર્ગ દે, એ કારણથી આણેલા મણિ એકદમ પાતાળમાં જતા રહ્યા. જ્યારે સર્પોને પોતાના સ્થાનકે જવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે ઘણી ઘણી પ્રકારનો પુરૂષાર્થ કરી જોયો. પણ 'પૃથ્વીતું' પટંતર છે એટલે પાતાળમાં કેવી રીતે જઈ શકે? મણિના વિયોગનું

હુઃખ સર્પોને ઘણુંજ આવી પડયું. સર્પોએ મણિના અભાવે મણિની આકૃતિ જેવા પાષાણના ને મૃતિકાના મણિ ઇનાવી પૃથ્વીને ભેદી ચુક્યા પણ તેવો પુરુષાર્થ મોઢ કામ લાગ્યો નહિ. આ ઘણંતે સમજવાનું એજ છે કે પ્રત્યક્ષ સાચા મણિ વિના સર્પો પોતાનું મૂળ સ્થાન કદાપિ પામવાના નથી. તેવી રીતે આત્મ જ્ઞાન વિનાની બાહ્યી ભક્તિએ અનંત ઈન્દ્રિય પિંડને ભેદીને પરમ સુખની ભૂમિકાના નિવાસી કદાપિ થવાયજ નહિ કારણ કે ધાતુ પાષાણ કે મૃતિકાની પ્રતિમા ઇનાવીએ તે તો ક્ષણું ભંગ થવાવાળું આ શરીર છે. એ સ્થુલ શરીરનીજ પ્રતિમાની કલ્પના કરીને પૂજવામાં આવે છે. હવે વિચાર કરો કે પોતાના અંતરનો ઉભંગ ને આરત તો બાહ્ય પ્રતિમાને અર્ચ્યા, ત્યારે અંતર પ્રદેશે અંતર્યામીનું અવલોકન કયા સાધનથી કરાશે ? આ પ્રમાણે ભક્તિ કરવાથી પોતાના સાક્ષીની કે સાક્ષીને નિવેદન થાય તેવી યોગ્ય પૂજાજ કરતા નથી. જ્યાંસુધી આત્મ નિવેદન થયું નથી ત્યાં સુધી શરીરના સાક્ષી અંતર્યામીથી બહિર મુખ સમજવા. તેવું વેદના પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે. કે સ્થુલાદી દેહોનો સાક્ષી તે દેહ જેવો કે પંચ મહા ભૂતના જેવો નથી. સાક્ષી તો સર્વ તત્વોથી રહિત છે. તે સાક્ષીના શુદ્ધ સ્વરૂપનું નિરાકરણ કરતાં વેદોથી નેતી નેતી કહીને અંતે મૌન થઈ રહ્યા છે. અર્થાત વેદોએ પણ

અહસ્વરૂપનું વર્ણન યથાર્થ થઈ શક્યું નથી, તો તેવા અહ્સને તમોએ તમારી મનોચ્છિત કપોળ કલ્પિત સ્થુલ શરીરની આકૃતિને પૂજતાં તમને અહ્સ સ્વરૂપ ક્યાંથી જડી આન્યું ? કે જેથી કરીને તમોએ અહ્સ સ્વરૂપનું દર્શન થયા જેવો સંતોષ માની લીધો ? તમે પ્રાહ્મણની વરણ રૂપી ભાર લઈ ચુક્યા છો, ને અહ્સ સ્વરૂપને જાણો તેવી કે જાણવાની આરતવાળી બુદ્ધિ તમારામાં છે નહિ, તો સમજણ ને સિદ્ધાંત ગ્રહણ કર્યા વિનાની માત્ર વાચક શક્તિ રાખીને વેદ મંત્રોની ધુન્ય લગાવીને આચાર્ય પદ શોભાવો છો. તો તેવી મુદ્દા વગરની પરોક્ષ ભક્તિએ અન્ય વરણના ગુરૂ થઈને તેમની બુદ્ધિમાં તમારી વિશેષ બુદ્ધિ ઉમેરીને તેમના આત્મ હીતનું કાર્ય શું કરનારા હતા ? પરમ પદની ઇચ્છા તો સર્વ કોઈને થાય છે. પરંતુ તે ઇચ્છા પૂર્ણ થતી નથી. તેનું કારણ બુદ્ધિના હાથમાં છે. તેનું પ્રમાણ એવું છે કે પ્રાચીનથી ગમે તે વરણના ભક્તો થયે બાક છે. તે સર્વે ભક્તો ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા કહેવાય. ત્યારેજ પોતે પરમ પદના અધિકારી થઈને ઉભયે લોકમાં જય વર્તાવી ગયા છે, તે ઘણાખરા આપણા સર્વેના જાણવામાં છે. માટે નિત્ય વિવેક ને શુદ્ધ વિચાર કરવાની શક્તિ ગમે તે વરણના ઉત્તમ વિચારવાન પુરૂષને મળેલી છે, તો ઉત્તમ કાર્ય ભક્તિનું કરતાં તેમને વર્ણાશ્રમનું આવરણ અટકાવી રાખતું નથી.

જુઓ, માત્ર વર્ણાશ્રમથી વિશેષ હોય તો જગતમાં બ્રાહ્મણ વર્ણ સર્વ કોઈનો એકી ફેરેજ મોક્ષ થઈ જાય. તેમ તો છેજ નહિ. જેનો મોક્ષ થવાનો છે, તેમની ગતિ, મતિ, વિવેક, વિચાર એ ઘણાં સૂક્ષ્મ ને નિર્મળ થઈ જાય છે. માટે વર્ણ છે તે તો મતાનુયાયીઓ, અજ્ઞાનના કારણે, લેહ બુદ્ધિવાળી, અલ્પજ્ઞ, એક દેશી મમતા આ તરફમાંજ રહેલી છે. અને એ સર્વજ્ઞ સમદર્શી પુરૂષોની ભક્તિના કાર્યને બાધ કરતા છે. અને મોક્ષમદ તો અદ્વૈત, સર્વજ્ઞ, સર્વ દેશી સર્વ માન્ય છે. માટે જે ઉત્તમ વિવેકી વિચાર શક્તિવાન આરત વંત પુરૂષો હોય છે, તે આવી અલ્પ મતિના પાખંડનો પરીત્યાગ કરીને અખંડ પદનો અધિકાર લેવા આત્મારામ સાથે સુરત વૃત્તિને જોડી દે છે. પોતાની સુરતાને સ્વરૂપની સાથે જોડવી છે. તે બાળતમાં વરણનો અટકાવ નથી. કારણ કે એ કર્તવ્ય કંઈ કલ્પિત નથી. માટે સર્વને છુટ છે. કુદરતથી જે જે કર્તવ્ય કરવાની છુટ મળેલી છે તેને આ તરફના મતાનુયાયીઓ અટકાવવા સમર્થ નથી. કુદરત ન્યાયે અટકાવ એટલો છે કે જેનો અધિકાર નથી તો આ તરફના ગમે તેવી ઉત્તમ વર્ણના હશે પણ તેમની સ્વરૂપ સાથે સંબંધ જોડવાની ગતિ કે મતિ છે નહિ. એટલે જાણવું કે એમનો અધિકાર નથી. માટે એમને ઈશ્વર બક્ષિત આપી નથી. તે તો આ તરફના કર્મકાન્ડમાંજ

અટકી રહીને પોતાની મમતાને શોભાવશે. એવા લઘુ બુદ્ધિવાળા જીવ તે તો મતામતના પક્ષવાદી થઈને પોતાના પ્રાણનો, અને પ્રાણ જીવનના જ્ઞાનનો પરીત્યાગ કરે છે. તેમની લઘુતાએ કરીને બુદ્ધિ પણ લઘુ હોય છે. તેથી ઉર્ધ્વ ગતિના ઉત્તમ પદને નિહાળી શકતા નથી. તેમ ઉત્તમ પદની સાથે સંબંધ જોડવાની નિષ્કામ આકાંક્ષા પણ કરી શકતા નથી. ત્યારે જાણવું કે તેમનો અધિકાર નથી. માત્ર જગતની શુભાશુભ છિદ્રોવાળી ચેષ્ટાને જોવામાં જ પોતાની બુદ્ધિને ઘેરાવી દે છે.

જેમ મક્ષિકા છે, તે સુગંધી તેલ પુલેલ કે અત્તરના લેપવાળુ આખુ શરીર હશે, ને તેમાં એક ચાંદુ પડલું હશે, તો તે મક્ષિકા સુગંધને છોડીને ચાંદાની દુર્ગંધ લેવા વારંવાર તનમન પુરખાન કરે છે, તેવી રીતે લઘુ મતિના પુરૂષો તે દુર્લભ જે આત્મ સિદ્ધાંત, કે આત્મ સિદ્ધાંતની વાતને છેદીને લઘુ બુદ્ધિવાળી વરણની વાસનાના સોહાગી થઈ રહે છે. ત્યારે જાણવું કે ભલે એ બ્રહ્મણ છે છતાં “બ્રહ્મચીને તેવી બુદ્ધિ”ને જોઈતા સંસ્કારો તેમનામાં નથી. માટે મહદ્ ગતિવાળો આત્મ હરીનો જ્ઞાન કાંડ રચવાનો નથી. ના રચવાનું કારણ એજ છે કે પોતે વિવેક શુન્ય રહીને પોતાનું પ્રથમાચરણ જેવું જે કર્તવ્ય છે, તેનેજ મહત્ માની બેઠા છે.

“બ્રાહ્મણનો તથા બ્રહ્મ કર્મના ત્રણ કાલનો અલંકાર”

એજ કારણે આત્મજ્ઞાન રૂપનું નથી. આવા ઓછી બુદ્ધિવાળા જે બ્રાહ્મણો તે પોતાના ત્રીકાલની એટલે આદ્ય, મધ્ય, કે અંતની તપાસણી કરતા નથી. કે આ દેહના પ્રસવ કાળે હું બ્રાહ્મણ છું તેવું જાન તો હતું નહિ, અને સર્વ વરણના નિયમ જેવી સામાન્ય ક્રિયા પ્રમાણે આ સ્થુલ શરીરનો જન્મ કાલ થયો છે. તે માટે કહ્યું છે કે “જન્મના જાયતે શુદ્રઃ” જન્મ કાળ થયો એટલે આદ્યમાં શુદ્ર ગણાયો તેને આદ્ય કાલ કહેલો છે.

તે જ્યાં સુધી બહિર ભાવનાના પોખેલા વધુ સંસ્કારને અહણુ કરનાર શક્તિ નહોતી, ત્યાં સુધી શુદ્ર વરણના ખાતામાં શાઅકારકેએ ગણ્યો છે. હવે કુદરતના નિયમે કરીને શરીરના અવયવોની વૃદ્ધિ પ્રમાણે આહુક શક્તિ આવી એટલે માતા પીતાથી મળેલા ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારે કરીને દ્વિજ કહેવાયા અને સંધ્યાદિ ષટ્ કર્મ કર્તા થઈ વેદ ભણ્યા એટલે વિપ્ર કહેવાયા. એ બ્રાહ્મણના કર્તવ્યનો મધ્યકાલ ગણાય છે.

હવે વેદના અંત ભાગમાં રહેલું જે બ્રહ્મ સિદ્ધાંત, એ બ્રહ્મને યથાર્થ જાણે તેમને બ્રાહ્મણ કહે છે. તે માટે કહ્યું છે કે “બ્રહ્મ જાણેતિ બ્રાહ્મણાઃ” એ બ્રાહ્મણના કર્તવ્યનો

અંતકાલ ગણાય છે. હવે શાસ્ત્ર મર્યાદા પ્રમાણે કહીએ છીએ કે:—“જન્મના જાયતે શુદ્ધ” આ શુદ્ધાદિક અલંકાર વાળાને બ્રહ્મસ્વરૂપને જાણવા જેટલા અથવા જાણવાની આ-સ્તવાળા સંસ્કારો પ્રાપ્ત ન હોય તો તેમને એકદમ વગર વિવેકે પ્રાદ્ધણ કેવી રીતે કહેવાય ? એ તો ઠીક, હું પ્રાદ્ધણ છું એવા આડંબર ભરેલું અભિમાન કરવાનો એમનો શો અધિકાર, છે ? એમને એમના સંસ્કાર પ્રમાણે જ જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, વિગેરે પ્રાપ્ત થયેલાં છે. અને તે જ્ઞાન ભક્તિને વૈરાગ્ય પ્રમાણે જ અલંકાર આપવો યોગ્ય છે. હવે દરેક વસ્તુને ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને લય થવાનો ધર્મ છે. તેવી જ રીતે આદ્ય, મધ્ય ને અંત એ ત્રણ પ્રકારના કાલ ગણાય છે. તેમાં આદ્ય તો શુદ્ધ હતા. તે મધ્યમાં સંસ્કાર મળવાથી તથા વેદ શાસ્ત્ર સંપન્ન થયા એટલે દ્વિજ તથા વિપ્ર રૂપે મધ્યકાલ ગણાયો.

ત્યાર પછી “બ્રહ્મ ચિને તે બ્રાહ્મણા” એ વિષે પ્રમાણ ચંજુરવેદની તૈત્તર્ય ઉપનીષદ્ શ્રુતિ કહે છે. “બ્રહ્મવિદ મહા બ્રાહ્મણો ભવતિ બ્રહ્મવિદ બ્રહ્મેવ ભવતિ ?” વળી મનુસ્મૃતિ કહે છે “તપો બ્રહ્મ સત્ય બ્રહ્મ બ્રહ્મચ્છેદ્રિયનિગ્રહ” ॥ ૨ ॥ એ પ્રમાણે થઈને પ્રાદ્ધણના કર્તવ્યના અંતનો ભાગ બ્રહ્મને જાણવો એ જ ગણાય છે. એ ત્રણ કાલની યોગ્યતા પ્રમાણે પ્રાદ્ધણો અનુક્રમે સંસ્કારી બને ત્યારે છેવટનું બ્રહ્મ સિદ્ધાંત

બ્રાહ્મણને પ્રાપ્ત થાય છે. અને પુરેપુરો બ્રાહ્મણનો અલંકાર ત્યારેજ અપાય છે.

માત્ર એકલા સંસ્કારથી કે કર્મમાં કુશળ રહેવાથી, તથા વેદ ભણવાથી બ્રાહ્મણ પદવી મળતી નથી. જ્યારે વેદાન્તની સમૃદ્ધિના લોકતા થાય ત્યારેજ બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. બાકીનો ખાંના ધારી આડમ્બર સમજવો. કેની પેઠે કે લાકડાનો હાથી બનાવે તેને સાડ ચિત્ર વિચિત્ર થોડ્ય રંગથી રંગીને ઉપર અંબાડી કરે. એટલે એને સર્વ કાંઈ લાકડુ નહિ કહેતાં હાથી કહેશે. તેવીજ રીતે માત્ર આડમ્બરી બ્રાહ્મણોનો અલંકાર કહેવાય છે પણ તેમના અંતર પ્રદેશે અલજ્ઞાનમાં સંશય રહેલો હોય છે તે તેવી રીતે કે જેમ પુરૂષ છતાં નાટકના ખેલ વખતે સ્ત્રીના પાઠ ભજવવા માટે, પુરૂષ સ્ત્રીના સાંગ ધારણ કરે છે તે સર્વ પ્રકારે સ્ત્રીના ચિન્હ સાથે સંપૂર્ણ સુશોભિત બને છે, વળી સ્ત્રીના સરખાંજ નખરાં લટકાં પણ કરે છે. અને એવા બનાવટી સ્ત્રીના વેષને જોવા માટે ઘણાક ઉમંગીઓ ઘણા શ્રમથી દ્રવ્ય અને સમય વ્યતિત કરે છે. અને જેમ જેમ જોનાર ઘણા મનુષ્યો ખુશી થાય તેમ તેમ સ્ત્રીના પાઠ ધારણ કરનાર નાટકી તે ખેલ સારી રીતે શોભાવે છે. કે જેથી કરી સ્ત્રીમાં અને સ્ત્રીના પાઠમાં ખીલકુલ તફાવત રહેતો નથી. એવી ચાલાકીથી વેશ ભજવે છે ખરા તોપણ નાટકી પોતાના મનમાં તો સમજે છે કે હું આ વખતે સ્ત્રી બન્યો છું પણ ખરી રીતે તો હું પુરૂષજ છું. અને

મીના કર્મનું કાર્ય જે પુરુષ સંગે લગ્ન કરી ગ્રહસ્થાશ્રમ ચલાવવો તે વેશ ધારણ કર્યો ખરા, પણ મારાથી તે બનવાનું નથી, તેવું પોતે સંપૂર્ણ સમજે છે, તેવીજ રીતે મીથ્યા આડંબરીઓના અંતરમાં બ્રહ્મજ્ઞાનના વિયોગનું દુઃખ ક્યારે પણ દ્રવ થવાનું નથી. તેવી રીતે એ વેષધારી બ્રહ્મણ તો ખરા પણ જ્ઞાનિઓની આગળ કહેવા માત્રજ બ્રહ્મણ ગણાય.

॥ જ્ઞાનમુખી બ્રાહ્મણેનું લક્ષણ ॥

હવે જે જ્ઞાનમુખી બ્રાહ્મણ હોય છે, તેવાજ બ્રાહ્મણને શુદ્ધ વિવેકી બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. જ્ઞાનમુખી બ્રાહ્મણ હોય છે તે માત્ર સંસ્કારથી બ્રાહ્મણ થયાનો કે કર્મરૂપી કર્તૃત્વ કર્યાથી સંતોષ માનતા નથી. માત્ર જ્ઞાન અનુભવે કરીને પોતાના આત્મ સ્વરૂપને જાણે ને જોળખે ત્યારેજ બ્રાહ્મણપણું ખરું કહેવાય. તેનું પ્રમાણ “આત્માના આત્મઃ” માટે આત્મ જ્ઞાનનો અનુભવ તો ગમે તે વર્ણનો પુરુષો મેળવી શકે છે. અને એવા આત્મ દર્ષિ પુરુષોને આગળના રૂપિઓએ સારી રીતે માન આપ્યું છે. તે રૂપિઓએ આપણા જેવી જીવ જ્ઞાની વર્ણમુખ બુદ્ધિ વાપરી નથી. આપણા જેવી વર્ણમુખ બુદ્ધિને વાપર આગળના રૂપિઓએ અદ્વૈત જ્ઞાન માત્રના સંબંધી કર્યો હોય તો વરણ કે છિદ્ર બેતાં અંચકતાં આચાર્યોને કે તેમના અનુભવીક અંચોને કેવી રીતે

માન્ય કરે ? અંથ કતાં આચાર્યોમાં વિશેષે વ્યાસજી ગણાય છે, તે ઢીંમરની કુંવારી છોકરી જે નામે મચ્છગંધા તેના પુત્ર હતા.

પ્રથમના આચાર્યોની કે તેમના ગુરુની ઉત્પત્તિ વિષે.

વળી સુત નામના પુરાણી તે જ્ઞાતિએ ખારેટ હતા, પણ તેમના સહવાસમાં સનકાદિક સરખા રૂષિઓને આધીન રહીને શ્રોતા ભાવે આખી જીંદગી ગુજારી છે. વળી તે શિવાય વસિષ્ઠાદિ રૂષિઓ આચાર્ય પદ્ધિવાળા થઈ ગયા તે સર્વેનાં ઉત્પત્તિ સ્થાનને જુઓ. આગળના જ્ઞાનવાન પુરૂષો પકડી રહ્યા હોય તો તેમને કે તેમના અંથોને માન્ય કરી સર્વે તેમના ચરણ શરણના અધિકારી કેવી રીતે થઈ રહે ?

વળી નારદ રૂષિના ગુરૂ ઢીંમર હતા. પણ વિષ્ણુ ભગવાનની આગળ ગુરૂને જેવા તેવા કહેવાથી લક્ષ ચોરાશી ભુકતમાન કરવા જેવો કેવો અપરાધ લાગુ થઈ ગયો હતો ? તે અપરાધમાંથી મુક્ત કરાવનાર ગુરૂ તો ઢીંમરજી હતા. માટે જ્ઞાન આગળ વરણનું છિદ્ર જોવું એ મોક્ષ માર્ગનું કાર્ય ખગાડનારી મહા અપરાધ ભરેલી અહંતાવાળી ખુદ્ધિ બાણવી. આ સિવાય બીજા અસંખ્ય દાખલાઓ છે. માટે બાણવું કે આપણામાં સાર આહક જ્ઞાન શક્તિ નથી તેથી માત્ર વરણના તરફનું જ મમત્વ ભરેલું જ્ઞાન અને અભિમાન નીખાથી તે શિખા પર્યંતમાં સ્ફુરાવી રહ્યા છીએ તેથી જ્ઞાન દષ્ટિનો લોપ

થવાને લીધેજ આજના જ્ઞાનિ પુરૂષોને વરણ મુખી પ્રાપ્તથો
માન આપતા નથી. ફક્ત હમેશાં કર્મકાંડ દ્વારાએ અમૂક
રૂપિના વંશથી પોતાનો સંબંધ જોડીને તેમની વંશના
અમે છીએ તેવી મમતાને ધારણ કરી તેમને આઘ માની
એજ રૂપિથી ગોત્ર પ્રવરને શાખાનુ નામ ઉચ્ચારી શુભાશુભ
કર્મ કર્તવ્યમાં મચી રહ્યા છે. અને “અહં અમુક શર્મા”
એવા ભાવે કર્મ કર્તા થઈ સંકલ્પે સિદ્ધ કરે છે. આવાં
કર્તવ્યમાં જોડાવાથી પોતાના આત્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન અને ભાન
હારી ગયા છે. અને પોતે જે આત્મા છે, તે કોઈ દેવ પિતૃ
કે મનુષ્ય રૂપિથી ઉત્પન્ન થયેલો નથી. તેવા આત્માનું
અનાદિ ગોત્ર છોડી દઈને રૂપિના નામથી ગોત્ર ગણતા થાય
છે. તથા પ્રવરમાં એવા અધ્યાત્મક જ્ઞાન વિના પોતે શુભ-
શુભ કર્મ કરતાં હું જીવ છું તે આત્મદશાની જીવ દશા
થઈને આ સ્થુલશરીરની તન માત્રના વિષયોનો ભુકતા થઈ
રહ્યો છું. એ પ્રમાણે આત્મ પ્રભુના પરિવારને છોડી દઈ
રૂપિના પરિવારને સંભાળે છે. હવે શાખાનુ ભાન એવી રીતે
ભુલ્યા છે કે પોતાની ચૈતન્ય શાખાનો નિરાવરણી ટેક છોડી
દઈને જીવ બુદ્ધિની લઘુતાવાળી શાખાનું વરણ મુખ અભિ-
માન આણીને મિથ્યા વાચક શક્તિએ “બ્રહ્મચિને સો બ્રાહ્મણા”
જ્યાં ત્યાં એ વાક્યને પકડી રહીને આત્મ નિવેદન નહિ
તેવા કર્મને આરંભીને ખદોત જેવા કર્મ કાન્ડનો ભપકો
આ જગતમાં અન્ય વરણના જીવોની આગળ જણાવે છે.

હવે ખદોતનું તેજ તો માત્ર અંધારી રાત્રેજ ખીલે છે. પણ તેના પ્રકાશથી તેના એટલે ખદોતના શરીરના અવયવો પણ યથાર્થ દેખી શકાતા નથી. એટલે જોનો પ્રકાશ જોના શરીરને જોવા પણ કામ લાગતો નથી. તેની રીતે જ્યાં સુધી આપનું આપ દૃશ્ય થાય નહિ ત્યાં સુધી જે જે કર્મોપાસના કરીએ તે સર્વે ખદોતના પ્રકાશ જેવી ભક્તિ સમજવી માટે આપનું આપ દૃશ્ય થવા સાફ આત્મજ્ઞાનના અતુલવરૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ જોઈએ છીએ. જ્યારે આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થશે ત્યારેજ આપનો આપ યથાર્થ નિશ્ચય થશે. આત્માનું ભવ રૂપી સૂર્યનો ઉદય થશે એટલે આત્મ નિવેદન નહિ તેવો ખદોતના પ્રકાશ જેવો કર્મ જાન્ડનો પ્રકાશ તે લય પામશે. ત્યારે બાણુવું કે કર્મોપાસના રૂપી ખદોતનું તેજ તો અજ્ઞાનરૂપી અંધારી રાત્રિના નીસાચરો જેવા કર્મ કાન્ડીઓનેજ કામનું છે.

મનુષ્ય દેહમાં મુમુક્ષુને પ્રાણ પ્રિય સાધનરૂપ અધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિ.

તે શા માટે કે તેઓ આત્મ રિદ્ધિના અભિલાષી નથી. તથા હૃદય સ્થાનથી બ્રહ્મ થયેલી વૃત્તિ જ્યાં ત્યાં બહિરમુખ કર્મ માર્ગમાં આદ્યથી તે અંત સુધી વરૂદ્ધી રહેલી છે તેથી સ્વરૂપાકાર થવાય તેવો પુરૂષાર્થ અનુક્રમે સિદ્ધ કરાવેલો નથી તેમ તેમને જ્ઞાન પણ નથી કે—આત્મ રિદ્ધિના જેવી અન્ય કોઈ રિદ્ધિ નથી. વળી આત્મ ઇષ્ટના જેવો આત્મ

કોઈ દેવમાં પ્રગટ ઇષ્ટ નથી તથા નીભનંદના જેવો આનંદ અન્ય કોઈથી મલવાનો નથી. વળી પ્રાણ મનના સંયુક્ત જેવું અન્ય કોઈ તપ, યમ, કે આસન નથી. વળી અજપા સાધનવત્ અન્ય કોઈ જપ સાધનનું અજરામર ફળ નથી. વળી ઇંગળા, પિંગળા, ને સુક્ષ્મણ્ણ એ ત્રિવેણી સ્થાનની તટ જેવી યોગી પુરુષને યોગ તપની અન્ય કોઈ તિર્થની તટ નથી. વળી એવા ત્રિવેણી સંગમમાં સ્તાંભીને અસંતી ઝરતી અમૃત ધારાનું પાન કે સ્નાન કરવા જેવું અન્ય કોઈ તિર્થોદ્ધતું મહાત્મ નથી. વળી પરમ શુદ્ધના જ્ઞાનકાન્ડ જેવો અન્ય કોઈ કર્મકાન્ડ નથી વળી અનુભવ સિદ્ધ પ્રમાણ જેવું અન્ય કોઈ ત્રંથની શાખ સંપત્તિ કે પ્રમાણ નથી વળી નાભિ, હૃદય, કંઠ, ને રંધેસ્થાન એ ચતુર સ્થાનમાં પ્રમાણ કરી સ્થિતિ કરવા જેવું ચાર ધામનું મહાત્મ નથી. વળી આત્મ પ્રભુનું પૂજન યજ્ઞન કરવા ચિંતવનરૂપી ચંદન તુલ્ય અષ્ટ ગંધાદિ ચંદન નથી ને પોતાના હૃદય કમળની ખીલેલી પ્રેમ કળીઓના પુષ્પ જેવું અન્ય કોઈ સુવાસિત પ્રભુને ધ્યાન પુષ્પ નથી તથા તીવ્ર વૈરાગ્ય જેવી અહોનીશ પ્રજલીત અન્ધ કોઈ અગરબત્તી નથી તથા તન મૂન સંહિત પ્રાણ પ્રણવના પ્રસાદ જેવી અન્ધ કોઈ પકવાત સામગ્રી નથી તથા મનની મોટમ મૂકવા જેવી કોઈ ખીણ દાન દક્ષિણા નથી. વળી આ પ્રમાણે હિતમ પ્રકરનું અલોકીક દેવી

સવિસ્તર સાહિત્યથી સંપૂર્ણ ભરેલું દેહરૂપી દેવળ સરખું
ધૈર્યની બનાવટનું અન્ય કોઈ અણગડ દેવળ આ જગ-
થમાં નથી અને સદાકાળ ચૈતન્ય મય આત્મ હંસ સરખો
સત્તાધીશ સામ્રાજ્ય અન્ય કોઈ ચૈતન્ય સાક્ષી નથી.

વળી સર્વ વૃત્તિનો સમૂહ સમેટીને આત્મ પ્રત્યે દઢાવવો
અને આત્માની ઐક્યતા પરાત્મામાં કરવા જેવો અંતરનો
વેગ જેનામાં નથી, તો તેવા જનોની વૃત્તિ ગમે-તેની સાથે
સંબંધ જોડશે તો તે સર્વે અન્ય ભક્તિનું કર્તવ્ય બાણવું.
વળી દયા, દીનતા, ને દાસત્વ જેવી અન્ય કોઈ હરી ગુરૂ
કે સંત પ્રત્યે આધીનતા નથી. વળી પરમ મોક્ષ દાયક જ્ઞાન
આપવા જેવો પરાપકારી પરમારથ નથી. સંતોષ ને શાન્તિના
જેવું કોઈ સુખ નથી. આત્મ જ્ઞાનના ઉર્ધ્વ પ્રદેસી વિચાર
તુલ્ય જાત્રાળુને અન્ય કોઈ યાત્રા કે દેશાટન નથી.

શ્રી સતગુરૂ ચરણના અધિકાર જેવું પરમાનંદી અન્ય
કોઈનું શરણ નથી. ભક્ત છાપની કીર્તિ તુલ્ય ઉત્તમ લોકમાં
જય વર્તાવે તેવી હરકોઈ પુરૂષાર્થથી વિસ્તાર પામે તેવી
કીર્તિ મલવાની નથી. સદાકાળ સાક્ષીની સનમુખ રહીને
હરદમ શ્વાસોશ્વાસ દ્વારાએ રમણ કરવા જેવી જ્ઞાની પુરૂષને
અન્ય કોઈ રમત નથી. વળી પદાર્થ પ્રત્યે અભાવ થવા
જેવો અન્ય કોઈ વૈરાગ્ય નથી. વિકાર યુક્ત વિચારથી
છુટવા જેવો અન્ય કોઈ ત્યાગ દાવો નથી. વળી મનને

ઈન્દ્રિયને નીચમે રાખવા જેવું આત્મ જ્ઞાનીને બીજું શ્રેષ્ઠ વૃત્ત નથી. તથા વેદાન્ત લક્ષની ષટ્ સંપત્તિ સંપન્ન જેવી અન્ય કોઈ ધનવાનને સમૃદ્ધિ નથી. આ સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ હોય તેવાજ બ્રાહ્મણને શુદ્ધ વૃત્તિના બ્રાહ્મણ કહેવું પ્રમાણુ છે. નહિ તો વર્ણશંકરના અલંકારી વર્ણોભિમાનથી ગમે તેમ બોલે તેમાં સંશય નથી. વર્ણશંકર એટલા માટે કદા કે વરણુનું અભિમાન પોતે કરે ખરા પણ વરણુની ઉત્તમતા પ્રમાણુ જોઈતાં સાધન જે પોતાનામાં નિત્ય વિવેક, શુદ્ધ વિચાર, સત્વગુણ, સમદૃષ્ટિ, આત્મ ઉપાશક, અંતર વૃત્તિનો વેગ વિકાર રહિત નિર્મળ મન ઈન્દ્રિય વર્તાણુક, પરોપકાર, પરમાર્થ બોધ, સમદ્ભાદિ ષટ્ સંપત્તિ લોકતા, ધૈર્યતા સંતોષ વગેરે સૌ સાધનો અન્ય વર્ણ કરતાં બ્રાહ્મણમાં જ્યારે વિશેષ ન હોય તો એમને વર્ણ મુખી વર્ણ શંકરજ કહેવાય કેમ જે રાજાની પાસે પ્રજા કરતાં વિશેષ સાધન જે રાજ્ય, હુકમ, શસ્ત્ર, સેન્યા, બળ, બુદ્ધિ વગેરે અધિક ન હોય તો પોતાના કબજામાં પ્રજા રહે નહિ. તેવી રીતે ગુરૂ પદ ધારણ કરનાર મહંતમાં જ્યારે શિષ્ય વૃંદ કરતાં જ્ઞાન વૈરાગ્ય, નીતિ, રહેણી, અનુભવ ને પરમાર્થ બુદ્ધિ ને સમ દ્રષ્ટિપણું ન હોય તો શરણુ થનાર શિષ્યોમાં ગુરૂપદની મજા પડે નહિ. તેમ અન્ય વર્ણના જ્ઞાની ગુરૂઓ કરતાં બ્રાહ્મણમાં સાધન સીધ વર્તાણુકવાળો ઉત્તમ પ્રકારે ફેરફાર રહેવો જોઈએ. માત્ર

તીલક માળાથી કે વસ્ત્ર પોશાગથી કે વ્યાકરણ બળથી કે અનંત પ્રકારનાં દ્રષ્ટાંત વાતાથી પ્રવીણતા જણાવા જેવો ઢોંગ હોય તો તેવો દાંભિક દેખાવ આત્મ નીવેદન કહેવાતો નથી.

એ ઢોંગ તો જેમ વનમાં લટાપટાવાળો મસ્ત જંબુક હોય અને સિંહનો અધિપતિ બને પણ આખરે સ્વભાવિક લક્ષણે સોગતી વખતે પોતાની બાત કિંચિત થઈ આવે છે એટલે અન્ય જનાવરો તેને દેહાંતની પૂર્ણ ફજેતી કરે છે. તે પ્રમાણે પાખંડી ઠાઠના ગ્રાહણોની ફજેતી ગમે તે વર્ણના જ્ઞાની પુરૂષો દ્વારા થાય છે. માટે ગ્રાહણોએ નિરંતર પોતે પોતાનું સાચવી ઉત્તમ પ્રકારની કરણી રહેણીથી જગતમાં વિચરણ કરવું ઉચિત છે અને આચરણમાં પણ અન્ય વર્ણથી ન બને તેવું શુદ્ધ ભેદ ભરેલું હમેશાં ગ્રાહણોએ આચારમાં મુકવું જોઈએ. એટલે અન્ય વર્ણથી તેવું બને નહિ માટે ગ્રાહણની ભક્તિ કરતાં અન્ય વર્ણના જ્ઞાતિઓમાં ભક્તિ માર્ગનો ફરક રહેશે ત્યારેજ અન્ય વર્ણના જ્ઞાનીઓ કરતાં ગ્રાહણો ઉત્તમ ગણાશે.

કોની પેઠે કે જેમ ગોપગણ એટલે ગોવાળ ગાયોને ચારવા વનમાં લઈ જાય ખરા પણ ગાયોનો ખોરાક ગોવાળના કામનો નથી. વળી ગાય ભેંસને ઢોનારીને ગાય તથા ભેંસનો ખોરાક કામનો નથી. એજ દ્રષ્ટાંતે ગોવાળ

સ્વરૂપે આ જગતમાં પ્રાદ્યુષ્ય છે તેમને અન્ય વર્ણની ઉપર ગુરુપદનો સ્થાવો રાખવો હોય તો અન્ય વર્ણના સ્થાની પુરુષોથી ઉત્તમ કૃતિના ભોક્તા થવું જોઈએ. ત્યારેજ “જગત્ ગુરુ વ્રાહ્મણા” કહેવાય છે. કેમજે પ્રાદ્યુષ્ય છે તે તો ગગન ગામી પક્ષીના દૃષ્ટાંતે છે ને અન્ય વર્ણ તો પથુના દૃષ્ટાંતે ગણાય છે. જેમ પથુથી પક્ષીના જેવી ગગને ગતિ થાય નહિ તેમ ઉર્ધ્વગામી પ્રાદ્યુષ્યના જેવો અનુભવ સહિત અધિકાર અધોર્ધ ગતિવાળા કોઈએ પણ લેવાય નહિ. માટે અધિકાર વીનાના અમુક જનોથી વિશેષની જાણમાંથી વાળી ચૈતન્ય સમૃદ્ધિ ભોગવાય નહિ. જેના જેવા સંસ્કારો હોય છે તેની તેવીજ ખુદ્ધિ હોય છે. અને મનગુણાદી અંકુરો પણ તેમના પ્રમાણમાંજ હોય છે. કેટલાક પુરુષોને સંસ્કારી અંકુર પોતાની મેળેજ ખીલે છે. ને કેટલાક અનુભવી પુરુષોનો અંકુર સદ્ગુરુના સહવાસથી વીના શ્રમથી ખીલે છે. તેમની અનુભવ શાખાઓ ઘણીજ વિસ્તારવાળી આ જગતમાં શોભી રહે છે. કેટલાકને શબ્દ પ્રહારના વેરાગ્યથી ખીલે છે. કેટલાકને તો દેખે, સાંભળે ને સંત પુરુષોનો સહવાસ મળે તો પણ તે ચંદ્રના ચંદ્રજ રહે છે. માટે સઘળું કારણ પૂર્વના સંસ્કારનું છે. એવું આ વિચીત્ર જગતને ભેતાં સિદ્ધ થાય છે.

જગતમાં તપાસી ભેતાં જણાય છે કે જે સંસ્કારી પુરુષો હોય છે તે ગમે તેવી હલકી વર્ણના હોય તો પણ

તેઓ જ્ઞાન સમૃદ્ધિના લાંડાર રૂપ હોય છે, તેવું જોવામાં આવે છે. તેમની આગળ આ નામના બ્રાહ્મણોનો અભિમાન તો કંઈ ખાતામાંજ ગણાતો નથી, કેમ જે સમશેરની કિંમતના સાટામાં મ્યાન ગણાતું નથી. વળી ધૂતના તેલની કિંમત કરતાં બારદાન બાદ કરવું પડે છે ને ધૂતના તોલ આગળ બારદાન હીસાબમાં લેવાતું નથી. વળી ચૈતન્ય શાક્ષીથી નષ્ટ થયેલું સખ છે તે ચૈતન્યના સાટામાં આવતું નથી તેમ આત્માનું ભવીક પુરૂષોની આગળ વર્ણનું અભિમાન કોઈ ખાતામાં ગણાતો નથી.

॥ વરણની મમતાને સંસ્કાર, તથા સંત મત્તોના સંસ્કાર વિષે ॥

વર્ણની મમતા તો માત્ર સ્થુલની જાગૃત અવસ્થા સુધીજ હોય છે. જાગૃત મટી સ્વપ્ન થયું એટલે સર્વ મમતા શાંત થઈ જાય છે ને તે સૂક્ષ્મ બની સંકલ્પવત્ રહે છે. જેમ બાજીગર ખેલ કરે ત્યારે વિવિધ રચનાનો દેખાવ આપે છે. અને ખેલ સમેટે ત્યારે પોતાની પાસે સૂક્ષ્મ વસ્તુ રૂપે રહે છે. જે કંઈ વસ્તુમય છે તેનો લોપ થતો નથી. બાકીના પાખંડનો ધર્મ ન્યુનાધિક થવાનો છે, તે થયા જાય છે. માટે વરણનું અભિમાન બાજીગરના ખેલ જેવું છે. હવે જે વસ્તુનો લોપ થવાનો છે; તેનો લોપ તો અવધ કાળે થવાનો છે કારણ કે તે કુદરતથી ઉદ્ભવેલાં છે. અને જે કુદરતથી વિસ્તાર પામે તે તો ઘણાજ વિશાળ

ગતિવાળો થાય છે. એટલે જે કુદરતથી વિસ્તાર પામેલા તે સંત બકતોને તથા પ્રાચિન કાળના રૂપિ લોકોને કહ્યા છે. તેમણે અનંત જન્મની ભકિતનું ક્રિયામાણુ કરીને પર-
માત્માને અર્પણ કરેલું તેવા ક્રિયામાણુના સંચિતે કરીને તેમના સંસ્કારનો ઉદ્ભવતો કુદરતથી ગમે તે વરણમાં સ્થુલ
ધારણ કયું હોય તો પણ તે દેહમાં સઘળા સંસ્કારો ઉત્તમ
પ્રકારથી સ્પુસાયમાન થાય છે. કારણ કે જે સંસ્કારો પર-
માત્માની પ્રેરણાએ કરી સદગુરુ દ્વારાએ તેમના સંસ્કાર
પ્રમાણે તે દેહમાં પ્રાપ્ત થાય છે. જે સંસ્કારો કુદરતી કહે-
વાય છે. અને તે ચારે અવસ્થામાં નિરંતર જાગૃત રહે છે
અને જે વરણ મુખી સંસ્કાર છે, તો આ સ્થુલ શરીરના
માતા પિતાથી ને કુળ ધર્મના આચાર્યથી પુત્રને કણ દ્વારાએ
“ જ્ઞાનમાં કહીને ” મનાવેલા છે. તે જાગૃત અવસ્થામાં
લોગંવે છે. અને જ્યારે કુદરતના નીચમ પ્રમાણે જાગૃતનો
લોપ થઈને સ્વપ્ન અવસ્થા આવે એટલે નિદ્રાવશ થાય ત્યારે
માતા પિતાની પ્રેરણાએ આચાર્યની દ્વારાએ ખીલેલા વરણ
મુખ સંસ્કારનો લોપ થાય છે. કારણ કે વરણ લેહ બુદ્ધિની
મર્ચાદા ને મમતા આ તરફના આચાર્યથી બંધાયેલી છે.
જે ત્રણે કાળમાં એટલે આદ્ય મધ્ય અને અંતમાં કાયમ
નથી તેમ જણાય છે.

જે વરણ રૂપી લેહ કર્મ પ્રમાણે આચાર્યોનો ગણાવેલો છે.

પણ તેવા લેહ પરમાત્માને ત્યાં નથી. માટે વેદાન્તના ન્યાય પ્રમાણે તેવા અદ્વૈત મતના પ્રજ્ઞાજ્ઞાનીઓને ત્યાં વરણાશ્રમની મમતાનું માન નથી. કારણ કે વરણાશ્રમ છે તે તો એક નીમીત્ત માત્ર છે. ને વધતાં વધતાં વૃદ્ધિ પામી ગયો છે. જેમ પ્રાણણ વરણ એકજ કહેવાય પણ તેના ચોરાસી વાડા બંધાયા છે. તેમ ક્ષત્રી તથા વૈશ્યના વધ્યા ગયા છે. તેવા ન્યાયથી એક વરણની ચતુષ વરણ બંધાઈ છે. એવી વરણ સંબંધી લેહ બુદ્ધિ તે કંઈ જ્ઞાનકાંડમાં ઉત્તેજન આપનાર નથી. માત્ર લૌકિક કાર્ય માટેજ વાડા બાંધી આંતરા પાડ્યા છે. તે વાડા પ્રમાણે પ્રથમથી આચાર્યો ખાનપાના ફિક વ્યવહારમાં આ જગતને પાળે પળાવે છે તે. પ્રમાણે જગતના જીવો નિયમને વશ થઈ વ્યવહારને સત્ય માની વ્યવહારમાં મચી રહ્યા છે, એ બાબતની મમતા શિશુના ખેલ જેવી છે. જેમ બાળકો અરશ્પરસ ગોષ્ઠી કરવા એક બીજાને માથે હાન મુકે છે, એને તે મુકેલા હાનને માન્ય કરી એક બીજાને અડવું નહિ તેવા કારણે નાસાનાશ કરી મુકે છે, પણ એ ઝઘડો છોડી હાં છોકરાઓ પોતાને ઘેર બીજા પછી હાન સંબંધી ભાર કોઈને પીડનાર નથી. તેવી રીતે પોતાની પૂર્વદશા એ મૂળ ઘરની તપાસતાં તથા મૂળ સ્વરૂપે વૃત્તિને પ્રવેશતાં દ્વૈત ભાવ ફર રહે છે.

સત્યા સત્ય વિષે દૃષ્ટાંતો.

આ દ્રષ્ટાંત માત્ર જ્ઞાની પુરૂષોજ માન્ય કરશે. બાકીના મિથ્યા વાદીતો અસત્યને સત્ય માને છે. અને સત્યને અસત્ય માને છે. ને એવા ઉભયે ઉલટા ભાવનું મુખ અથવા દુઃખ મિથ્યા છે તેવું તેમને પાછળથી અંતે સિદ્ધ થાય છે. કાંની પેઠે કે—એક ચક્રવર્તિ રાજાનો પાટવીપુત્ર એક દિવસે નિદ્રાવશ થયાને લીધે એને એવું સ્વપ્ન આન્યું કે મારા પિતાશ્રી દેવલોક થયા છે, તેથી રાજ્યાભિષેક મને કર્યો છે. હું રાજ્ય નીતિ પ્રમાણે મારો ધર્મ બજાવું છું, તેવામાં એક કુટંગર પળતીયા રાજ્યે એકદમ મારૂ રાજ્ય છીનવી લીધું. અને મારા કુટુંબ પરિવારનો નાશ કર્યો. લડાઈના ઝઘડામાં હું એકીલોજ આરોગ્ય રહ્યો છું. પછી સ્વપ્નમાં વિચાર કરે છે કે હવે મારે શું કરવું ? એવો વિચાર કરીને એ સ્થાન છોડી ઘણે દૂર દેશ ગયો. હવે ઉઠર નિર્વાહનો ઉદ્યમ એકે આવડતો નથી. મારે શિર અકસ્માત ઉપાધિ આવી પડી છે. લડાઈનાં તોફાનથી શરીર પણ નિર્બળ થઈ ગયું છે. સમય થયો એટલે કુધાદેવી તો પીડવા લાગી. આવા વખતે લોજન કરવા સંબંધી એકે ઇલાજ મુજબતો નથી. ત્યારે વિચાર કર્યો કે કુધાને તત્કાળ શાન્ત કરવાનો ઉપાય તો માત્ર ભિક્ષા માગ્યા વિનાનો અન્ય કોય નથી, માટે હું માગી લાવીને આવેલી કુધાનું દુઃખ દૂર

કરે. હું રાજા હતો એવું અહીંયાં મને કોઈ જાણખતું નથી, માટે કોઈની મર્યાદા કે ક્ષોભ મારે લાવવાનો નથી. હું ભિક્ષા માગી લાવું. વળી એટલે વિચાર થયો કે મને કોઈ ભિક્ષા આપશે તો હું પાત્ર વિના શાંમાં લક્ષ્ય ? ભિક્ષા મલશે પણ ત્યાંથી પાત્ર મલવાનું નથી. એવું ધારીને પ્રભાપતને ત્યાં ભાંગેલાં વાસણોનો ઢગઢો કરી મુકેલો જોયો, તેમાંથી એક ઠીકડું લઈને ભિક્ષા માગવા લાગ્યો, જેને ઘેર જાય ત્યાં તુચ્છકાર પામે છે. ઘણાંક ઘરો ભટક્યો ત્યારે પેખણુ જેટલું રાંધેલું પરચુરણ અન્ન મલી આપ્યું. એટલે હાથમાં અનાજનું ઠીકડું છે. ને પાછો વિચાર કરવા લાગ્યો કે હવે હું ક્યાં ખેસીને ખાઉં ? એવો વિચાર થવાના સમયે પાછળથી એ આખલા લઢતા લઢતા દોડતા આંચા, અને તેનો ધકો લાગવાથી પોતે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. શરીર ઘણું વાગ્યું અને અનાજનું ઠીકડું પુટી ગયું. આ દુખના સમયે રાજાને અસહ્ય દુખ આવી પડવાથી નિદ્રામાં ઘ્રુસકે રોવા લાગ્યો. ને જોરથી કહેવા લાગ્યો કે અરે મારા કુટુંબ પરિવાર સહિત રાજ્ય ગયું અને છેક અધમ સ્થિતિમાં આવી પડ્યો ત્યારે મહા મુસીબતે માગી આણેલું ઠીકડું સાથે અનાજ તે પણ ધુળમાં ધુળ થઈ ગયું ! અરે પ્રભુ મારા કયા જન્મના દોષે કરીને મારી આવી કઠણ વેળા આણી ? આ પ્રમાણે નિદ્રામાં મોટા સ્વપ્ન રોતો રોતો

કહેવા લાગ્યો. એટલે પોતાની પાસેજ પોતાના પિતાશ્રી
 ઘણા આનંદથી છત્ર પલંગમાં બેઠેલા હતા. તેમણે આ
 પ્રમાણે કરેલો પોઠાર સાંભળતાંજ સિદ્ધ કર્યું કે પુત્રને નિ-
 દ્રામાં અશુભ સ્વપ્ન આવ્યું છે. તેમ બાણીને એકદમ પાસે
 આવી પુત્રને ભગૃત કયો ને પૂછવા લાગ્યા કે હું પુત્ર! આમ
 કેમ થયું? પુત્રે કહ્યું કે પિતાશ્રી, મને આ મિથ્યા સ્વપ્ન
 ઘણુંજ દુખ દીધું. હવે આ પુત્રને દુખ હાયક જીવું સ્વપ્ન
 લાંબી મુદત ભોગવવું પડ્યું. રાજ્ય પુત્રને સ્વપ્નનું દુખ
 સત્ય નહોતું. પણ સ્વપ્ન અવસ્થામાં આવી પડવાથી અસ-
 ત્યનું સત્ય લાગ્યું છે, અને સત્ય હતું તે અસત્ય માન્યું
 છે. હવે પછી ભગૃત કરનાર પિતાશ્રીયે બાદ્ય પકડીને જ-
 ગાડ્યો એટલે પુત્રને પોતાનું જ્ઞાન આવ્યું ને મિથ્યા સ્વ-
 પ્નને મિથ્યા માન્યું એટલે સ્વપ્નનું દુઃખ નિવૃત્ત થયું
 અને જેમ હતું તેમ સિદ્ધ થયું. વળી તેવીજ રીતે એક
 બીજું દૃષ્ટાંત છે કે એક ગરીબ બ્રાહ્મણ ભિક્ષા માગવા
 નિકળ્યો છે. ઘણાંક ઘર ભટકીને થાક્યો એટલે મધ્યાન
 કાળનો થાક લાગવાથી એક દુકાનની પરશાળે બેઠો. પછી
 ભીંતના ટેકણે આડો પડ્યો, ને ઉઘી ગયો. એટલે એને
 દુકાની મુદતમાં સ્વપ્ન આવ્યું કે મને મોટું રાજ્ય મળ્યું
 છે. માફ દુઃખ કરિદ્ર તમામ દુર થયું છે. હું રાજ્ય તરફનો
 તમામ વહીવટ ચલાઉં છું. વળી ગુનેગારોને ન્યાય પ્રમાણે
 શિક્ષા કરૂં છું. સર્વ કોઈ મારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે. વળી

ભાટ ચારણો કાવ્ય કવિતાથી મારા યશ ગાય છે. આ પ્રમાણે
 સ્વપ્નના રાજ્યમાં સુતેલા રાજાજીનું સ્વપ્ન મુક્ત થવા
 આવ્યું. એટલે જાગૃતના પ્રારંભમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે
 હવે આજે હું બિંબ માગવા નહિ જાઉં કારણ કે મને
 રાજ્યપદ પ્રાપ્ત થયું છે. હવે મારે શા માટે લીખવું પડે ?
 એવા સમયે જે દુકાને સુતો છે તે દુકાનના માલીકે આવીને
 બેરથી કહ્યું કે ઉઠો. વચમાં માર્ગ રોકીને કેમ સુતા છો ?
 એવા ભયકર શબ્દથી એકદમ પ્રાદ્વાણનું સ્વપ્ન મુક્ત થયું, ને
 ત્યાંથી ઉઠીને જવું પડ્યું. હવે એ પ્રાદ્વાણ જાગૃત થયા પછી સ્વપ્નના
 રાજ્યને સાચું માને તો એ પ્રાદ્વાણનું સાચું માનવું તે મિથ્યા
 છે. કારણ કે જાગૃત થયા પછી રાજ્ય તરફનો એકે લાભ એ
 પ્રાદ્વાણને મલવાનો નથી. આ ખેડ દ્રષ્ટાંતનું સિદ્ધાંત એવું
 છે કે પરમ કેવલ્ય પરમાત્માના સંકલ્પથી સ્પુરાયમાન
 થએલું આ વિચિત્ર વિશ્વ છે અને તેમના સંકલ્પથી જે જે
 બન્યું છે, તે સઘળું સ્વપ્નવત નાશવાન છે તો એ નાશવાન
 વસ્તુને મન કર્મ વચને સાચી માનવી એવો સંકલ્પ થાય
 છે. તેને સ્વપ્ન અવસ્થાવત્ જાણવું, કેમ જે જાગૃત અવ
 સ્થામાં સ્વપ્ન અવસ્થા લોગવે ત્યારે અનર્થના સંકલ્પે કરી
 મિથ્યા પદનો આશ્રહી થાય છે. એવો મનના કારણનો
 નિયમ છે. એ અવસ્થાના અમલમાં આવ્યા એટલે ચક્રવર્તિ
 ચૈતન્ય સાક્ષીનું અચળ રાજ્યપદ તે અદ્રશ્ય થાય છે. અને

મિથ્યા જગતને સ્વપ્ન રૂપી સંકલ્પને સત્ય માનવામાં આવે છે. એવી કલ્પીત વસ્તુથી સુખ માન્યું તો શું, અથવા દુઃખ માન્યું તો શું, એ સર્વે મિથ્યા જાણવું. એટલે વરણાંતર લેઈની વાર્તા પણ આ દ્રષ્ટાંત સિદ્ધાન્તના પેટામાંજ આવી ગઈ તેનું સ્પષ્ટ તો જ્ઞાની પુરૂષોનેજ સમજાશે, ને રૂચશે. બીજાને સમજાશે નહિ, ને રૂચશે પણ નહિ. તેમ બીજાને કામનું પણ છે નહિ કારણ કે એ દ્રષ્ટાંત તો સાધારણ છે પરંતુ તેનો લેહ જોતાં ઘણો ગુદા છે. માટે અધિકારી સિવાયના ને કામ લાગશે નહિ. જેના ઉપર સદ્ગુરૂ પરમાત્માની પૂજા કરૂણા દ્રષ્ટિ થએલી છે તેનીજ વિશાળ બુદ્ધિ ખીલે છે.

“વિશાલ બુદ્ધિ ને સમદ્રષ્ટીનું લક્ષણ.”

અને સમદૃષ્ટીવાન થઈને જ્ઞાન ગ્રાહક સંતલકતોને પોતાના પ્રાણપ્રિય અંતરાત્મ રૂપ દેખે છે. જે સમયે સમદ્રષ્ટિ થઈ એટલે દેવ, પિતૃગણ, ઘણ, મનુષ્યાદિ સર્વ પ્રાણીઓના સ્થુલ સુક્ષ્માદિ દેહોના પંચી કરણનો ભાગ બાદ કરીને પિંડ પ્રહાંડના ચૈતન્ય અદ્વૈત બુદ્ધિયે આત્મરૂપ સર્વકોને પોતાની દ્રષ્ટિયે દેખે ત્યારે તે વિશાળ બુદ્ધિને સમદ્રષ્ટિ કહેવાય છે.

હવે વિશાળ બુદ્ધિનું સમ લક્ષણ કહીએ છીએ જે બુદ્ધિથી વિવેક વડે ત્યાગ કરવા જેવી વસ્તુનો ત્યાગ કરે અને ગ્રહણ કરવા જેવી વસ્તુનો સંગ્રહ કરે છે. તેમ સમદ્રષ્ટિનું લક્ષણ

કહીયે છીયે જે જે વસ્તુ જેવા અધિકારમાં છે તેને તેવીજ દેખે, એ બાબતમાં પોતાના અભિપ્રાયનું દ્વંત ભાવથી દેખે નહિ ત્યારે તે સમદ્રષ્ટિ કહેવાય એટલે અમુક વસ્તુને પોતાની દ્રષ્ટિએ દેખીને પછી એ વસ્તુ બુદ્ધિને સ્વાધિન કરે છે. એટલે બુદ્ધિ તેનો વિવેકે કરીને ત્યાગ કરવા જેવું ત્યાગે, ને ગ્રહણ કરવા જેવું રાખે, તેનું નામ સમદ્રષ્ટિને વિશાળ બુદ્ધિ કહેવાય છે. જેમ સોના કે રૂપાના દાગીના તોચાર ઘડેલા હીર તારથી ગાંઠેલા તથા લાખ વિગેરેથી બરેલાની કિંમત પોતાની ચોકસ બુદ્ધિયે ચોકસી લોકો કરી શકે છે. ત્યારેજ તેમને ચોકસીનો અલંકાર અપાય છે. ચોકસી એટલે ચાર પ્રકારની બાબત ચોકસ બાણે તેમને ચોકસી કહેવાય છે. ચાર પ્રકાર કયા કયા તે કહું છું. એક તો સ્થુલ શરીરના લાગ જેવું હીર તારના ગાંઠણનું વજન કેટલું હશે ? તે સમજ લે. બીજું—સૂક્ષ્મ દેહ સરખું એમાં લાખ કેટલી હશે ? તે બાબત બાણે. ત્રીજું—જડ ચૈતન્યનો યોગાન યોગ મેળવનાર કારણ દેહરૂપે રાવતીનો જ્ઞાન કેટલો હશે ? એ ગુપ્ત માપને બાણે. હવે ચતુર્થ મહા કારણ દેહમય સોના કે રૂપાને વિશે અન્ય ધાતુનું આવરણ કેટલું બળેલું છે ? તે પણ બાણે. હવે પ્રથમ સ્થુલ દેહમાં મુખ્ય પાંચ તત્વો છે. બીજા સૂક્ષ્મમાં દશ ઇંદ્રિયો છે. ત્રીજા કારણ દેહમાં ત્રણ ગુણ ને ગુણની માયા છે. ચોથા મહાકારણમાં પ્રણવ છે.

“ જે પ્રણવથી સૂક્ષ્મ તથા મહદ્ પ્રાણ વાયુ અર્ધો અર્ધમાં વહેન કરે છે. તે પંચ તત્વના વિકાર યુક્ત મુખ નાશા દ્વારે હૃદયમાં ચાલે છે. એ ચતુર વિધિને યથાર્થ જાણે, તો પાંચમો સોના રૂપે ઉદ્ભવ ગતિનો ઝંકાર શેષ રહ્યો તેની કિંમત કરવી તે ગગનગામિ ચોકસીને મુશ્કેલ નથી.

ઝંકાર તત્વ છે તે સર્વ તત્વોનાં બીજક એના વિશે રહેલાં છે તે આકાશ તત્વના પરમ કારણ હેઠડરૂપે છે. તે હેઠમાં નિરંજન પુરુષ બિરાજમાન છે. એ નિરંજન પુરુષથી પ્રકૃતિનો ઉદય થયેલો છે. એ પુરુષમાં તત્વાત્મી કેવલ્ય પરમાત્માનો અંશ હેઠના તત્વોથી અલગ છે. એના ચૈતન્ય પ્રકાશથી પ્રણવાદિ સર્વ તત્વો ચરાચર ચૈતન્યમય સ્પુરાચમાન થઈ રહ્યાં છે. આ પ્રમાણે આત્મ અંશ પર્યંતનું યથાર્થ જ્ઞાનને જાણે. વળી જે પ્રમાણે જાણે તે પ્રમાણે અનુભવ સહિત જાણે ત્યારે તેમને સંત ભક્ત કે ઋષીની પદ્ધિ અધ્યાય છે. ને વરણાવરણ સહિત અદ્વૈત બુદ્ધિ તેમનીજ હોય છે, તેથી તેવા મહાપુરુષો કોઈ વરણ પર અભાવ રાખતા નથી. તેવા પુરુષો પોતે અંશરૂપ બનીને અંશી પદ કેવલ્ય પરમાત્મામાં બળે છે. અંશી પદમાં અંશને બાળવાનું ધણું શ્રેષ્ઠ લખ્યું છે, પણ એ વિષય ઘણોજ ગહન છે. અને એ બાળતમાં શુદ્ધ ભાગ રહેલો છે. તેથી એ વિષય જાણવા માટે પરમશુદ્ધનું ચરણ અદ્વૈત ભાવે લેવું જોઈએ. શુદ્ધી જ્યારે

શરણ થનારને પાત્રજન ગણે ત્યારેજ પોતે કરુણાસાગર
 અતિશય કયાદંત થઇને પરમપદનું દાન આપે છે.
 આ પ્રમાણે પરમ ગુરુ કરુણાસાગરની કયા મળે
 તેનેજ અધિકારી કહેવાય છે. અધિકાર વિના ભલે
 ગુરુ ધોષ આપે તો પણ તે અકારજ નાય છે. જેમ
 ધાવણા બાળકને પય પાન કરવાનો અધિકાર છે, તેને
 બહલે માતૃશ્રી પોતાનો ખોરાક મિષ્ટાન વિગેરે ખવરાવે તો
 તે સર્વ વ્યર્થ છે. તેમ ઘણા દુઃખદાયક છે. વળી જે ઘરના
 નેવાતુ જળ સુશોધારથી પડતું હોય તેને જીલવા માટે
 નીચે કોડીયું ધરીએ તો કોડીયામાં પાણી ખીલકુલ ટકવાનું
 નથી. જેટલું પાણી પડશે તે બધું કોડીયામાંથી ઉછળી જશે
 ને કોડીયું ખાલીને ખાલીજ રહેશે. માટે પ્રથમ તો પાત્રની
 જરૂર છે. ઉપરના કહેવા પ્રમાણે પરમ ગુરુના જ્ઞાન ધોષની
 અવિચલ ધારા જીલી શકે એજ પાત્ર જન કહેવાય. અને
 એમના દેહને દિવ્ય દેહ કહેવાય છે. વળી દર્શન રૂપ એજ
 મૂર્તિ છે. અને જીવન મુક્ત એવાનેજ કહેવાય છે. જગત
 જીવોના તારક ગુરુ એજ છે. તે સદાકાળ જ્ઞાન ધ્યાનમાં
 મસ્ત રહે છે. તેવા મહાપુરુષો નિરંતર ગગનગામિ થઈ રહે
 છે ને વ્યવહારમાં અભાવિકપણે સહજ સ્વભાવે વર્તે છે.
 આ લેખમાં મુમુક્ષુજન પ્રાદ્યણોને ગણાવ્યા છે ખરા પણ
 પ્રાદ્યણુ તે માત્ર વરણાભિમાનીને કહ્યા નથી. પણ આવી

ઉત્તમ સ્થિતિમાં આવી શકે તેવો ઉત્કૃષ્ટ અધિકાર દેનારને પ્રાદાણ કદા છે.

॥ બ્રાહ્મણોને કયો કયો અભિમાન ત્યજવો ? તે વિષે ॥

તેવો અધિકાર દ્વૈતવાદી વરણાભિમાનથી આવતો નથી કારણ કે જ્ઞાન ગ્રાહક થવા માટે પ્રથમ વરણાભિમાન દૂર કરવું, વળી દેહાભિમાન ત્યજવું, ને કુલાભિમાન મુકવું વળી વેદાદિ વિદ્યાનો સાર ગ્રહીને વિદ્યાનું અભિમાન ત્યજવું. જેમ ભોજન કયા પછી પત્રાણાની કે મિષ્ટાન વિગેરે પદાર્થની તૃષ્ણા રહેતી નથી, તેમ સર્વ પદાર્થનું અભિમાન દૂર કરવું. વળી જ્ઞાનામૃતનું પાન કરી લઇને જ્ઞાનમદ ત્યાગ કરવો.

માત્ર સ્વયં સ્વરૂપાકાર આત્મ અંશ રૂપ નિશ્ચવૃણી થવું તે વરણાભિમાની પ્રાદાણોએ એ પ્રમાણે થવાય નહિ, ને અધિકાર દેવાય પણ નહિ, કારણ કે મુમુક્ષુપદનો અધિકાર દેવા સાફ શ્રીમત્ પરમ ગુરુનું શરણ દરેકને હાસોસ્મિ ધારણ કરીને અનન્ય ભાવે દેવું જોઈએ. ને સદ્ગુરુની મહા ભજન કસોટિ સંહન કરવી પડે છે. વળી દયા દીનતા ને હાસત્વ, એ ત્રણ પ્રકારથી મન કર્મ વચને શરીર ધર્મ બળ વીને અલેહ બુદ્ધિયે ગુરુશ્રીને પરમાત્મરૂપ બાણીને સદ્ગુરુનાં વચને નિરંતર રહેવું જોઈએ.

॥ દયા દીનતા ને દાસત્વની જરૂર ॥

“ હવે દયા દીનતા ને દાસત્વ, એ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા તે કેવી રીતે ? કે જે હરિજન થયા તેમણે સાધન વિનાનાં ગરીબ પ્રાણીઓ પર દયા આણવી, અને એમની ઉપાધિ દુર થાય તેવું હરિજનથી બને તેવો ઉપગાર કરવો. જે નામાં દયા નથી તેમણે ગરિબનો આશિર્વાદ લેવાય નહિ. અને હૃદય ઘણું કઠોર રહે છે. એવા કઠોર હૃદયમાં હરિ-રસ ઉતરે નહિ. અને ઉલટું પારકું ધન હરણ કરવાની આકાંક્ષા રહે છે. તેથી પારકા બંધનમાં આવવું પડે છે. જ્યારે આપણે ભક્તિએ કરી પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખીએ ત્યારે પ્રભુ આપણાપર દયા રાખે. એટલે ભુલે ચુકે ઇશ્વરનો અપરાધ આપણાથી થયો હોયતો પ્રભુ આપણને માફી આપે. બીજી આપણને જગતમાં દયાળુ બાણે તો કીર્તિનો પસારો થવાથી હરેક સંત ભક્તો આપણે ઘેર આવે, અને તેમના સહવાસથી હરિ ચર્યાનો તથા સંત સમાગમનો અલભ્ય લાભ મળે છે. બીજી સંત સેવાનો લાભ લેતાં આપણી દ્રવ્ય સંપત્તિનો ઉપયોગ ઘણાજ સારો થાય. તેથી આપણા સંસ્કારો ઘણાજ ઉત્તમ બંધાય છે. સંત ભક્તોના સહવાસમાં રહેવાથી આપણી મન ઈંદ્રિયો શુભાચરણમાં પ્રવૃત્ત રહે છે. શુભાચરણથી હંમેશા આનંદમય દિવસ વીતે છે. અંતરમાં આનંદ રહે ત્યારે ઘણા ઉત્તમ પ્રકારથી હરિ સ્મરણ

થાય છે. વળી દયાવાન પુરુષને હિંસા અહિંસાનું જ્ઞાન હંમેશા રહે છે. તેથી હરકોઈની નિંદા કે દ્રોહ કરતાં મન અટકાય છે. એટલે એવા દયાવાન પુરુષથી કોઈ પ્રકારનું કુર કર્મ થાય નહિ. તેથી જગતની કે ઇન્દ્રની કે શાસની સુનેગારીમાં આવવું પડતું નથી. ત્યારે તે દયાના પાત્ર જનની ભક્તિ શોષીને સંત ભક્તોના મનને પોતાના પ્રાણ રૂપ પ્યારો લાગે.

સંત પુરુષોની કૃપા થાય એટલે પ્રભુની કૃપા થઈ સમજવું. માટે દયા એ ધર્મનું મૂળ છે, ને ભક્તિનું ભૂખણ છે. માટે અવશ્ય દયા રાખવી. એ પ્રમાણે દયાનું ફળ છે. હવે પછી દીનતા વિષે કહીએ છીએ જે-

દીનતાની જરૂર એટલા માટે છે કે દીનતા હોય તો સંત ભક્તો પ્રત્યે અહંતા ઉત્પન્ન થાય નહિ. પોતે જ્ઞાન માર્ગનું ગમે તેટલા જાણતા હોઈએ તથા જ્ઞાન સંજોગી અનુભવ ચઢાય તેટલો હોય તો પણ સંત આગળ હું કોણ ધાત્ર છું? એવું દીનતાથી જણાય છે. અને હંમેશાં સંત સમાગમનો લાભ લેવા આકાંક્ષા રહે છે. ત્યાંને કોઈ કોઈ પ્રસંગે અતુલ્ય લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે. અતુલ્ય લાભ તે પરમ મોક્ષનો કલ્પ છે. તે લાભ મેળવવા દીનતા એઈયે. કારણ કે સંત ભક્તો પાસેથી કદરૂપા લેવી તે કંઈ આપણા ઉત્તમ કુળથી કે ઉત્તમ વરણથી કે ઘણા ધનવાન હોવાથી,

કે પોતાના હુકમ અમલની જખરાઈથી કે વિદ્યાના તેજથી
 કે જગતમાં ઘણા વિસ્તાર વાળી ધન ખરચીને તથા હરકોઈ
 ખીજો પુરુષાર્થ કરીને કીર્તિ મેળવેલી હોય તો તેના માનથી
 કે ઘણા યજ્ઞ કરવાથી, કે તિર્થયાત્રા કર્યાની પવિત્રતા ગણીને
 કે યંત્ર તંત્રાદિ કળામાં કુશળ ગણીને, કે યોગ તપથી
 સુખ દુઃખ સહન કરનારા જાણીને કે નવે વ્યાકરણમાં નિપૂણ
 પંડિત ગણીને કે મનુસ્મૃતિના નિયમે વર્તનાર ધર્મ ચુસ્ત
 જાણીને, કે વેદ શાસ્ત્ર યુક્ત અનંત સાખ્ય સંમતિ પ્રમાણે
 કંઠાએ હોય તેવા પદુ વાચક જાણીને કે અન્ય કોઈ પ્રકારની
 તૃષ્ણાને લીધે શ્રી પરમ ગુરુ લોભાતા નથી. ગુરુ શ્રી અનંત
 શાખાએ અસંખ્ય શિષ્યો કરે છે, પણ દીનતાવાળા
 શિષ્યની સાથેજ પોતે ગુરુદાવાનો પૂરે પૂરો સંબંધ જોડે છે.
 આ સર્વ સારનો સાર એજ કે આપણામાં દીનતા હોય ત્યારેજ
 આપણી વૃત્તિ શ્રદ્ધા સહિત શ્રી સંત ગુરુના વચને લોભાય
 છે. ત્યારેજ ગુરુના જ્ઞાન લક્ષાર્થ વિષે આપણી વૃત્તિ સ્થિર
 થાય છે. આપણી વૃત્તિનો એકાગ્ર જ્યાં સુધી ગુરુના લક્ષ
 બિંદુપર ત્રાટક થયો નથી ત્યાંસુધી સંપૂર્ણ જાણ્ય માણ્ય
 કહેવાય નહિ. પૂર્ણ થવા સાડુ તો શ્રદ્ધા સહિત મન કર્મ
 વચને સ્થિર થવું પડે છે. જેમ ચંદ્રની ત્રાટક ચકોર નામનું
 પક્ષિ કરે છે ત્યારેજ ચંદ્રમાંથી અમૃત ચકોરની ચાંચમાં
 પોખાય છે એવી રીતે દીનપણે શિષ્ય દાવો જમાવે ત્યારેજ

ગુરૂ શ્રી પોતાના હૃદય કમળથી કરુંજારસ પાત્ર જનના હૃદયમાં પોષે છે. તે માટે મોક્ષેચ્છુને દીનતાની અવશ્ય જરૂર છે. હવે પછી દાસત્વનું કહીયે છીયે ને—

જ્યારે આપણી વૃત્તિ દાસના દાસ થઈને રહે તેવી હોય ત્યારેજ આપણને ગુરૂના તથા હરેક સંતના ચરણ શરણનો અધિકાર મળે છે અને અધિકાર મળે ત્યારેજ ગુરૂ શિષ્યનો ધર્મ સફળ થયો સમજવું. ગુરૂના સહવાસમાં ઘણાક શિષ્યો હંમેશાં રહે છે, પણ જે કોઈ દાસત્વ બુદ્ધિના શિષ્ય હોય છે, તેના જેવો ગુરૂ તરફથી ગુરૂ કૃપાનો લાભ બાકીના શિષ્યોને પ્રાપ્ત થતો નથી કારણ કે દાસત્વ બુદ્ધિ ન હોય તો ગુરૂ સંતની કે હરિજન ભક્તોની સેવા કરવાની વૃત્તિ થાએ નહિ. ગુરૂ સેવાનો મહિમા પ્રત્યક્ષ પરમાત્માની સેવા કર્યા તુલ્ય ગણાય છે હરિ ગુરૂ ને સંતમાં ભેદ નથી. ગુરૂ શ્રી પંચમહાભૂતાદિ તથા વરણાવરણનો વિધ્વંશ કરી સર્વંગ એકાસૂત્ર ચૈતન્ય વૃત્તિ કરનાર છે એવા તત્ત્વમસી ગુરૂની વચન પ્રસાદી દાસના દાસ થવારનેજ રૂચે છે. જે શિષ્ય ખરા અંતઃકરણથી દાસ પદવી મેળવે છે તેને ગુરૂ શ્રી પોતાના નિવાસ સ્થાનનું એટલે જે સ્થાનકે પોતે અધર આસન જમાવીને અધર તખ્તપર બિરાજમાન આદ્ય મધ્ય ને અંતમાં રહેલા છે, તેજ ગાદીનું કાયમ સુખ પોતાના દાસને આપે છે.

જેમ ચક્રવર્તી રાજ્યધાનીના રાજા પોતાના પાટવી પુત્રને પોતાનું રાજ્ય આપવા, અને પુત્ર તે રાજ્ય લેવા, અન્યો-અન્ય હક ગુજારે છે તેમ ગુરૂ ભક્તિના અધિકારી હાસને ગુરૂશ્રી દિવ્ય પદ સંપત્તિ સહિત પરમ ધામનો હક આપે છે. ને તેવાજ શિષ્ય તેવો હક મેળવી શકે છે. આ પ્રમાણે અખંડ સુખની ઇચ્છાએ કરીને ગુરૂ પ્રત્યેથી શિષ્ય દાવો લેવા હરિજનો સંખ્યા બેઠે છે. અને કયા દીનતાને હાસત્વ પછે ભક્તિ સ્વીકારે છે. તેનુંજ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

“ગુરુ શિષ્યનો ધર્મ કીટ ભ્રંગના ન્યાયે જાળવો”

માટે ગુરૂ શિષ્યનો ધર્મ કીટ ભ્રંગના ન્યાય • જેવો જાણવો. જેમ કીડા છે તે જ્યારે ભમરીનો ડંસ સહન કરીને આરોગ્ય રહે છે ત્યારે ભમરી ડંપ કરેલા કીડાની અસ્મી પુનઃ ડંસથી દુર કરી દે છે. ને કીડાને પોતાના સ્વરૂપે ળનાવી દે છે. તેવી રીતે ગુરૂ કસોટીએ ચડનારને ગુરૂ શ્રી જીવાસ્મિ છોડાવી ને સ્વરૂપકાર ળનાવે છે. ભક્તિ કરનારને જ્યારે દીનપણું ને હાસપણું આવે છે તેવાજ જનોને મુક્તપદ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ વરણા-અભિમાન, કે હરેક માયીક પદાર્થનું અભિમાન, કે રાજ્ય અ-મલનું અભિમાન દુર કરવામાં દીનતા ને હાસત્વ, એજ મુખ્ય ધારણ કરવાની આવશ્ય જરૂર છે. ઉપર પ્રમાણે અભિમાન દુર કર્યા વિના કયા દીનતા ને હાસપણું પોતે

વિપયાધિન કદિ નવ થયો, જમત વિષે જન જોહ
 પૃથ્વીમાં પુખ્તય છે, દેવ તરિકે તેહ
 કપલુ જનોના હસ્તમાં, હોય ધરા ધન ધામ
 પરમાર્થના કાર્યમાં, કદિ નવ લાગે કામ

ઉત્તમ પુરોગામી કદી, નીચું કામ ન થાય
 મુક્તાહારિ હંસલાં, વિદ્યા કદિ નવ ખાય

કો નહિ કદિ કુંજોરો, પડતાં પવન પ્રહાર
 જોમળ ધર્મ કુરંધરો, અડગ રહે જગ તાર

કાયમપંથી પરમહંસ સુખાનંદજી-ઉમરા.

સ્વાર્થ સાધક સર્વકો, પરમાર્થ કર કોક
 આસ ધરે સૌ મુખમણી, આ દુનિયાનાં લોક

શિષ્ય દાવાનો ધર્મ શોભાવી શકશે નહિં તેથી ગુરૂકૃપાનું અટલ રાજ્ય પ્રાપ્ત થવું તે મિથ્યાભિમાનીને તો ઘણુંજ દુર્લભ છે. હવે શરણ થનાર શિષ્યને પરમ દયાળુ ગુરૂશ્રી પ્રથમ બોધ આપવામાં અનુક્રમે ચાર પ્રકારના પ્રમાણો વડે આપતું આપ જે આત્મસ્વરૂપને પ્રકટપણે હસ્તાંમલક ન્યાયે સાક્ષાત્કાર કરી આપે છે. ચાર પ્રકારના પ્રમાણોમાં પ્રથમ પ્રમાણ શબ્દ પ્રમાણ છે. બીજું ઉપમા પ્રમાણ છે. ત્રીજું અનુમાન પ્રમાણ છે. ને ચોથું અનુભવ પ્રમાણ છે.

“ મોક્ષેચ્છુને પરમાત્મામાં મુક્ત થવા અનુક્રમે જ્ઞાનનો

ઉદયકારક ચાર પ્રમાણોનું વર્ણન ”

એ ચાર પ્રમાણોમાં પ્રથમ શબ્દ પ્રમાણ તે પ્રથમ આત્માનું વર્ણન શબ્દ વડે કરે, કે આત્મા છે તે અલખ છે, અચર છે, અજર છે, અમર છે, અરૂપ છે, અદૃશ્ય છે, અગમ્ય છે, અવ્યય છે. અક્રિય છે. એ પ્રમાણે શબ્દ અલંકારવડે આત્માનું જ્ઞાન કરાવીને અંતરથી વૃત્તિ તત્કાલ જાગૃત થાય તેવા આત્મ નિવેદન મંત્ર જપનો પ્રથમ અધિકાર આપે છે. તેને શબ્દ પ્રમાણ કહીયે.

હવે પછી બીજું ઉપમા પ્રમાણ તે—વેદ શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ કરેલાં ચતુરવેદના મહાવાક્યમાં જણાવ્યું છે કે, પ્રથમ રૂપવેદમાં “ ઇમિદાનંદ બ્રહ્મ ” યજુર્વેદમાં “ અહં બ્રહ્મા સમ ” સામવેદમાં “ તત્ત્વમસિ ” અવર્થવેદમાં “ અયં આત્મા બ્રહ્મ ”

એ સર્વ વાક્યનો હેતુ હું આત્મા સત્ય છું. હું બ્રહ્મ છું. હું સઘળે વ્યાપક છું એટલે ભૂલોંકથી તે સત્ય લોક પર્યં- તમાં હું આત્મા સૂર્યવત્ છું. ને મારો ચૈતન્યમય પ્રકાશ સઘળે વ્યાપક છે. હું નબથી તે શિખા પર્યંતમાં ઇંદ્રિયોના દેવોને સચેત કરનાર છું. તેમ પંચમહાભૂતાદિ સર્વ તત્વોનો સાક્ષી હુંજ છું. જે પ્રમાણે આ પિંડ બ્રહ્માંડમાં હું આત્મ- અંશ સાક્ષી છું. અને મારી સત્તાએ સર્વે દેવોના અંશ જે પૃથક પૃથક ઇંદ્રિયોના સ્થાને રહેલા છે, તે પ્રમાણે મહદ્ તત્વોના વૈરાટ બ્રહ્માંડમાં તથા નિરંજનઆદિ નારાયણની ઉપરાંત એકાદશ ધામને ભેદીને અપરિમિત અપાર શૂન્ય પર્યંતના સાક્ષી પરમ કેવલ્ય પરમાત્મા છે. ને તેમનો વ્યાપક બ્રહ્મરૂપી અમલ તે અનંત શક્તિવાન સઘળે સભર છે. અને પ્રકૃતિ પુરૂષથી બનેલા ગુણ, ને ગુણની માયા, તથા અન્ય દેવતાઓના અધિપતિ તે કેવલ્ય પરમાત્મા છે. એ પ્રમાણે ઉપમા પ્રમાણ આપીને હવે પછી ત્રીજુ અનુમાન પ્રમાણ બતાવે છે.

“ત્રીજુ અનુમાન પ્રમાણ એવી રીતે કે આત્મા છે તેના જેવી અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી. તેમ પરમાત્માના સરખુ અન્ય કોઈને પદાર્થ, કે દેવ, મનુષ્ય, પિતૃની, આદ્ય નિરં- જન જ્યોતિ સહિત કોઈને કહી શકાય તેમ નથી. માત્ર પરમાત્માની આંનગરી રૂપી એક આત્માનેજ કહેવાય છે.

કેમજે આત્મા છે તે પરમાત્માનો અંશ છે. તેથી પ્રથમ આત્મજ્ઞાન સિદ્ધ કરાવીને પરમાત્માને અનુભવે છે. જેમ સૂર્યને સિદ્ધ કરવો હોય ત્યારે દીપકનું દૃષ્ટાંત આપે છે. અને એની કિરણો, બિંબ અને પ્રતિબિંબ એ સર્વનો સમાસ દીપકના દૃષ્ટાંતથી સૂર્યનો થઈ શકે છે. તેમ અનુમાન પ્રમાણુ આત્મ અંશથી પરમાત્માનું સદ્ગુરૂશ્રી પોતાના અધિકારી શિષ્યને આપીને આગળ અનુભવ પ્રમાણુની સંજ્ઞા કહે છે.

૧૧ હવે ચતુર્થ અનુભવ પ્રમાણુ છે તે સંજ્ઞા રૂપે છે. ॥

આ પ્રમાણુની સાન સંજ્ઞા અધિકારી જનથીજ સમજાય છે. કારણ કે ચોરાસી તત્વોથી, તથા સ્યામ સ્વેતાદિ રંગથી, તથા લંબગોળ કે અન્ય કોઈ પ્રકારના આકારથી કે સૂક્ષ્મ મહદ્દની કલ્પનાથી કળી ન શકાય તેવા સ્વરૂપને અનુભવ સિદ્ધ કરવા માટે ઘણી સૂક્ષ્મ ગતિ, મતિને જ્ઞાન જોઈએ છીએ.

અને ઉપરના ત્રણ પ્રમાણુની વાર્તા છે તે તો સદ્ગુરૂના શબ્દો કાનવડે સાંભળીને મન બુદ્ધિવડે અનુમાન બાંધીને અવલોકન કરી શકાય છે. પણ અનુભવ પ્રમાણુ તો સર્વ વૃત્તિનો વેગ અંતર પ્રદેશે પ્રણવ ધ્વનિપર રાખવો પડે છે. અને પછી ઈકાર ધ્વનિ તે સોહમ ધ્વનિમાં શમે છે. તે સ્થળે સર્વ વૃત્તિનો વેગ પણ શમે છે. જેમ સૂર્યમાંથી

છુટીને વિસ્તાર પામેલી કિરણો પાછી સૂર્યમાં સમાય તે-
 એના સાક્ષીને નિવેદન થઈ સમજવી. કેમજે કિરણોનો
 સાક્ષી સૂર્ય છે. તેમ પ્રણવ વૃત્તિનો સાક્ષી રંધ્રસ્થાનના
 અધિપતિ નિરંજન જ્યોતિ છે. એ નિરંજન જ્યોતિના પ્રકા-
 શક આત્મ અંશ છે. ને નિખાથી તે શિખા પર્યંત અણુ
 અણુમાં વ્યાપક ચૈતન્ય એનો પ્રકાશ છે. અને આત્મ અં-
 શનું પ્રતિબિંબ સોહમ ધ્વનિ દ્વારાએ રંધ્રસ્થાનમાં ઊંકાર
 જ્યોતિપર પડે છે. ત્યારે ઊંકાર પુરુષલીંગ શમ્ભમ છે,
 ને પ્રકૃતિ ચુકત છે તે સચેત થઈ નાણીના મહદ્ પ્રણવને
 જાગૃત કરી ઓહંગ ધ્વનિ ઉઠે છે, તે ઓહંગને સોહંગ
 ઉલટ મુલટ એકતાર થઈ શરીરના સર્વ તત્વોને સચેત કરે
 છે. જે પ્રમાણે એક એકથી સચેત થયાં છે, તે પ્રમાણે
 ઉર્ધ્વ ગતિએ પ્રાદુર્ભાવ કરી ચૈતન્ય સાક્ષી અંશમાં નિવેદન
 થાય છે. ત્યાર પછી અંશ છે તે પરમ કેવલ્ય પરમાત્મા
 જે પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી અનંત ઇંડ પિંડની રચના એક
 ક્ષણમાં ઉત્પન્ન કરે છે. અને અમુક મુહૂત સુખી સ્થિતિ
 કરાવીને અંતે સર્વનો લય કરે છે. એવા અનંત શક્તિવાન
 પરમાત્મામાં સર્વે આત્મ અંશાઓ લીન પામે છે. ત્યારે
 અનુભવ પ્રમાણુ સિદ્ધ થયું સમજવું. માટે અનુભવ પ્રમાણુ
 સિદ્ધ કરવા ઘણા ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ જોઈયે. આ પ્રમાણે પરમ મોક્ષ
 મેળવનારને પરમ વિશેષી અંશ કહેવાય છે.

“ અહં બ્રહ્માસ્મિવાળા સિદ્ધાન્તિનું સમજવું ” તથા વ્રજ
પ્રકારના જીવનું તથા અંશમાં ભેદ ॥

“ ને અહં બ્રહ્માસ્મિવાળા તો ફક્ત આપનું આપ
નિશ્ચે કરી સર્વ વૃત્તિનેા સમૂહ પોતાના સ્વરૂપમાં સમેટી
લે છે. તેનેજ પરમ ભોક્ષ માને છે. કોની પેઠે કે:—

“દ્રષ્ટાંત—જેમ સમુદ્રની લેહેરી ઓટલે ભરતી ઓટ,
શીણ, ફાદા, પરપોટાની, આદિ જેજે બનાવ બને છે તે
સર્વે સમુદ્રના જળથીજ બને છે. પણ તે આખરે સમુદ્રનું
જળ છે. તેવી રીતે સમુદ્રરૂપ વ્યાપક બ્રહ્મા જે કેવલ્ય પર-
માત્માનો મહા ચૈતન્યમય પ્રકાશ સઘળે વ્યાપક છે, તેવા
બ્રહ્મામય પોતેજ થઈને સર્વ સંકલ્પને શમાવી નિર્વિકલ્પ
થઈ રહે છે. તેમનું ભોક્ષ સ્થળ અંતે વૈરાટના વ્યાપક
બ્રહ્મામાં છે. એવી રીતે થનારને વિશેષી અંશ કહેવાય છે.
હવે પછી વિશેષી જીવની લક્ષણ કહીએ છીએ જે—

“ જે કોય સકામ ફળની પ્રાપ્તિ માટે યાગ, યજ્ઞ, તપ,
જપ, તિર્થ, વ્રત, અને ચતુરદશ દેવોને પોહોંચે તેવી ભક્તિ
કરીએ, અને તે ભક્તિનું ફળ અમુક સ્થળે અમુક લોકમાં
(સ્વર્ગમાં) અમુક મુહત સુધી ભુક્તમાન કરીને હુઠરત
ન્યાયે પુનઃ અત્યુ લોકમાં આવવું પડે, એ સર્વે સકામ
ભક્તિ કહેવાય. આવી ભક્તિના કરનાર કહેશે કે અમે તો
નિષ્કામ ભક્તિ કરીએ છીએ. અમારે એનું ફળ લેવાની

આશા નથી. પણ એવા કર્તવ્યનુ ક્ષણ કુદરત ન્યાયે ભુક્ત-
માન કરવુંજ પડે. એ બાળતમાં શંકા રહેતી હોય તો
વિચારો કે દુષ્ટ કર્મના કરતાં તે કંઈ ખોટા કર્મનું ક્ષણ
લોગવવા તૃષ્ણા રાખતા નથી, પરંતુ કર્મ ભુક્ત કરવુંજ
પડે. પંચ મહાભૂતથી બનેલા બ્રહ્માંડ પૈકીના ઇષ્ટની ઉપા-
સના કરવાથી તત્વાતીત પરમ પદનો અલબ્ધ લાભ ક્યાંથી
મલે ? માટે એવી ભક્તિને સકામ ભક્તિ કહેવાય છે. આ
પ્રમાણે ભક્તિ કરનારને વિશેષી જીવ કહેવાય છે. વિશેષી
જીવ એટલા માટે કહ્યા કે સામાન્ય જીવોનું કર્તવ્યજ ભય,
મૈથુન્ય, નિદ્રા ને આહાર, એ કર્તવ્ય ને નિયમે વર્તિ વિશેષનું
કર્તવ્ય જે દેવકાર્યનું કર્યું માટે વિશેષી જીવ કહેવાય છે.
હવે પછી સામાન્ય જીવનું કર્તવ્ય કહીએ છીએ જે ફક્ત
ભય મૈથુન નિદ્રા ને આહાર, એ ચાર કારણોને લીધે તથા
પોતાની પાસે જે પ્રાપ્ત છે તે કરતાં વિશેષ વિકાર જે
આહાર વિહાર સંબંધી વધારીને તેમાં જોઇતું સાધન પ્રાપ્ત
કરવાને લીધે અનેક પ્રકારની મેહનત નિયમા નિયમ વર્તિને
મહા દુઃખે, યા સુખે, પોતાની જાંઘી ગુભરે છે. અને
તન મનને ધનનો વ્યય આ તરફના ખાતામાંજ કરી રહે
છે, એટલે એકંદરે એ કર્તવ્ય એવું થયું કે અનેક પ્રકા-
રના પ્રાણીઓથી વિશેષ નહિ, તેથી એમને સામાન્ય જીવનો
અલંકાર આપ્યો છે. એ પ્રમાણે સામાન્ય અને વિશેષી

જીવનું, અને વિશેષી તથા પરમ વિશેષી અંશનું કર્તવ્ય તથા તેનું ફળ કહ્યું.

“ હવે એ બાળકમાં કોઈ વિદ્વાન પુરુષ શંકા કરે કે- આત્મા છે તે સર્વ કોઈનો સામાન્ય છે. છતાં એ આત્માને સામાન્ય તથા વિશેષી જીવ, અને વિશેષી તથા પરમ વિશેષી અંશ, એવી પૃથક ભેદ બુદ્ધિવાળી ઉપમા કેમ આપી ?

તેના ઉત્તરમાં કહીએ છીએ જે ઉપરના કહ્યા પ્રમાણે ચતુર વિધિના જીવોએ પોતે જેવા સ્વરૂપની ભાવના કરીને તે સ્વરૂપની યોગ્યતા પ્રમાણે ભક્તિ સિદ્ધ કરી તો એ જીવનો યોગાનયોગ તે સ્વરૂપમાંજ મલવાનો. ને સામાન્ય જીવ છે તે નિરંતર વિષય ભોગની વાસનામાં બંધાઈ રહી અંતર્યમીત સુધી સ્થાવર યા જંગમમાં જીવ દશા ગુજારે છે. તે સ્થાવર જંગમનાં સ્થુલ શરીરના યોગે હું અખંડાત્મરૂપ છું. એવું ભાન થતું નથી. તેમ તેમને આત્મ પ્રદેશની ઇચ્છા પણ નથી. તો આત્મના ભાન વાળો યોગ એવા જીવોને મળવાનો પણ નથી. માટે દરેકને અલંકાર આપેલો છે તે જે જેવા સ્વરૂપમાં રહેલા છે તેમને તેવોજ અલંકાર આપ્યો છે. જેમ રાજ્ય નીતિને વહિવટ ચલાવવા માટે જૂદા જૂદા નામથી અધિકારીઓ હોય છે, તેમના નામનો અલંકાર તથા અધિકાર દરેકના કામ પ્રમાણે પ્રથમથી પોતે છત્રપતિ રાજાજીનો નિમેલો હોય છે. જેણે કારણ વશાત્ અગમ

શુદ્ધિએ ખાતુ નીચું છે, તેમણેજ દરેક, અધિકારીઓનો નામાલંકાર નીચો છે. તેવા નિયમથી જીવના કે અંશના અલંકારમાં ભેદ રહેલો છે. વળી તરક ન્યાયથી બીજો પ્રત્યક્ષ ખુલાસો આપું છું કે મનુષ્ય દેહમાં આવેલા જીવને મનુષ્ય દેહ છોડ્યા પછી મનુષ્ય દેહે કદેલા કુર કમં ભુક્ત-માન કરવા સારૂ અનુક્રમે ફરતાં સ્થાવર એટલે અમુક વૃક્ષમાં પ્રવેશ કરવો પડશે તો તે વૃક્ષના ઘાટ પ્રમાણે સામાન્ય જડ ગતિમય થવું પડશે. સ્થાવરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી સ્થાવરના નિયમથી વિશેષ પણું વર્તાશે નહિ. તેમ કીટ પતંગાદિ શરીરોમાં પણ નિયમસર સામાન્ય ગતિએ વર્તવું પડશે. માટે સામાન્ય, વિશેષ, ને પરમ વિશેષ, એ ત્રણે પ્રકાર તે આ લક્ષ ચોરાસીના સર્જનાર પરમાત્માના નીમેલા પરંપરાથી કાયમ છે. જે વખતે દરેક શરીરોના ભેદ પાડ્યા તેજ વખતે જીવત્વના ને અંશના ભેદ પરમાત્માના પાડેલા છે તે બાબતમાં આપણે પ્રતિવાદી થવાનું કારણ નથી.

તેમાં સામાન્ય તે વિષય ભોગવાળા ઘાટમાં આવેલા માત્ર વિષયના ભોગી સદ્ગુણ પ્રાણીઓને કહ્યા છે. અને વિશેષી તે દેવ તનુમાં આવેલા તે અંશને કહેવાય છે. વળી સામાન્યથી વિશેષનું કર્તવ્ય કરનારને પણ વિશેષી કહ્યા છે. તેનું સ્પષ્ટ પાછળ થઈ ગયું છે.

“હવે પરમ વિશેષી અંશ તે સામાન્ય તથા વિશેષથી

ઉપરાંત પરમ પદ કેવલ્ય પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરનાર તથા રાવનાર પરમશુદ્ધને કહેવાય છે. એ પ્રમાણે પ્રથમથી એટલે સુદિની ઉપજાણમાં પ્રારંભથી અંશેની ત્રિવિધિ ધારા પરમાત્માએ બાંધી છે ખરી પણ તેનો ફેરફાર પરમશુદ્ધની મારફતે મનુષ્ય દેહથી ભક્તિ ક્રમ પ્રમાણે થઈ શકે છે. જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ શુદ્ધ જ્ઞાનનો યોગ ના મલે ત્યાં સુધી યોગાત્મક ક્રમ ફળ લોગવવા સાડ સામાન્ય કે વિશેષ એ ત્રે પ્રકારની ગતિમાં રહીને લક્ષ ચોરાસીના ખાતામાં ફરવું પડે છે.

“અને પરમ વિશેષ જ્ઞાનનો યોગ મલવો તે કેટલાક જન્મનું સુકૃત્ય ને કેટલાક જન્મની ભક્તિના ઉત્કૃષ્ટ ફળનો ઉદય થાય છે ત્યારેજ પરમશુદ્ધી પરમ વિશેષ ગતિનો અધિકાર મલે છે.

“પ્રથમ પદાર્થ માવનાની આદ્ય વદ્ માવના કરવાની પ્રવ્રણ ત્યાગ લક્ષણા.”

“એવો અધિકાર લેવા માટે ભાવના પણ તેવીજ થવી જોઈએ. તેવી ભાવના કરવા સાડ પ્રથમથી પદાર્થ ભાવના લાગુ છે, તેને ત્યાગ કરવી જોઈએ. જ્યાં સુધી પદાર્થ ભાવના રહે છે ત્યાંસુધી સ્થુલ શરિરના કાળા, ગોરા, કુટડા

રૂપ રંગ ભેવાથી નેત્ર દ્વારાયે મોહ ઉત્પન્ન કરીને રૂપ
 વેષયનો દોષ પ્રાપ્ત કરે છે. અને તેથી કામાગ્નિમાં તણ્યા
 રહે છે. વળી એટલુંજ નહિ પણ અન્ય ઇન્દ્રિયો અમુક
 પદાર્થમાં કણુ ધન ધર્મ રહે છે. એ પ્રમાણે સર્વેન્દ્રિયો
 પદાર્થ ઉપર મોહીત થાય છે. વળી પદાર્થ ઉપર પ્રીતિ
 રાખવાથી લોભ વૃત્તિ રહે છે. માટે પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવા સાઙ્
 ન્યાયાન્યાય વર્તાય છે, તેમ પદાર્થનો સન્માર્ગે વ્યય કર-
 વામાં મન સંકોચાય છે. ત્યારે સંત સાધુનું સન્માન કરવામાં
 મન અટકાય છે. માત્ર પદાર્થનો આશ્રહી ધર્મને પદાર્થ લેવા
 માટેજ એટલે સોના રૂપાના ઢાળીના કે પથુ, ઘોડા, ગાડી,
 ઝાડ, પૃથ્વી, વસ્ત્રાલંકાર કે હીરા માણુક, મોતી, સ્ત્રી કે
 ગુલામ વિગેરેનો વિક્રય કરવામાં કે પોતે રમેણુષી લોગ
 ધરવામાંજ એમના તન, ધન ને દારાનો ઉપયોગ કરે છે.
 એટલે પદાર્થના આશ્રહી મનુષ્યોથી કૃત પદાર્થ માટેજ
 ધનરૂપી પદાર્થ વપરાય છે. વળી પદાર્થ તે આપણી દષ્ટીએ
 પડે તે સઘળું પદાર્થ કહેવાય છે. તો જ્ઞાની પુરુષોએ ઉપર
 કહેલા સઘળા પદાર્થોનો વાપર કરવાનો પ્રસંગ આવે તો
 વાપર કરવો ખરો પણ તે નીતિ માર્ગે રહજ સ્વભાવે
 અમુક ઇન્દ્રિયોની દ્વારાએ વાપરવાં. હવે દરેક ઇન્દ્રિયે સહજ
 સ્વભાવે ને નીતિ માર્ગે કેવી રીતે વર્તાવવી ? તે કહીએ
 છીએ જો:—

“ પ્રથમ પદાર્થ ભાવનમાં નેત્ર ઇન્દ્રિનો વિષય ત્યાગવાનો
સમજ ”

પ્રથમ નેત્ર ઇન્દ્રિયે રૂપ વિષય વિકાર યુક્ત થઈ
રહેલો છે. તેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અમુક પદાર્થને જોઈને
રૂપથી મોહ પામે છે. એ ઠેકાણે પદાર્થ ભાવના ત્યાગ કર-
નારને કેવી સમજથી નેત્રના રૂપ વિષયને નિયમે રાખવો ?
જે જે સ્ત્રીના કે પુરૂષના શરીરની આકૃતિ કરી છે, તેતો
પરમાત્માના બનાવેલાં સર્વે શરીરો છે. એ શરીરને આપણે
એટલે મોહ ધારણ કરનારે બનાવ્યાં નથી. તેમ તે ઉપર
હક પણ નથી. જેને હક છે તેણે એ શરીરમાં વાસ કર્યો
છે. બીજું અસ્પર્શ આલીંગન કરવા આ શરીરની ઇન્દ્રિ-
યોનો ધર્મ છે, તેતો શાસ્ત્ર મર્યાદા પ્રમાણે દેવ મનુષ્યની
સાક્ષીથી હક લેવામાં આવે છે તે જ્ઞાનવાન સ્ત્રી પુરૂષે
નીતિ પૂર્વક વ્યવહાર વર્તવો. ને શાસ્ત્ર મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન
કરીને અન્ય કોઈ પર નેત્રદ્વારાયે રૂપ વિષયથી મોહ ધારણ
કરવો નહિ, મોહ છે, એ નકંતું દાર છે. અને જે વસ્તુને
જોઈને મોહ ઉત્પન્ન થાય છે તે વસ્તુ નાશવાન છે, એવું
અંતઃકરણથી જાણીને તેના આમહી થવું નહિ, વળી દરેકના
શરીર છે તે સુંદર, કુટડાં, મોહક, રૂપ કાંતીવાળાં છે. તેતો
દરેકના શરીરમાં પરમાત્માનો મુકેલો આત્મારામ છે, તેમનું
ચૈતન્ય અણુ અણુએ ખીલી રહ્યું માટે શરીરની જે

સુંદીરતા દેખાય છે તે સર્વે ચૈતન્ય સ્વરૂપનીજ શોભા છે. એનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તપાસો કે જ્યારે મનુષ્યનો દેહાંત થાય છે, ત્યારપછી તે રૂપવાન છતાં બિહામણું લાગે છે. એનું કારણ એજ છે કે શરીર તો સદાકાળ કદુષ છે. ને સુંદરતા તો આત્મ સ્વરૂપનીજ છે. કોની પેઠે કે—

“જેમ વૈરાટનું પોલ અંધકારથી ભરેલું છે, પણ તેને સૂર્યનારાયણ પ્રકાશીને દીપ્યમાન ઉજવલ કરે છે. ને સૂર્ય અસ્ત થયા પછી રાત્રીના વખતમાં વૈરાટનું પોલ મહા ભયંકર લાગે છે. એવા દ્રષ્ટાંત સિદ્ધાન્તની પંચ મહાભૂતનાં બનેલાં શરીરો પર મોહ ઉત્પન્ન નહિ કરતાં એવા ચૈતન્ય રૂપી પ્રકાશ કરનાર જે ‘આત્મ અંશ’ છે તે દરેકનાં શરીરમાં સૂર્યવત્ રહેલા છે, તે ઉપર અતિ પ્રેમ ધારણ કરીને અંતર પ્રદેશમાં રમી રહેલા આત્મ સ્વરૂપની સાથે ઐક્યતા કરવી, ને સર્વેના શરીરની શુભાશુભ આકૃતિને સામાન્ય ભાવે ગણવી કારણ કે કોય શરીર કદુષ દેખાતું હોય તો પણ તેના બનાવનાર પરમાત્મા છે. અને શરીર એના સાક્ષી ને રૂચે છે. કદાપી ના રૂચતું હોય તો એવા શરીરમાં આત્મારામ આવાહન કરે ? એ શરીર આત્મારામને ગમે છે. તો તમારા નેત્રને ના ગમવાનું કારણ શુ ? માટે એવી શુભાશુભ દોષ ભરેલી દ્રષ્ટીથી મુક્ત થવાય ત્યારે નેત્રનો રૂપ વિષય ત્યાગ કર્યો સમજવું. ને જ્યાંસુધી રૂપ વિષય

ત્યાગ ન થાય ત્યાં મુઘી દ્રષ્ટીથી ઘણા દોષો પ્રાપ્ત કરીને
અંતે મહા ઘોર નર્કનું દુઃખ ભોગવવા માટે સ્ત્રીના ભવમાં
વારંવાર આવવું પડે છે. “કારણ કે “જ્યાં આશા ત્યાં
વાસા” વળી:—

“યા મતિઃ સા ગતિઃ” એ પ્રમાણે જ્ઞાની પુરુષોએ અંત-
કાલનું પરિણામ ઘણું ભય ભરેલું જાણીને નેત્રના રૂપ
વિષયનો ત્યાગ કરવો જોઈયે.

“શીજું કરણ ઇન્દ્રિનો વિષય ત્યાગવાની સમજ.”

હવે પછી બીજી—કરણ ઇન્દ્રિય શબ્દ વિષય રહેલો
છે. તે ઇન્દ્રિયોનાં જે જે શબ્દો સાંભળવાથી કામ ક્રોધ
મોહ ખેદ ઉત્પન્ન થાય તેવી, તથા સંગાર વિહારથી વિકાર
યુક્ત વૃથા વાર્તાને સાંભળવાનો હંમેશાં અભાવ રાખવો.
અને જે શબ્દો સાંભળવાથી અંતરમાં જ્ઞાનાનંદ ઉપજે
તેમ નિતિ માર્ગની વાર્તા સાંભળવાથી સત્યાસત્યનું જ્ઞાન
આવીને અંતર વૃત્તિ જાગૃત થઈ જ્ઞાન ચોટ બ્રહ્મ કરવા
અંતરમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય, અને સંત ગુરૂના સહવાસથી
જ્ઞાન લક્ષણાનું જાણવા જેવું રહસ્ય સર્વે સમજાય, ને
જાણ્યા પછી તે જાગૃતમાં સંશય રહે નહિ, એટલે પોતાના
હૃદયમાં શબ્દો સાંભળવાની કે સંભળાવવાની આકાંક્ષા રહે
નહિ. માત્ર શ્રી સદ્ગુરૂના લક્ષ બિંદુ પર રહીને બહિર
સત્તાનો અભાવ કરે ત્યારે જાણવું કે શબ્દ વિષય ત્યાગ થયો.

“ ત્રીજો ઉપસ્થ ઇન્દ્રિનો સ્પર્ષ વિષય ત્યાગવાની સમજ ”

હવે પછી સ્પર્ષ વિષય ત્યાગ કરનારને—પ્રથમ તો ઉપસ્થ ઇન્દ્રિને જે રાખવી અને વિચ્છે સ્પર્શિત થતાં અટકાવવું. કારણ કે વિચ્છે સ્પર્શિત થવાથી આપણી ભજન સમૃદ્ધિનું કે અન્ય ભક્તિ માર્ગનું, કે પુણ્ય દાનથી કે તીર્થવ્રતથી, કે યોગ તપથી, કે દયા દાસત્વથી, ઇશ્વરતા પ્રાપ્ત થઈ હોય તો વિચ્છેદારાએ સર્વનું તત્ત્વ કમતી થયે જાય છે. જેમ જેમ વિચ્છે સ્પર્શિત થાય તેમ તેમ સર્વ કાર્યમાંથી ઇશ્વરતા જાય છે. તેવો સાચો ભય હંમેશા અંતરમાં રાખીને કામાગ્નિ શાન્ત કરવો.

વળી સ્પર્ષ વિષય સઘળા શરીરની ત્વચાને વિષે સામાન્ય રહેલો છે. તેથી સ્ત્રી પુરુષ પ્રત્યે કે પુરુષ સ્ત્રી પ્રત્યે આલીંગન કરવા યોગ્યાયોગ્ય વર્તે છે. તેવા જનાવથી ઉપસ્થ ઇન્દ્રિ તત્કાલ બંધનકારી કર્તવ્ય કરવા તૈયાર થાય છે. તે સમયે અયોગ્ય વર્તનારને કામાગ્નિ શાન્ત કરવો ઘણાજ વિષમ થઈ પડે છે. માટે તેવા સમયને યોગ જ્ઞાની પુરુષે સાચવી લેવો ઉચિત છે. વળી સ્પર્ષ વિષય શરીરની ત્વચાએ રહેલો છે, તેથી સુવા માટે સારાં સારાં શોભીતાં ચીત્ર વિચીત્ર રંગવાળાં ને સુવાળાં ફેવેલ ગોઠડાં, રજેયો, ઉસીકાં, ગાલ મસુરીયાં, ગાદી તકીયા વિગેરે હોય ત્યારેજ સ્પર્ષ વિષયના આનંદીને આનંદ થાય છે.

ને તે પ્રમાણે ના મલે તો તેને ઘણુંજ કલેશ થાય છે. ત્યારે સ્પર્શ વિષય ઘણુંજ દુઃખ કરે છે. તે માટે જ્ઞાની પુરૂષ તો જેમ હોય તેમાંજ આનંદ માની લે, અને પોતાની ઈચ્છાએ કરી ઉપરની કહેલી વસ્તુનો આગ્રહી થાય નહિ તો સ્પર્શ વિષય ત્યાગ કર્યો સમજવું.

“રસ વિષય ત્યાગની સમજ.”

હવે રસ વિષય રસનાંજે રહેલો છે. તે વિષય ત્યાગ કરવાનું કહીએ છીએ. જે પરમાત્માજે અનંત પ્રકારના પદાર્થોમાં અનંત પ્રકારના સ્વાદ સ્થાપન કર્યા છે, તે પદાર્થોમાં મેવા, મીઠાઈ, ફલ ફલાદિક અત્ર કંઈ તરણુ વિગેરે આ જગતના જીવને માટેજ કર્યા છે. ને તેના સ્વાદનો આનંદ રસના એટલે જીવનાંજ મલે છે. ને તે ખાવા ખવરાવવાનો વ્યવહાર આખા જગતમાં ચાલી રહ્યો છે અને તેવા ખાવા ખવરાવવાના વ્યવહારમાં આખું જગત બંધાયું રહ્યું છે. કોઈ કોઈ વખતે શરીરને ના રૂચે તેવાં પદાર્થોના આગ્રહી પણ થાય છે. વળી કેટલાક અસુર પંકિતના જીવો બુદ્ધિને બગાડે તેવા માંસ મદિરા વિગેરે હલકા ખોરાકનો સ્વાદ કર્ણમાં આપી જીવંતી ગુનારે છે. પણ રસ વિષય ત્યાગ કરનાર મુમુક્ષુને તો નિયમસર વર્તવા સાવધ રહેવું જોઈયે, કે જે વસ્તુને ખાધાથી શરીરનો કે બુદ્ધિનો ખીગાડ થાય તેવી વસ્તુના આગ્રહી કદાપી થવું નહિ. અને શરીરને રૂચે તેવું

ને રૂચે તેટલાજ માપનું અને તે પણ નીતિ ધર્મના અધિકારનું; જે વખતે જેવો ખોરાક કાચો કે પાકો, લુખો કે મુકો, આવી મલ્લે તેમાંજ આનંદ માની લે. વળી જીંદગી અશુભ કે મિથ્યા વાણીનો ત્યાગ કરી ભજનાનંદનો ટંકાર થતો હોય ત્યારે જાણવું કે જીંદગી ઇન્દ્રિયો રસ વિષય ત્યાગ થયો તેવું સમજવું એ પ્રમાણે આહાર વિહારની સાથે શબ્દનો ને રૂપનો નિયમ સાચવીને આગળના ગંધ વિષયનો નિયમ જણાવીએ છીએ. કે ગંધ વિષય નાસીકા દ્વારાએ રહ્યો છે. “ ગંધ વિષય ત્યાગવાની સમજ ” એટલે કોઈ કારણસર બહારનું વાતાવરણ જ્યારે અશુભ બાસનું અણુચિત્તનું આવે ત્યારે તે દુર્ગંધનો ત્યાગ થાય તેવો ઇલાજ આપણે ચાલે તેમ હોય તો તે દુર્ગંધને દૂર કરવી પણ સારી સુગંધી લેવા આશક્ત રહીને વાસના તેમાં રાખવી નહિ. સહેજ સ્વભાવે સુગંધ પદાર્થ આવી મલ્લે તો તે સુગંધવાળી વસ્તુ પરમાત્માની ઉપજાવેલી છે તેવું જાણીને પરમાત્માની કહર કરવી કે પ્રભુનાં બનાવેલાં અમુક બીજકને પૃથ્વી જલનો યોગ તો સરખો છે. છતાં પ્રભુએ દરેકમાં પૃથક પૃથક સુગંધી કેવી મુકી છે? આ પ્રમાણે જગતની રચના બોધને એવા ખંતીલા પરમ ચતુર પ્રભુના ગુણ ગાવા. વળી વિશેષ બહુ પ્રકારની સુગંધ લેવા સાડ પ્રભુએ નાસીકા તે પણ કેવી મુકી છે ?

આ પ્રમાણે પરમાત્માની કરેલી સ્મૃદ્ધિને જોઇને તથા તેનો અનુભવ કરીને એ હિપરથી વિચાર કરવો કે આખા જગતને સારી મુગાંધીજ રૂએ છે, પણ દુર્ગંધ રૂચતી નથી. તો મુમુક્ષુ જનોએ પોતાની અપવાદ ભરેલી અપકીર્તિ રૂપી વાસનાનો પ્રસાર ન કરવો એજ ગંધ વિષય ત્યાગ કર્યાનું લક્ષણ જાણવું.

આ પ્રમાણે પંચ વિકારી વિષયનો ત્યાગ કરવો, તેની સાથે ચોરીને કે પ્રપંચ કરીને, કે છળ કપટથી, કે દાંભિક ક્રિયાથી ધુતીને, કે જીકું બાલીને પારકી વસ્તુ છીનવી લેવી નહિ, એ પ્રમાણે સાર ધાર રહે ત્યારે જ્ઞાની પુરૂષનું લક્ષણ જાણવું. ને પદાર્થ ભાવના ત્યાગ કરી ત્યારે સમજવું, એવી શુદ્ધ બુદ્ધિના પુરૂષે પદાર્થ ભાવના ત્યાગ કરીને આગળની દેવ ભાવના સિદ્ધ કરવા સત્વર થવું. ને પદાર્થ પર અભાવ રાખીને વર્તવું. કારણ કે સર્વ ભાવનાઓ અનુક્રમે ત્યાગીને અતિ ઉત્કૃષ્ટ પરમ મોક્ષભાવના સિદ્ધ કરવી છે. માટે પ્રથમ પદાર્થ ભાવના ત્યાગ કરવાનું સવિસ્તર લખ્યું, તે પ્રમાણે પદાર્થ ભાવના ત્યાગ કરવી.

“ બીજી દેવ ભાવના ત્યાગ કરવી. ”

“ ત્રીજી પ્રકૃતિ ભાવના ત્યાગવી. ”

એ ત્રણ પ્રકારની ભાવના ત્યાગ કરાય તો પછી ચતુર્થ નિરંજન ભાવનાની ભગૃતિ થાય છે.

“ બીજી દેવ ભાવનાની ગ્રહણ ત્યાગ લક્ષણા. ”

હવે પ્રથમની પદ્ધતિ ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે તે ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી ને મનના મોહથી થાય છે. ભાવના ઉત્પન્ન થયા પછી બુદ્ધિ તેનો વિવેક કરે છે. ને તેને અસત્ય જાણી ત્યાગ કરે છે. ત્યારે પદ્ધતિ ભાવના અંતરથી છૂટે છે. હવે દેવ ભાવના વિષે કહીએ છીએ જે ત્રિગુણની આદ્યે સૂર્ય, ચંદ્ર, ઇંદ્ર, વાયુ, વરુણ, કુબેર, ગણેશ સહીત દેવલોકની ભાવના કરવી, તેને દેવભાવના કહી છે. એ દેવભાવના છે તે પણ ઇન્દ્રિયોને ઉપયોગ આવે એવા સુખની ઇચ્છાએ મનની કલ્પનાથી થાય છે. દેવભાવના ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એજ છે કે ઉપરના કહ્યા પ્રમાણે ચતુરદશ દેવોને વિષે સર્વ જીવોને સુખદાતા કેવલ્ય પરમાત્માની મુકેલી સ્મૃત્તિ છે. અને તે દરેક દેવોની અંદર પૃથક્ પૃથક્ સુખદાયક સ્મૃત્તિ મુકેલી છે. ને તે આખા જગતને એટલે આણીની આદ્યે સર્વ પ્રાણીઓને એ સ્મૃત્તિ વિના ન ચાલે તેવા અનંત ગુણવાળી છે. તેથી આપણાં કરતાં દેવલોક શક્તિવાન રહેલા છે. તે એવી રીતે કે ઇંદ્રમાં વૃષ્ટીકારક શક્તિ રહેલી છે. વળી સૂર્યમાં વજ્ર ગુણવાળી ઉષ્ણ પ્રકાશની શક્તિ રહેલી છે. ચંદ્રમાં સીત પ્રકાશથી જગતને સુખ મલે છે. તેવી રીતે જુદા જુદા દેવોમાં જુદી જુદી મહા શક્તિવાન સ્મૃત્તિ, ઉત્પન્ન, સ્થિતિ, ને લય કરવામાં અર્થ આવે એવા ગુણવાળી ચતુર દશ

દેવામાં કેવલ્ય પરમાત્માએ પ્રથમથી સ્થાપન કરી છે. અને આ જગતને એ સ્મૃદ્ધિ વગર ચાલે નહિ તેવા સંબંધના કારણરૂપ આ જગતને બનાવ્યું છે.

વળી વૈરાટ પ્રહ્લાંડમાં જેવી રીતે દેવ લોક રહેલા છે. તેવી રીતે આ પિંડરૂપી પ્રહ્લાંડમાં તે દેવ લોકનાં અંશો રહેલા છે. માટે વૈરાટ પ્રહ્લાંડના દેવોની સાથે આકર્ષણ જોડે છે. અને તે લોકચુંબકના ન્યાયે પિંડ તથા વૈરાટનો સંબંધ એકતાર થઇ રહ્યો છે. તેથી વૈરાટ પ્રહ્લાંડના દેવોની સ્મૃદ્ધિ લેવાને દેવોની ભક્તિમાં ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ લોભાય છે. વળી વૈરાટ પ્રહ્લાંડના દેવ લોકોમાં પ્રકૃતિ ભાવ રહેલો છે. તેથી તે ઘણા પ્રબળ છે. ને તે કારણે કરીને આ જગતના જીવો, જે દેવની ભાવનામાં રહેલા છે તે દેવની ભક્તિમાં પ્રકૃતિ બીજનું મહાત્મ વિશેષ શક્તિવાન ગણીને અમુક જપમાં, કે અમુક દેવના અનુષ્ઠાનમાં “ૐ, હ્રીં, શ્રીં, ક્લિં, ની આદ્યે જુદા જુદા દેવોમાં જુદાં જુદાં શક્તિ બીજ વાપરે છે. તેથી દરેક દેવો પોતાની શક્તિએ કરી પોતાના અંશને એટલે ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓને તત્કાલ માયીક વસ્તુ આપી ઈચ્છા પૂર્ણ કરે છે. હવે વૈરાટ પ્રહ્લાંડના દેવોના અંશ દરેકના દેહમાં ઇન્દ્રિયોને અનુક્રમે રહેલા છે. એટલે વૈરાટ પ્રહ્લાંડના દેવતાઓ તે, કરેલી ભક્તિને વશ થઇ પોતાના અંશોનું ઇચ્છિત પૂર્ણ કરવા સારૂ ભક્તિનું ફળ આપીને

ઇન્દ્રિયોની દ્વારાએ સંતુષ્ટ રાએ છે. એ પ્રમાણે દેવ ભાવના સિદ્ધ થાય છે. હવે ત્રીજી પ્રકૃતિ ભાવનાનું કહીએ છીએ જે—

“ ત્રીજી પ્રકૃતિ ભાવનાની ગ્રહણત્યાગલક્ષણા. ”

“ જ્યારે એવું જાણવામાં આવે કે દેવ માત્રમાં શક્તિ ળળવાન છે. અને શક્તિ વિના એક પાનુ પણ હાલતું નથી. પ્રકૃતિ ભાવનાનો ઉદય થઇને તાંત્રીક પ્રયોગોનું અનુષ્ઠાન બાંધ્યા પછી તેમાં પૂર્ણ ભાવથી પ્રતીતિ આવે કે મારાથી જેજે શબ્દોચ્ચાર થાય છે તે સર્વે શક્તિ મારા પ્રાણવાયુમાં રહેલી છે. કે જેથી કરી બોહોતેર હબર નાડીઓ ચાલે છે અને એજ નાડીઓના તંત્રથી આ પિંડ બ્રહ્માંડનું હલણ ચલણ થઇ રહ્યું છે. એટલુંજ નહિ પણ ઉચ્ચાર જ્યોતિની સાથે પોતાના એટલે પ્રકૃતિના તત્વોનો સંબંધ બેઠાએલો છે. તેથી પ્રાણાયામ દ્વારાએ ઉચ્ચાર જ્યોતિને અંગીકૃત થાય તેવી ઉપાસના પણ થાય છે વળી પ્રાણવાયુથી ઉચ્ચાર રાતા શબ્દો તે શબ્દ બ્રહ્મ કહેવાય છે. તે બ્રહ્મમાંથી માયિક ફલ તત્કાળ પ્રાપ્ત કરે છે, તે એવું કે આ જગતના જીવો તેમને ઇશ્વર તુલ્ય ગણે છે. એટલું સામથ્ય પ્રાણવાયુની અધિષ્ઠિત પ્રકૃતિમાં રહેલું છે. પ્રાણ વાયુ છે તે ઉચ્ચારની સાથે ને આ તરફમાં શરીરના તત્વોની સાથે એકાસૂત્ર રહેલો છે. તેથી આ તરફની માયિક ક્રિયા પણ બને છે. અને પ્રાણ માર્ગથી

પ્રકૃતિનું ઉત્થાન થતાં સર્વ તત્વો શમ થઈ રહે છે. આ પ્રમાણે શક્તિને પ્રાધાન્યપણે બાળે ત્યારે પ્રકૃતિ ભાવના સિદ્ધ થઈ સમજવું. પણ દેવ ભાવનાનું ને પ્રકૃતિ ભાવનાનું ફળ તો મન ઇંદ્રિ દ્વારાએજ ભોગવાય છે. હવે વિશેષ ગતિવાન પુરુષ હશે તે તો વિચાર કરીને તપાસી બેસે કે દેવલોકથી કે પ્રકૃતિથી પ્રાપ્ત થએલું જે ફળ, તે તો દેવલોક સુધી મન ઇંદ્રિએનેજ પહોંચે છે. તો હું આત્મા છું તે પરમ કૈવલ્ય પરમાત્માનો અંશ છું. માટે મારે તો મારા સાક્ષીની સન્મુખ થવું બેઠયે. અને એમના તરફથી પ્રાપ્ત થએલું જે ફળ તેજ મારે તો કામનું છે.

“ અને આ તરફની માયિક વિભુતિ મારા આત્માને કોઈ પણ કામની નથી. માટે દેવ તથા પ્રકૃતિની ઉપરાંત કૈવલ્ય પરમાત્માની ઉપજ્જુમાં પ્રથમ ઉપજ્જુ નિરંજન પુરુષની છે. એ નિરંજન પુરુષની ભાવના કરીને તથા તેનો સર્વે વિવેક સમજી લઈને પુનઃ હું કૈવલ્ય પરમાત્માની પરમ મોક્ષ ભાવના સિદ્ધ કરીને અજરામર સુખનો સોહાગી થવા આશક્ત રહેવું, એજ મારો ખરો ધર્મ છે. માટે દેવ ભાવનાનો તથા પ્રકૃતિ ભાવનાનો વિવેક સમજી લઈને તે ઉપરાંત આદ્ય પુરુષની ભાવના કરું છું—

“ ચોથી આદિ પુરુષની ભાવનાનું ગ્રહણ ત્યાગ લક્ષણ. ”

હવે આદિ પુરુષ છે તેમને વેદમાં નિરંજન, જ્યોતિ નારાયણ, શીવસ્વરૂપ મહા વિષ્ણુ, ઇશ્વર, ને વળી હમેશની

આદ્યે સહસ્ર નામી કહેલા છે. અને સર્વે જ્ઞાની, ધ્યાની, યોગી, યતિ, સંન્યાસી, વિગેરેનું ઉપાસ્ય પદ તો ઐજ છે અને આ પ્રહ્લાંડમાં અનંત ઇંડની અનેક શાખાએ અનંત પિંડના બીજકવત્ ઝૂંકાર સ્વરૂપ છે. અને એ પ્રહ્લામય હિરણ્ય ગર્ભવાળો અમૃતનો જાંડાર છે. પ્રકૃતિ એનું મૂળ છે. એ પ્રણવ કલ્પતરૂનો ઉદય થતાં મન ગુણાદિ સર્વે દેવતાઓ સહિત અનંત શાખાએ અનંત ઇંડ પિંડના વિસ્તારવાળું આ વિશ્વ તે ઝૂંકાર રૂપી બીજકના અંકુરમાંથી નિકળ્યું છે. વળી તે સઘળાનો કલ્પાંતે એટલે પ્રાકૃત પ્રલયકાળના વખતે વિસ્તાર પામેલા વિશ્વનો લય થાય છે. ત્યારે નિરંજન જ્યોતિમાં આખા વિશ્વનાં તત્વો પ્રાદુર્ભાવ કરી શમી જાય છે. તે સમયે ઝૂંકાર ધ્વનિરૂપી શબ્દાકાશ એકલુંજ તત્વ શેષ રહે છે. બાકીનાં પૃથ્વીની આદ્ય ચાર તત્વોનું રૂપાન્તર અવકાશમાં થાય છે. અને ઉપજણમાં રૂકત નિરંજન જ્યોતિ એકલાજ આકાશ તત્વના પરમ કારણ દેહના સાક્ષી કાયમ રહે છે. ને પોતાના મહત્ પ્રણવથી પ્રાણ પ્રકૃતિ સહિત સમેટેલી સૃષ્ટીનાં અંકુર પોતાનામાં શમ દમ થઇ રહે છે.

“ એજ પ્રમાણે પરમ કૈવલ્ય પ્રભુએ સૃષ્ટી રચવાના પ્રારંભમા શુદ્ધ સંકલ્પથી પ્રથમ સામાન્યમય અનંત પ્રહ્લાંડના બીજકરૂપ ઝૂંકારમાં સોહામ તારવડે પોતાનો અંશ

સ્થાપન કરીને સામાન્ય ચૈતન્યમય ઝૂંકારને વિશેષ ચૈતન્ય-
વાન કયો, એટલે અખંડ જ્યોતિષ્પ નિરંજનનો. પ્રભુ
ધ્વનિ ચાલવા લાગ્યો. એ ધ્વનિમાં એવા ગુણ રહેલા છે કે
પુરક પ્રભાવથી વિશ્વનો વિસ્તાર થાય છે, ને સમેટે ત્યારે
વિસ્તાર પામેલા વિશ્વનો પ્રકૃતિ સહિત તત્વોનો સમાસ
પાછો પોતાનામાં થઈ જાય છે. એવી રીતે વિશ્વ ઉપજે-ખપે
છે. તેને પ્રાકૃત પ્રલય કહેવાય છે.

“ હવે આ ઝૂંકાર જ્યોતિ નારાયણ તે સર્વ ઉપજણમાં
આકાશ તત્વના પરમ કારણ હેહના સાક્ષી આદ્ય છે. ને પોતે
પુરુષલીંગ છે. ત્યાર પછી સોહમ ધ્વનિનો રચક પ્રાણ આદ્યો.
એટલે વાયુ તત્વથી પ્રકૃતિ ઘાટ થયો. એ પુરુષની પ્રેરણાએ
પ્રકૃતિના યોગ કરી ત્રણ ગુણને ગુણની માયા થઈ. ત્યાર
પછી ત્રીગુણાત્મક માયાવડે લક્ષ ચોરાસીમાં અનંત ઘાટોની
પુરુષ પ્રકૃતિવાળી ઉભયે ધારા ચાલી જાય છે.

“ હવે જેવા નિયમથી સૃષ્ટીની ધારા ઉત્પન્ન થયે જાય
છે, તેવા નિયમના અનુક્રમે નિત્ય નૈમીતિક પ્રલય થઈને
પ્રાકૃત પ્રલયના સમયે પાછી નિરંજન પુરુષમાં લીન પામે
છે. તે આત્યાંતીક પ્રલય કાલે કેવલ્ય પરમાત્મા પોતાનો
સ્ફુરાયમાન થએલો સંકલ્પ પાછો સમેટે ત્યારે નિરંજન
જ્યોતિ સહિતનો સમાસ તે સોહમ તારે ચઢીને કેવલ્ય પદમાં
થઈ જાય છે. ત્યારે કેવલ્ય પરમાત્મા મહદ્ શૂન્યને વિષે

સંકલ્પ સમેટીને પોતે સકૃત પતિ કાયમ રહે છે. ને નિરંજન પુરૂષના તથા પ્રકૃતિના તથા ત્રિગુણાત્મક દેવોની આદ્ય ઇંડપિંડમાં આવેલા સર્વે અંશોના સાક્ષી કેવલ્ય પરમાત્મા છે, અને અંશો માત્રનું મૂળ સ્થાન એજ છે. અને હું એજ પરમાત્માનો અંશ છું. અને એમના સિવાય મારા સાક્ષી અન્ય કોઈ પણ નથી. માટે મારા સ્વરૂપની આત્મભાવના કરવી, અને મારા સ્વરૂપનું યથાર્થ જણાય ત્યારે આત્મભાવના સિદ્ધ થઈ સમજવું.

“ પંચમું આત્મભાવનાનું લક્ષણ. ”

“ માટે મારો આત્મઅંશ સર્વ તત્વોથી ભિન્ન છતાં મારા વ્યાપક ચૈતન્યને જડ તત્વનો યોગ મળેલો છે, તે જડથી ચૈતન્યને પૃથક્ કરવા માટે સદ્ગુરૂની જ્ઞાનકળાયે અંશ ગતિમય બનીને મારા ચૈતન્યથી જડને ન્યાડું કરું. ”

“ જેમ પથને પાણીનો યોગ મળ્યો હોય તો તેને હંસ ન્યાડું કરે છે. તેમ હંસગતિવડે જડથી ચૈતન્યનો યોગ વિખુટો પાડું ” ત્યારે અંશભાવના સિદ્ધ થઈ સમજવી.

“ અહં બ્રહ્મવાઙ્માનું સમજવું. ”

“ હવે જેને અંશ ભાવના થાય છે તેનેજ અંશીપદ પરમાત્મામાં ભળવાની પરમમોક્ષ ભાવના થાય છે. પરમમોક્ષ ભાવના થઈ એટલે સર્વ ભાવના સિદ્ધ થઈ એમ સમજવું. ”

ત્યાર પછી એને કંઈ પણ કરવાનું શેષ રહ્યું નહિ. અને જે “અહંકાર” એવી ભાવનામાં રહેલા છે તેમને કેવલ્ય પરમાત્માનું પરમપદ ક્યારેય પ્રાપ્ત થવાનું નથી. કેમજે તેવા સિદ્ધાન્તિ તો કર્તાપદના વિરોધી થાય છે. અને પોતે માને છે કે હું, પ્રભસ્વરૂપ છું. નિર્ગુણ, નિરાકાર, નિર્સત્વ, નિર્વિકલ્પ, છું. અને હું સઘળે સભર વ્યાપક સદાકાળ અદ્વૈત રહેલો છું. અને આ જગત તે સ્વાભાવિકપણે આપોઆપ થયે જાય છે. જેમ સમુદ્રમાં ભરતી આવે ત્યારે અણુચીંતવ્યા તરંગ, મોજા, ફીણ, ફોદા, ઉફલવે છે. તેમ સમુદ્રમય હું સઘળે વ્યાપક છું. અને આ જગત તે ભરતીરૂપી મારી લેહેરી છે. તે લેહેરીમાં અનંત ઘાટો બને છે. તેનો હું સદા સર્વદા સાક્ષી છું. અદ્વૈત છું. અકર્તા. અક્રિય છું. નિરંતર નિર્વિકલ્પ છું. એ પ્રમાણે અહં બ્રહ્માસ્મિવાળા સિદ્ધાન્તિનુ સમજવું થાય છે.

કૈવલ્ય કર્તાના અંશજનની શંકાનો વિસ્તાર.

“એ સંબંધમાં પરમ કેવલ્ય પરમાત્માના અંશ જન શંકા કરે છે કે-જ્યારે બ્રહ્મ છે તે સમુદ્રનાં દ્રષ્ટાંતે છે ને જગત છે તે પોતાની લેહેરી છે. એવા દ્રષ્ટાંતે અહંબ્રહ્મ સિદ્ધ કરે છે. તો સમુદ્રની લેહેરીમાં તરંગ મોજા ઉઠે છે એ કંઈ નિયમબંધી રચના નથી. કારણકે એ કાર્ય અણુચિંતવ્યું છે. તેનો નિયમ પણ હોયજ નહિ. પણ આ

બ્રહ્માંડની રચના છે તે તો સદાકાળ નિયમને વશ થઈ રહેલી છે. જુઓ એ નિયમ વિનાની હોય તો લક્ષ ચોરાસીની ગણના વેદમાં આદ્યથી કરેલી છે. તે લક્ષ ચોરાસીની ગણના આદ્યથી તે અંત સુધી કાયમ કેમ રહે? વળી પટ જતુનું પ્રમાણુ તે દ્રષ્ટા વિના કોણ બાંધે? ને બાંધનાર ન હોય તો નિયમે કોણ રાખે? માટે નિર્મળ બુદ્ધિથી ચૈરાટ બ્રહ્માંડમાં ચતુરદશ દેવોની રચના, તથા પિંડ બ્રહ્માંડમાં સર્વેન્દ્રિયોની રચના, ને શરીરના અવયવોની ગોઠવણ તપાસીએ તો કતાં સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરવુંજ પડશે. કારણ કે ચૌદે દેવોની ઉત્પત્તિ એતાં ફક્ત પાંચ તત્વોથીજ સૈનો બનાવ છે. તે કરવામાં કતાંએ આશ્ચર્ય ભર્યું એવું કયું છે કે એકની રિદ્ધિ સિદ્ધિ બીજામાં નહિ ને બીજા દેવની રિદ્ધિ ત્રીજામાં નહિ. વળી દેખાવ સાથે આકૃતિ પણ જુદી જુદી, તે પણ આ જગતને બેઠયે તેવી ને તેટલી પરિપૂર્ણ અનુકુળતાવાળી. વળી સ્થુલ સુક્ષ્માદિ દેહો તથા ઇન્દ્રિયો, ને ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ, ને ઇન્દ્રિયોના ઇશક, એ સર્વે એકના જેવું બીજું નહિ. અને તે સર્વેમાં ગુણ, લક્ષણ, રૂપ, રંગ, સ્વાદ, પ્રવાહિક કે કઠિણતા, મૃદુ, એ સર્વેના ચિન્હ પૃથક્ પૃથક્ છે ને તત્વો તો સર્વમાં પાંચજ છે.

“ તે પાંચ તત્વોનાજ રોમ, રંગો, માંસ અસ્થિ, લોહી, ત્વચા, એ સઘળું ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. વળી એજ તત્વોથી

વિહંગ, પશુ, જંગમ જંતુ, ને સ્થાવર સહિતની શાખા, પત્ર, પુલ, ફળ, રસ, કંદ, સ્વાદ, રંગ, એ સર્વેમાં સામાન્ય તત્વો છતાં યથા અનુકુલ પ્રમાણે સ્થલચર, જળચર પ્રાણીઓનો ખોરાક, ને ખોરાકને ખાઈ શકે તેવું શરિરાદિક સાધન સહિત હિરણ્ય ગર્ભવાળી નિયમને વશ રહેલી અખંડ ધારા ખાંધી છે. તેવી લક્ષ ચોરાસીની રચનાનો વિસ્તાર હંમેશાં થયા જાય છે. પણ ફરેકના ઘાટનો ઠાઠ બદલાતો નથી. પ્રથમના નિયમ પ્રમાણે બિંબે બિંબુ આદ્ય જાય છે.

“ આ પ્રમાણે તમામ ગોઠવણના કતો, પરમ વિવેકી સાક્ષી ના હોય તો સમુદ્રના સિદ્ધાન્ત જેવા નિર્વિકલ્પ બ્રહ્મથી સર્વે બનાવ કલ્પ પર્યંત જત મત રહે નહિ. તેમ છતાં અહં બ્રહ્માસ્મિ મતવાળાઓએ સમુદ્રની દેહેરીમય સર્વ જગત ગણ્યું છે, એ સિદ્ધાન્ત એક પ્રકારે સત્ય છે. તે એવી રીતે કે—

“ બ્રહ્મ સિદ્ધાન્ત એક પ્રકારે સત્ય છે, પણ તે કેવી રીતે ? ”

“ બ્રહ્મ છે તે નિર્ગુણ ને નિર્વિકલ્પ છે. પણ એ બ્રહ્મને વિષે માયાનું અંકુર રહેલું છે. કોની પેઠે કે—જેમ દિપકમાં ધુમ્ર અને કાજળ રહેલાં છે. તે દિપકને પ્રકટે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે ધુમ્ર અને કાજળ નિકળ્યાં જાય છે. તેમ પરમ

કૈવલ્ય પરમાત્માનો સંકલ્પ થાય ત્યારે બ્રહ્મની લેહેરીના દૃષ્ટાંતે નિગુણ બ્રહ્મથી સગુણ તત્વો બનીને તેના લક્ષ ચોરા-સી પ્રકારના ઘાટો બને છે. કારણ કે કૈવલ્ય પરમાત્માએ સૃષ્ટી ઉપજાવેલો સંકલ્પ કયો ત્યારે પ્રથમ મહદ્ શૂન્યમાં પોતાની સળાણ વૃત્તિરૂપી બ્રહ્મનું સ્થાપન કર્યું, એટલે સધળું શૂન્ય હતું તે બ્રહ્મગતિથી સચેત રહ્યું.

" હવે બ્રહ્મગતિથી સચેત થએલા શૂન્યમાં સુક્ષ્મ પંચ તત્વનાં અંકુર પંચમાત્રીકામાં બીજકરૂપ ઉદયે થયાં. અને સુક્ષ્મ પંચ તત્વ માત્રીકાના યોગે કરી મહદ્ શૂન્ય હતું તે મહદાકાશ થયું. તે એવી રીતે કે શબ્દ માત્રીકાથી શબ્દાકાશ થયું. તે સ્પર્શ માત્રીકાથી વાયુ થયો. ને રૂપ માત્રીકાથી અગ્નિ તત્વ થયું. ને રસમાત્રીકાથી જલ તત્વ થયું. વળી ગંધ માત્રીકાથી પૃથ્વી તત્વ થયું. એ પ્રમાણે પ્રથમ તે શૂન્ય હતું, તેમાં કૈવલ્ય પરમાત્માની સળાણ વૃત્તિરૂપી બ્રહ્મનો ઉદયે થતાં તે બ્રહ્મથી પંચ સૂક્ષ્મ તત્વ માત્રીકાનો ઉદ્ભવ થયો. ત્યાર પછી એ માત્રીકાથી પંચ તત્વો સ્પુરણમાન થયાં. અને પંચ સૂક્ષ્મ તત્વ માત્રીકા છે તે સદાકાલ કલ્પ-ભર બીજકરૂપે કાયમ રહે છે. અને સુક્ષ્મ તત્વથી પંચ મહાભૂતનો વિસ્તાર થાય છે. અને એ વિસ્તાર પામેલાં પંચ મહાભૂત તે પાછાં સુક્ષ્મ તત્વમાં શમી જાય છે. એ પ્રમાણે ઉદયે અસ્ત થયા જાય છે.

“ તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ બુદ્ધિ દે—ગગનમાં જેમ વાદળ, ગજના, વિદ્યુત ને વરસાદ થાય છે. એ સર્વે સુક્ષ્મ તત્વ માત્રીકાથી વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે. ને પાછાં ઉદયસ્થાનના તત્વમાં મહદ્ તત્વ શમી જાય છે.

“ વળી બીજું—રાત્રીએ વાદળ હોય નહિ, ને ઠાર અથવા તોશાર પડીને કપડાં તથા ઘાસ વિગેરે બીજવે છે. તે સૂક્ષ્મ જલ તત્વનું ઝરણુ ઝમીને તોશાર (ઠાર) પડે છે. એ પંચ સુક્ષ્મ તત્વોમાં પરમાત્માએ ન્યુનાધિક થવા માટે પ્રથમથી એવા ગુણો મૂક્યા છે, તે ગુણ પ્રકૃતિના યોગે કરીને અનંત પ્રકારના ઘાટો કુદરતથી બને છે.

“ એ ઘાટને ઉદય થવાનો નિયમ એવી રીતે છે કે પ્રથમ આકાશ તત્વથી નિરંજન પુરુષનો પરમ કારણ દેહ બંધાય છે. એ પરમ કારણમાં સર્વ કારણોનું અંકુર શમ દમ બાવે રહેલું છે. અને એ સામાન્ય ઐતન્યને લઈને રહેલું છે. તે જેમ વડના બીજકમાં પ્રથમથી સર્વ શાખાઓ તથા પત્ર, ફુલ, ફળ, બીજક, ને વડવૈયો વિગેરે સર્વ રચનાની ગોઠવણ તે એવી રીતે કે એક એક બીજકમાં કદપભરના પરિવારનું હિરણ્ય ગર્ભ સહિતની સામાન્ય ઐતન્યવાળી પરમાત્માએ કરી છે. તેને પાણી અને પૃથ્વીનો યોગ મલે ત્યારે ઉદય પામે છે.

“ પુરુષના વિર્ય બિંદુથી તૈયાર થયેલા શરીરમાં અંશને પ્રેરવા
પરમાત્માની ગોઠવણ ”

“ વળી બીજું — પુરુષના વિર્ય બિંદુમાં સર્વ અવ-
યવોનું અંકુર શમ દમ સામાન્ય ચૈતન્યવાળું હોય છે. તે
સામાન્ય ચૈતન્યવાળા વિર્યમાં માતાના રજસ્પર્શ દ્વારાએ
માતાના વિશેષ ચૈતન્યના યોગે કરીને સામાન્ય ચૈતન્યમાં
વૃદ્ધિ થાય છે. અને વિર્ય બિંદુમાં અવયવો સમગ્ર એકઠા
રહેલા તે પરમાત્માની કુદરત દ્વારાએ છુટા પડીને નખ
શિખા પર્યંતનું શરીર તૈયાર થાય છે. ત્યારે પરમાત્મા
પોતાની ષટ્ વૃત્તિ મધ્યેની અંશ પ્રેરક વૃત્તિએ પોતાના
અંશને માંહે સ્થાપન કરે છે. હવે પરમ કારણ દેહની
આદ્યે સર્વ દેહોને સચેત કરવા એ દેહને વિશે પરમાત્મા
પોતાના અંશને કેવી રીતે સ્થાપન કરે છે? તે કહીએ
છીએ કે—સ્થુલ શરીરમાં પ્રથમથી પરમાત્માએ સર્વ પ્રકારની
રિદ્ધિ સિદ્ધિ પુરેલી હોય છે. તેથી તે સ્થુલના સાક્ષી
આત્મારામને વાપરવા મુગમ પડે છે. તે એવી રીતે કે
પુત્રને જુદો ગ્રહસ્થાશ્રમ મંડાવવા સાડ પિતાને સંકલ્પ
થાય ત્યારે પ્રથમ તો પિતાને ઘર બનાવવું પડે છે. તે ઘર
બનાવવા સાડ જોઈતું સાહિત્ય તૈયાર કરવું પડે છે. અને
તે હેતુ પૂર્ણ કરવાને પોતાની ખટ વૃત્તિનો ઉપયોગ કરવો
જોઈએ છીએ.

“ કર્તાની ષટ્ વૃત્તિનો અનુક્રમ. ”

“ હવે ષટ્ વૃત્તિનો અનુક્રમ જણાવીએ છીએ કે-પ્રથમ ઘર બનાવવા સંબંધી સંકલ્પ થાય તેને ઇચ્છા વૃત્તિ કહીએ. બીજી પ્રકાશ બ્રહ્મ વૃત્તિ તે માત્ર એકલા નિર્વિત્ત મહદ્ શૂન્ય છતાં તેના વિષે પંચ સુક્ષ્મ તથા પંચ મહદ્ તત્વોની સ્મૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવા સાડુ સઘળા શૂન્યમાં પોતાના મહાત્મ સામર્થ્યવાળી સજાણ વૃત્તિરૂપી બ્રહ્મ ગતિ ભરીને આખા શૂન્યને ચૈતન્યમય બાગૃત કરવું તેને પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિ કહીએ.

“ ત્રીજી ક્રિયા વૃત્તિ તે-પંચ મહાભૂતની આઘં પચીસ પ્રકૃતિનો ઉદ્ભવ કરવો, તે પરમાત્માની ક્રિયા વૃત્તિ જાણવી.

“ ચતુર્થી સંયમ વૃત્તિ તે-પંચ મહાભૂતાદિ પચીસ પ્રકૃતિનો ચથા અનુકુલ પ્રમાણે એક બીજાની સાથે ઉલટ સુલટ યોગાનયોગ મેળવવો તે કર્તાની સંયમ વૃત્તિ કહેવાય.

“ હવે પછી પંચમી ભોગ વૃત્તિ તે-ઉપરની તત્ત્વ પ્રકૃતિના અરસ્પરસ યોગ સંયોગે કરીને કુધા તૃષાની આઘે વિષયાનંદના ઇશક સ્વરૂપી સર્વ પ્રકારના વેલોગ જે વિવેકસર સ્થાપવા તે કર્તાની ભોગ વૃત્તિ કહેવાય.

“ હવે પછી છઠ્ઠી અંશ પ્રેરક વૃત્તિ તે-ઉપર પ્રમાણે સમગ્ર વૈરાટ બ્રહ્માંડના પેટામાં તૈયાર થએલા દેહરૂપી ભૂવનમાં દેહના તત્વોથી ભિન્ન, પિંડ તથા બ્રહ્માંડનાં સર્વ તત્વોની

સખાણુ ગતિના તથા દેહ ભૂવનનાં સકલ તરવોને સચેત કરતા ચૈતન્ય પ્રકાશક અજરામર અંશને પ્રેરવો તે છઠ્ઠી અંશ પ્રેરક વૃત્તિ કહેવાય.

“ સ્કૂલ મંદિરમાં અંશને જોઈતી સામગ્રી. ”

“ ઉપર પ્રમાણે ખટ વૃત્તિથી પિતા સ્વરૂપી કેવલ્ય પરમાત્મા તે વૈરાટ બ્રહ્માંડને વિષે વિવિધ પ્રકારના વૈભોગ-વાળા તથા દિવ્ય સંપત્તિ યુક્ત પિંડ ભૂવનમાં અંશ સ્વરૂપી પુત્રને બૂદો પ્રેરે છે. અંશનું આવાહન થયું તે સમયે ઊંકાર રૂપી જ્યોત પ્રકટીને આખા શરીરમાં એટલે અણુઅણુમાં ચૈતન્યરૂપી પ્રકાશ થાય છે. વળી ઓમ્ સોહમના ધ્વનિવાળો ઉલટ સુલટ ગતિવાળો પંખો પવન નાખે છે. વળી વૈરાટ બ્રહ્માંડના ચતુર્દશ દેવોના અંશોને પિંડ બ્રહ્માંડમાં પૃથક્ પૃથક્ અમુક સ્થાને રાખીને કેવલ્ય કર્તાના અંશની સેવા કરવા મૂક્યા છે. તે સર્વે એક બીજાની દ્વારાએ સર્વોપરિ સામ્રાજ્ય કેવલ્ય કર્તાના અંશની સેવા કર્યા કરે છે. એ પ્રમાણે સર્વને અનુકૂલ આવે એવી યોજનાથી સકલ સાહિત્ય જે મન, શુભ, ઈર્દ્રિ, ઈશક, અક્ષલ, આરત, સુરતા, શાંત, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, દયા, દીનતા, ક્ષમા, ધૈર્યતા, શાન્તિ, સંતોષ, વિવેક, વિચાર, હર્ષ, શોક, ક્રુધા, તૃષ્ણા, લોભ, મદ, મોહ, મત્સર, કામ, ક્રોધ, ને ખટ ઉરમી વિ-

એરે અન્નમયાદિક સર્વ કૌશલા શોષ મટે તથા જાગૃત સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તુર્યાને ઉનમુની અવસ્થાનું જ્ઞાન એવી પ્રકારની સામગ્રીવાળું તથા મોક્ષેચ્છુને દિવ્ય સંપત્તિવાળું સાહિત્ય પુરીને આ સ્થૂલાદિ મંદિરમાં કેવલ્ય કર્તા પોતાના અંશને પ્રવેશ કરાવે છે. એ સ્થૂલ મંદિરને વિષે પાંચ માળ છે; તે કહીએ છીએ.

“સ્થૂલ મંદિરના પાંચ માળનું વર્ણન.”

“પ્રથમ સ્થૂલ, બીજો સુક્ષ્મ, ત્રીજો કારણ, ચોથો મહાકારણ, પાંચમો પરમ કારણ, એ પાંચ માળ છે. દરેક માળમાં વસનાર મૂખ્ય સ્થૂલ મંદિરનો વહિવટ કરનાર પોતપોતાના સ્થાનમાં વસીને સ્થૂલ મંદિરના સાક્ષી કેવલ્ય અંશના ચૈતરૂપી-તારથી એકતાંત્ર વડે શરીરનું કાર્ય બજાવે છે. હવે ઉપર પાંચ માળની સંજ્ઞા લખી છે; તેનાં મૂળતત્ત્વ કારણનું તથા દરેક સ્થાને વસનારની સમજ સંજ્ઞા લખીએ છીએ.

“કે સ્થૂલ સુક્ષ્મની આદ્યે પાંચ દેહને પાંચ માળ કહેલા છે; તેમાં પૃથ્વી-તત્ત્વના મૂળ કારણનું સ્થૂલ શરીર છે.

બીજું સુક્ષ્મ તે, જળતત્ત્વના મૂળ કારણની દશ ઇંદ્રિયો છે.

ત્રીજું કારણ તે, અગ્નિ-તત્ત્વના મૂળ કારણરૂપ-ત્રણ

ગુણ છે,

ચોથો મહાકારણ તે, વાયુ-તત્ત્વના મૂળ કારણથી સુક્ષ્મ મહદ્ પ્રાણુવાયુ છે.

પાંચમો- પરમકારણ તે, આકાશ તત્ત્વના મૂળ કારણનો રંધ્રસ્થાને શમ્-દમ્ રહેલો ઐકાર છે.

“ સ્થૂલ મંદિરનાં પાંચ માલમાં વસનારનાં નામ.”

“ હવે દરેક સ્થાનના સાક્ષી કહીએ છીએ જે સ્થૂલનો સાક્ષી વ્યાપક ચૈતન્ય જીવ છે, ને ઇંદ્રિયોના સાક્ષી વૈરાટ પ્રહાંડમાં રહેલા દેવલોકના અંશ છે; અને ગુણના સાક્ષી પ્રહ્લા-વિષ્ણુ ને રૂદ્ર છે.

સુક્ષ્મ મહદ્ પ્રાણુવાયુનો સાક્ષી આદ્ય શક્તિ છે. ને ઐકારના સાક્ષી નિરંજન જ્યોતિ છે.

એ પ્રમાણે સકળ સ્થળે રહેલા દેવલોકના અંશને તથા સમસ્ત તત્ત્વોને સચેત કરનાર કેવલ્ય પરમાત્માનો અંશ છે. હવે જ્યાંસુધી કેવલ્ય કર્તાના અંશની ઐકારવૃત્તિ અંતઃકરણને લાગુ છે, ત્યાંસુધી સર્વ શરીર, તથા દેવલોકના અંશ સચેત રહે છે, ને કેવલ્ય કર્તાનો અંશ પોતાની વૃત્તિ ઉલટાવે; ત્યારે મન ગુણાદિ સર્વ તત્ત્વનો સાક્ષી તે અસાક્ષી થાય છે. જે વખતે આત્મ-અંશનું ઉત્થાન થયું; એટલે, આત્મ-અંશથી સચેત થયલાં સર્વ તત્ત્વનો નાશ થાય છે. હવે કેવલ્ય કર્તાનો આત્મ-અંશ તે, આ

પિંડની, તથા વૈરાટની મધ્યે રહીને સર્વ શરીરના સાક્ષી થાય છે; તેમ પરમાત્માની સાથે ઓતપ્રોત પણ રહે છે, અને એ અંશ છે, તે કૈવલ્ય પરમાત્મામાંથી જ્યારે આ સ્થુત્તની આઘે નિરંજનના પરમકારણ દેહ પર્ચંતમાં બિરાજે છે, ત્યારે એ કેવી રીતે ને કેવા સ્વરૂપે આગમન કરે છે ? એ શંકાનો મમં સામાન્ય બુદ્ધિએ સમજાય તેમ નથી; તેવી શંકાનું સમાધાન તો શ્રીમંત્ કૃષ્ણસાગર મહારાજાએ પોતાના ઘણાક ગ્રંથોમાં અસંખ્ય દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધાન્ત સમજાવીને જીસાસુજનની શંકાનું સમાધાન કર્યું છે, તે મધ્યેના એક દૃષ્ટાંતે અહીં આ સર્વ વિધિ સમજાય, તે પ્રમાણે દૃષ્ટાંત લખ્યું છે, તે અંતર પ્રદેશના વિવેકી હશે; તો તેમને આ દૃષ્ટાંતપરથી સિદ્ધાન્ત સમજાશે.

“ સૂર્ય શરીરમાં પરમાત્માનો અંશ કેવી રીતે આવે છે ?
તે સિદ્ધ કરવા સૂર્યથી અગ્નિનું દૃષ્ટાંત ”

“ જેમ આકાશને વિષે મહદ્ અગ્નિના લાંડારૂપ-સ્થાપ્ત રહેલો સૂર્ય છે. એ સૂર્યથી આપણે અગ્નિ નીચે પ્રકાશ કરવો હોય તો; અગ્નિ તત્કાળ પ્રવેશ કરે તેવું ઘાસ, ફ, કે કપડું તૈયાર મુકીએ છીએ; ને તેની ઉપર સૂર્યના કિરણોને એકઠા કરી, તે કિરણોના સમૂહને આકર્ષણ કરે તેવો કાચ ધરીએ છીએ; એટલે મધ્યાનકાળના

સૂર્યના કિરણોદ્વારાએ સૂર્યનો અંશ એટલે, અગ્નિ ઉત્તરીને નીચેના મૂકેલા ઘાસ, રૂંકે કપડાંમાં પ્રવેશ કરે છે.

“ હવે સૂર્યથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિ નીચે ઉતર્યો ખરો; પણ તે કોઈના દેખવામાં આવતો નથી; તેમ તેનું રૂપ, રંગ, રેખા, ગોળ કે, ત્રીકોણાદિ આકારના તરફનું કંઈ જણાતું નથી; અને એ જ્યારે ઘાસમાં પ્રવેશ કરે છે; ત્યારપછી એના રંગનું વર્ણન સર્વકોઈ કરે છે કે, અગ્નિ તો રક્ત છે. એ લાલ રંગનું વર્ણન તે ઘાસના યોગે કરીને થાય છે. તેવીરીતે પરમકારણ દેહના અધિષ્ઠાતા નિરંજન છે, ને નિરંજનનું ધ્યાન ધરનારા યોગીપુરુષો જ્યોતિ સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે તેને પરમપ્રકાશ કહે છે; અને જ્યોત-દર્શન થયું; એટલે ભક્તિ-ક્રિયાનું સાધન સર્વોત્તમ સિદ્ધ થયું માને છે.

“ હવે જે જ્યોતિનું દર્શન થાય છે, તે તો, આકાશ-તત્ત્વમાં શેષતત્ત્વની શુદ્ધ માત્રીકાઓ રહેલી છે. તે તત્ત્વો આત્મારૂપી અર્કના ચૈતન્યભાસને આર્કપણ કરી ચેતે પ્રકાશમય થાય છે. એ પ્રકાશથી અંશ સ્વરૂપ ન્યાઈ છે. કેમકે, શુદ્ધ અગ્નિનું સ્વરૂપ રક્ત કે જોવા જેવું હોય તો; અગ્નિને આવતી વખતે દ્રશ્ય થવું જોઈએ; ને એનો શુભ ઉષ્ણ હોય તો; મધ્યે રહેલો કાચ અગ્નિના તાપે તપીને તુરત ફાટી જાય; પણ તેમ તો બન્યું નહિ.

માટે નીચે આકર્ષણ કરનાર પદાર્થના યોગે કરીને જોવા જોવો, તથા ઉષ્ણ કહી શકાય તેવો, અરૂપનો રૂપમય થયો છે, પણ એ અગ્નિ પદાર્થમાં પ્રવેશ કરતાં પહોંલાં ઉષ્ણ કે રક્તા હતા નહિ, તેવીરીતે આત્મઅંશનું સ્વરૂપ જોવા જેવું જ્યોતરૂપે છે નહિ; તેવીરીતે નિરંજનના પરમકારણ દેહમાં આવેલો તે કેવલ્ય પરમાત્માનો અંશ છે, તે કેવલ્ય કતાંની પ્રેરકવૃત્તિરૂપી-કિરણદ્વારાએ ઓમ “સોહમ” ની મધ્યે રહેલી કેવલ્ય કતાંની પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિથી સામાન્ય ચૈતન્યમય ક્રયના આકર્ષણે આકાશ-તત્ત્વમય બીજકરૂપી ઘાસમાં કતાંનો અંશ પ્રવેશ કરે છે; ત્યારે જ્યોતરૂપે પ્રકાશ દેખાય છે; પણ તે સર્વ તત્ત્વોથી બાહ્ય રહીને નિરંજનના પરમકારણ દેહને પ્રકાશે છે.

“કેવી રીતે કે—જેમ સૂર્ય છે તે અપ્રકાશક ચંદ્રને પ્રકાશે છે, તેમ કેવલ્ય કતાંનો અંશ નિરંજનને પ્રકાશે છે. નિરંજનનો ચિદાભાસ અંતઃકરણમાં પડવાથી સર્વેન્દ્રિયો તથા સર્વ તત્ત્વો બાહ્ય થાય છે, અને એજ પ્રમાણે નિયમસર જતમતપણે રહીને ઉત્પન્નસ્થિતિ ને લય થયા બાજ છે.

“અહં બ્રહ્માસ્મિવાળામીનું સમજવું.”

“હવે વિચાર કરો કે, બ્રહ્માભાવનાએ અંતર પ્રદેશે ઉતર્યા; એટલે બ્રહ્મવૃત્તિને સંકેલી પોતાના એટલે આપના આપ સ્વરૂપ ઉપર ઠરાવીને સ્થિર કરવી પડે છે;

અને હું હરિનો અંશ છું; એવો ભાવ ત્યાગ કરીને અંશના વ્યાપક ચૈતન્ય બ્રહ્મપ્રકાશનો દષ્ટા છતાં પ્રકાશરૂપ પોતે થઈને ચૈતન્ય બ્રહ્મપ્રકાશને પ્રકાશક કરી બેસાડે છે, તેથી હું સધળે વ્યાપક છું; તેવું જ્ઞાન થાય છે. હું અદ્વૈત છું. આ બ્રહ્માંડના કર્તા અન્ય કોઈ નથી; કારણકે, પિંડનો તથા વૈરાટનો વિસ્તાર થયેલો છે; તે સર્વે વ્યાપક ચૈતન્ય વડેજ સ્પુરાચમાન થયેલો છે, અને એજ ચૈતન્ય હું છું. માટે મારાથીજ આખું જગત છે. એ વિવેક કેવો થયો કે:—

“દષ્ટાંત—બ્રહ્મસિદ્ધાન્તિનું સમજવું કહું તે સાંભળો.”
જેમ અઢારભાર વનસ્પતિનાં બીજ તે નાનાં મોટાં તમામ માત્ર પાણીથીજ ઉગે છે. પાણી વિના ઉદયકારક અન્ય કોઈ તત્ત્વ નથી, તેથી પાણીને સર્વજ્ઞ, સર્વ દેશી, ને સર્વ-વ્યાપક જાણીને ઉદયકારક ઠરાવ્યું. આ ઠેકાણે પાણીને સૂર્યના પ્રકાશવત્ સર્વ દેશી મહત્ ગણીને સૂર્યના સિદ્ધાન્તે જળવૃદ્ધિ કરનાર ઇંદ્રને છોડી દીધો.

“બ્રહ્મસિદ્ધાન્તિને પ્રશ્ન.”

“પણ જાણ્યું નહિ કે, પાણીમાં ઉદાયકારક ગુણ પોખનાર તથા ઉદયે થઈ શકે તેવું પાણીથી વિજાતિ બહુ પ્રકારના બીજકમાં કદપભર ઉત્પન્ન થયે જાય; તેવું હિરણ્યગર્ભ સહિત સર્વરિદ્ધિની ગોઠવણ અંકુરને વિશે ગોઠવનાર, તથા પાણી, અને પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ કરીને ઉભયેનો યોગ

અંકુર સાથે મેળવનાર તે નિર્વિકલ્પ બ્રહ્મને, બ્રહ્મશાના યોગીપુરુષો સૃષ્ટિની ઉત્પન્ન વ્યક્તિત્વ ચથાર્થ વિવેકસર કેવી રીતે કહી શકશે ?

“ વળી આ ઠેકાણે એક બીજી પણ શંકા થાય છે કે હું બ્રહ્મ છું. સદાકાલ સઘળે વ્યાપક છું. ને આદ્ય મધ્ય અંત પર્યાંતમાં જેમનો તેમ નિશ્ચલ છું. હું સર્વ દેશી એટલે ઉત્પન્ન તત્વોની અંદર આણુ આણુમાં નિરંતર રહેલો છું. હું સદાકાલ સર્વનો સાક્ષી છું, તો સ્થુલ દેહના અવધકાળે સ્થુલત્વ અસાક્ષી થયું તે કોણ ?

“ વળી બીજું—લાંબા શરીરવાળા જનાવરની પૂછડી કપાઈ જાય તો શરીરના આગળનો ભાગ સજીવન રહે, ને પૂછડીનો ભાગ મરણ પામે, એવું કારણ શું હશે ?

“ વળી ત્રીજું—એક લીલા વૃક્ષનું ડાંખળું કાપી નાખીયે તો સુકાઈ જાય ને વૃક્ષ તો લીલું રહે છે, એ એમ કેમ થયું હશે ? કહો જો. એક બ્રહ્મ છતાં આ પ્રમાણે ભેદ કેમ થયો ? બ્રહ્મ જ્ઞાનીનું કહેવું એવું છે કે ભેદ ભાસે તે તો અજ્ઞાન. ત્યારે કહો જો ? અજ્ઞાન તે કેને થયું ? એ તે જનાવરની પૂછડીને કે વૃક્ષના ડાંખળાને ? કે સ્થુલ શરીરને અજ્ઞાન થયું ? કે અજ્ઞાન તે પોતાની અંશ ભાવના ત્યાગ કરી એક બ્રહ્મ કહેનારને થયું ? એ ત્રણે દૃષ્ટાંતના અલ્પ ભાગને સુકાવાનું કારણ શું હશે ? સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ

તો સદાકાલ સંકર છે. અને એ બ્રહ્મ સદાએ સાક્ષી છે. તો એ બ્રહ્મ છતાં ઉપરનાં ત્રણે દ્રષ્ટાંતોનું ચૈતન્ય નાશ થવાનું કારણ કેમ હશે ? હે કર્તાપદને ઉત્થાપનાર ? તથા અંશ ભાવના ત્યાગ કરી અહંબ્રહ્મ ભાવના મથનાર ? તમારે પરમાત્માની તથા પરમાત્માના અંશની જાણ્ય માણ્ય નથી માટે વિવેક શૂન્ય થઈને આત્મ અંશના વ્યાપક ચૈતન્યને જોઈને કહો છો કે હું બ્રહ્મ છું. પણ વ્યાપક ચૈતન્યનો સાક્ષી તે તો આત્મ અંશ છે. તે અંશ તો પરમાત્માની સજ્જાણ વૃત્તિરૂપી બ્રહ્મના આસન પર બાકીનાં તત્ત્વોથી ભિન્ન અંધર તખ્ત પર બિરાજમાન છે. તે અંશ તો સઘળે વ્યાપક હોય નહિ. કેમજે વ્યાપક તો સૂર્યનો પ્રકાશ હોય છે. પણ પ્રકાશક સૂર્ય તે તો એક દેશી કહેવાય. વળી જેમ અનાજના કણમાં અંકુર રહેલું છે તેમ વ્યાપક ચૈતન્યમાં અંશ છે. વળી રાજાનો હુકમ તે સર્વ વ્યાપક હોય છે. પણ રાજા તો એક સ્થળે રહે છે. વળી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ને રૂદ્ર, એ ત્રણે એક દેશી ધામબધી કહેવાય, પણ તેમના ગુણ તો સર્વ વ્યાપક કહીએ, તેમ આત્મા તથા પરમાત્મા એક સ્થળે રહ્યા છતાં પોતાની ચૈતન્ય સત્તા સઘળે પ્રસારે છે. અને એ ચૈતન્ય સત્તાના અમલમાં બાકીના દેવ લોકો તથા તેમના અંશે જે ઇંદ્રિ સ્થાને પૃથક્ પૃથક્ રહેલા છે તે પોતાનું કાર્ય બજાવે છે.

“ આત્મા એક દેશી છે. ”

આ સ્થૂલ શરીરના સાક્ષી આત્મારામનું ધ્યાન ધરનારા યોગી પુરૂષો આત્મારામનું ધ્યાન ધરે છે ત્યારે આત્માને એક દેશી બાણીને કોઈ નાનીને વિષે દૃષ્ટિ રાખીને એકાગ્રતા મેળવે છે. વળી કોઈ હૃદયેશ કહીને હૃદયમાં સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરે છે. વળી કોઈ ત્રિકુટી સ્થળમાં (ત્રિવેણીમાં) વળી કોઈ રમ્ધ સ્થાનમાં પ્રણવ ધ્વનિ સહિત શમ દમ થઈ રહે છે. માટે આત્મા એક દેશી છે. વળી:-

“ પરમાત્માનું સ્થાપન નહિ કરનારને ઠપકો. ”

પરમાત્માનું સ્થાપન નહિ કરનારને કહેવાનું કે તમારે પરમાત્માની રચેલી આ સકલ વિશ્વ વિભૂતિના ભોક્તા થવું ખરું, પણ તે પરમાત્માના ગુણ ગાવાના સમયે “ અહં કર્તા ” થઈને પરમાત્માનું પદ પોતાનામાં શમાવી દઈએ તો તેમના એટલે સુષ્ટિકર્મનો સંકલ્પ કરનાર પરમાત્માના ગુણ દ્રોહી થવાના ખરા કે નહિ? આ ઠેકાણે શુદ્ધ વિવેક વિનાના સામાન્ય બુદ્ધિયે એમ કહેશે કે આ જગતની રચનામાં જે જે બનાવ બને છે. તે સર્વ જીવની કલ્પનાથી બને છે. તે એવી રીતે કે જીવ છે તે શુભાશુભ કર્મ કરે છે. અને કર્મ પ્રમાણે કલ્પના પણ જીવજ કરે છે, તેથી કર્મ પ્રમાણે પોતાની કલ્પનાથી કર્મ સંચીતથી અંકુરનો ઉદય થઈને

આ જગત ખન્યું છે. માટે કર્મ સંચીતનો કર્તા જીવ છે, ને ભોક્તા પણ જીવ થાય છે. આ પ્રમાણે બ્રહ્મ સિદ્ધાન્તિનું સમજવું હશે એવું ઘણું ખરું અનુમાન ખંધાય છે.

“હવે આ પ્રમાણે સમજવું સિદ્ધ હોય તો તે વિષે કહીએ છીએ કે—જીવ કલ્પના કરે છે, ને કલ્પનાં પ્રમાણે કર્મ કરે છે, ને કર્મ પ્રમાણે ભોક્તા થાય છે, એ સત્ય છે. પણ કર્મ પ્રમાણે જે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, તે વસ્તુનો કર્તા જીવ નથી. એ કર્મ કર્તા તો ખરો, તેમ ભોક્તા પણ ખરો, પણ સચરાચર સભર ભરેલી અકળ અનુપમ કળાથી બનેલી વસ્તુનો એ કર્તા નથી. કારણ કે જીવ છે તે તો અલ્પજ્ઞ છે. ને બ્રહ્માંડમાં અનંત પ્રકારની વિભૂતિઓ બને છે તેની કળાને પણ કળી શકવા સમર્થ નથી. તો પછી તેનાથી બને તો ક્યાંથી ?

“કોઈ કારણસર પૂર્વના દુષ્ટ કર્મના યોગથી જો એના શરીરને અસહ્ય ઉપાધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો એ ઉપાધિને દૂર કરવા, જે અહંબ્રહ્મ કહેનાર છે તે શક્તિમાન નથી.

“અહંબ્રહ્મ કહેનારા કરી શકે તેનું વર્ણન.”

“પણ અહં બ્રહ્મમય થનાર તે એટલું કરી શકે ખરો કે સ્થૂલ શરીરનાં જડ તત્ત્વોથી પોતાનું ચૈતન્ય ન્યાડ કરી શરીરના સુખ દુઃખનું ભાન વિનાના થઈને શરીરના દુઃખની શાન્તિ કરે અર્થાત્ દુઃખનો સમય નિવૃત્ત કરે. પણ ઉપાધિ

કર્તા ન્યુનાધિક તત્વોને બાદ કરી શકે નહિ તેમ ઉમેરી પણ શકે નહિ. માત્ર નવિન થતા ક્રિયમાણનો નિયમ સાચવી શકે.

“ હવે જે કહેતા કહેતી સુણી શીખીને અહંબ્રહ્મ કહે છે એવી બુદ્ધિના અહંબ્રહ્મ કહેનાર તે તો તેમનો પૂર્વ વિરોધિ અભિમાની અંતર પ્રદેશે રહેશે છે તેજ “અહં-બ્રહ્મ” એવું કહીને કર્તા સિદ્ધાંત માંડી વાળે છે. પણ જાણતા નથી કે ચક્રવર્તિ રાજાએ અગમ્ય અવલોકન કરીને રૈયતને ગુન્ડાની શિક્ષા કરવા માટે પ્રથમ કાયદો ઘડ્યો. તથા શિક્ષાને પાત્ર કરવા ઓરડીઓ એટલે કોટડીયો કરાવી. તથા રાજ્યકર્તા રાજાએ તેમને ખાન પાનાદિકની સગવડ પણ ઉતારી છે. અને સૌ સાધન પણ તૈયાર કરી રાખ્યું છે. હવે ગુન્ડેગારને કોટડીની અંદર કેદ કરે, ને ગુન્ડા પ્રમાણે ખોરાક વખતો વખત મળે એટલે કહેવા લાગે કે આ સઘળી સગવડ મારીજ ઉત્પન્ન કરેલી છે. કારણ કે આ પ્રમાણે ફલ પ્રાપ્ત થયું તેવું કર્મ કરવાની મેં કલ્પના કરી ન હોત ને આવું ક્રિયમાણ કર્યું ન હોત તો મારે આ પ્રમાણે ભુક્તમાન કરવાનું ક્યાંથી આવે ? માટે આ સર્વ વિભૂતિનો કર્તા સંકલ્પી હુંજ છું. મેં જે વખતે કર્મ સ્વરૂપી સંકલ્પ કયો તેજ વખતે આ સર્વે બન્યું છે. એવી સમાજના જીવતે, હું સર્વનો અધિપતિ રાજા છું, એવો આડાંબર ધારણ કરી રાજાના દ્રષ્ટાંતે “અહંબ્રહ્મ” મય થઈને

પરમાત્માના પદને ઇલાવી દે છે, પણ અન્યથી કર્તુમ્ પર-
માત્માથી જે જે બનેલા વિવેક, તે તો અહંબ્રહ્મ કહેનારા
ખિચારા જાણેજ નહિ.

“ માટે કેદમાં પડેલો આ જીવ છે તે તો રાજ્ય કરતા
અકર્તવિ રાજા કહેવાય નહિ તેમ રાજ્ય અંશ પણ કહેવાય
નહિ. કેમજે પંચીકરણના તત્વોથી અપરામ્ તત્વાતીત થવાય
તેવું તેમનું કર્તવ્યજ નથી. તો તેને અધિકાર તો ક્યાંથીજ
મળે ? જ્યાં સુધી અંશાત્મક રૂપ થવાયું નથી ત્યાં સુધી
અહંબ્રહ્મના કહેનારા તે જીવ તુલનામાં ગણાય છે. જીવ
પશ્ચાત્ છે માટે કર્તાના કૃત્યની ખબર નથી. કોની પેઠે કે—
“કરતાના કૃતની સ્વર નથી તે માટે સ્વપ્નનું ઉદાહરણ.”

“સ્વપ્ન અવસ્થામાં વિવિધ પ્રકારની રચના તૈયાર થાય
છે. ત્યાર પછી સ્વપ્નની રચનાને મન જીએ છે. વળી તે
રચના ભયંકર હોય તો તે જોતામાંજ મન એકદમ ડરે છે.
ને રસીક હોય તો તેને જોઈ ઘણું પ્રસન્ન થાય છે. શત્રુનું
સ્વપ્ન હરકોઈને કહેવું હોય તો કહી શકે છે કે મને આવી
રીતનું સ્વપ્ન આવ્યું. હવે એ સ્વપ્નના કહેનારને પૂછીએ કે
તમે જે સ્વપ્નની રચના રચી તે રચના રચવા માટે તમે
દેખી શક્યા તેવી વસ્તુઓ ક્યાંથી લાવ્યા હતા ? ને તમે
કેવી રીતે બનાવી ? તેવું પૂછીએ તો સ્વપ્નને જોનાર મનથી
તેનો ઉત્તર યથાર્થ આપી શકાયજ નહિ. કારણ કે મન છે

તે સ્વપ્નને જોનાર છે પણ સ્વપ્નની રચના રચનાર નથી. એ રચનાનો બનાવનાર તો આત્મ અંશ સાક્ષી છે. તે પોતે સ્વપ્ન તૈયાર કરે છે, ને પછી મનને દેખાડે છે. તે જોઈને જો ભયંકર હોય તો મન ડરે છે, ને રસીક હોય તો ખુશી થાય છે. માટે નક્કી જાણવું કે જે સ્વપ્નને કરનાર છે તે સ્વપ્નને જોઈને ક્યારે ડરે નહિ. માટે જાણવું કે સ્વપ્નનો કરનાર સાક્ષી છે, ને મન જોનાર છે.

“સ્વપ્ન યત્રાનું કારણ.”

“સ્વપ્ન યત્રાનું કારણ એવું છે કે—જન્યૂત અવસ્થામાં દ્રષ્ટીએ જોએલા ઘાટનો ભાસ જ્યારે અંતરવૃત્તિ પર પડે છે, ને અંતર વૃત્તિનો ભાસ અંતઃકરણ પર પડે છે, ત્યારે સૂર્યની ઐક્યતાએ ચિદ્વાભાસ પડીને સ્વપ્ન અવસ્થાએ શુભા-શુભ રચના તૈયાર થાય છે. એ રચનાની ખબર ફાટો પડાવનાર જાણતા નથી. તેમને તો જેવો ફાટો પડાવવાનો મોહ છે તે ફાટાના પાડનારની રૂબરૂમાં ઐક્યતા કરવી પડે છે. માત્ર એટલુંજ કાર્ય જાણે છે. બાકીની યુક્તિ તો ફાટો પાડનાર જાણે.

“તેવી રીતે સ્વપ્નના બનાવની ખબર મનને નથી. માટે સ્વપ્નની રચના ફાટુઆફના જેવી છે. તેવા ન્યાયથી, એટલે સ્વપ્નના તથા ફાટુઆફના ન્યાયથી અહંબ્રહ્મ કહેનારા તે અન્યથા કર્તું પરમાત્માને તથા તેમના કૃત્યની કળાના આરંભને

પણ જાણતો નથી. માત્ર તૈયાર થએલા શુભાશુભ સ્વપ્નવત્ જગતનેજ જાણીને લાવાલાવ જણાવે છે.

“ સ્વપ્નવત્ જગત્ને રચનાર તે કહેતા નથી કે આ જગત મેં રચ્યું. ”

“ હવે સ્વપ્ન અવસ્થાએ સ્વપ્નને રચનાર તથા સ્વપ્નવત્ જગતને રચનાર તે કંઈ કહેતા નથી કે આ સ્વપ્ન તથા સ્વપ્નવત્ જગત મેં રચ્યું, તેવી રીતે આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ કહેતો નથી, તેમ પોતાનો અલંકાર કે વિશેષણ કંઈ પણ કહેતો નથી. તો પછી અહંબ્રહ્માસ્મિની મમતા તો કરેજ ક્યાંથી ? જેમ મણિ, માણક, રત્ન, હીરો, પોતાની કીંમત કરતાં નથી તેમ આત્મારામ પોતાના સ્વરૂપનું કહેતો નથી. આત્મા તો ફક્ત પરમાત્માની સાથે સંબંધ જોડીને સૂર્ય અને સૂર્યના પ્રતિબિંબના ન્યાયે નિરંતર એક સૂત્ર રહેલો છે. તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મામાં લીન થનાર આત્મજ્ઞાનીને અંશભાવના સિદ્ધ કરવી ને અંશી પદ પરમાત્મામાં મુક્ત થવું એજ અત્યોત્તમ છે—

“ પરમ મોક્ષભાવના સિદ્ધ કરનારની નીતિ. ”

પણ તે ક્યારે કે પરમ મોક્ષભાવના સિદ્ધ કરીને ઉપર કહેલા બિંબ પ્રતિબિંબના ન્યાયે પરમ પદ કૈવલ્યમાં મુક્ત થવાય ત્યારે કૈવલ્ય પદ પરમાત્માની પરમ મોક્ષભાવના

સિદ્ધ થઈ સમજવું. આ પ્રમાણે પરમ મોક્ષલાવના સિદ્ધ કરનાર કોઈક વિશ્વ પુરૂષ કવચિતજ હોય છે. અને સંત મહાત્માનો અલંકાર તેમનેજ અપાય છે. તેવા પુરૂષો પોતાનું સત્યવ્રત પાળવા દ્રઢ રહે છે. સત્યવ્રત એટલે સત્ય પદની ઉપાસના, તથા સત્ય આચરણ. ને સત્ય વચનથી બોલવું, ને પોતાના વિવેકથી બોલેલું કોઈ કાળે જૂઠું પડે નહિ અને પ્રાણ ગયે જૂઠું આચરણ આચરવું નહિ અને એવા નિયમે રહેનાર તે પોતાની મનોવૃત્તિ નિમ્નહપણે શાન્તિમાં તથા સંતોષીત પરમાનંદી ધ્યાનાકાર નિશ્ચલ રાખે છે, ને તેમની ગતિ ગગનાકાર હોય છે. ગગનાકાર ગતિ એટલે —

“પોતાનો અનુભવ તે ગગનના જેવો, વાર પાર વિવાનો, વળી સહજ સ્વભાવનો. સહજ સ્વભાવ એટલે ગગનને કંઈ વાદળ, વિજળી, ગર્જના કે વરસાદ કરવાની કંઈ ઇચ્છા થતી નથી, પણ આપોઆપ અણચિત્તવ્યું બનવાનું હોય છે તેમ બન્યા જાય છે. અને તે બનેલું આખા જગતને સુખદાતા થઈ પડે છે, તેવી રીતે પરમ મોક્ષ લાવના સિદ્ધ કરનાર સંત પુરૂષો પોતાના સ્થૂઘ મંદિરનો ધર્મ સહજ સ્વભાવે વર્તિને પોતે અનુભવના લંકારરૂપ છે, તે પોતાની અપાર ગતિમાંથી જ્ઞાન, ભક્તિ ને વૈરાગ્યવાળી દ્રષ્ટાંત સિદ્ધાન્તની ગર્જના કરીને વચન વૃષ્ટિ કરે છે. તેથી જગતમાં જ્ઞાસુ જનોને ઘણેજ લાલકારી થઈ પડે છે. વળી શારીરિક ધર્મ

બળવવા નીતિ ધર્મમાં નિપૂણ રહે છે. એટલે મન ઈર્મ વચ્ચે સદાકાળ સત્યના પ્રકાશક નિર્મળ જ્યોતિર્મય શોભી રહે છે, નિર્મળ એટલા માટે કદા કે જેમ નેત્રમાં લેશ માત્ર રજકણ સમાય નહિ તેમ તેવા પુરુષોના કર્તવ્યમાં કપટ પ્રપંચ સમાતો નથી. ને તે ઘણા નિર્મળ મનના હોય છે. પોતે સદાકાલ પરમાત્માની સાક્ષીમાં સન્મુખતા મેળવી રહે છે, એટલે સાક્ષીની હજૂરમાં રહેનાર મહા પુરુષોએ કોઈ પ્રકારથી દાંભિક ક્રિયાનો સંકલ્પ પણ થતો નથી. આવી ગતિના પુરુષોને પરમ હંસ કહેવાય છે. કેમજે પોતે પરમ મોક્ષલાવના સિદ્ધ કરી, એટલે સર્વ ભાવનાઓનું કારણ પરમ મોક્ષ ભાવનામાં શમાએલું છે, માટે પરમ મોક્ષ ભાવના સિદ્ધ કરનાર મહાપુરુષોને પરમહંસ કહ્યા છે.

વળી પરમહંસના અલંકારનું બીજું કારણ એવું છે કે, આ દુરસ્તર સંસારરૂપી-સમુદ્રમાં માયારૂપી-જળમાં રહીને આત્મજ્ઞાનરૂપી-મુક્તારૂળનો આહાર કરી પોતાનું અંશપદ શોભાવ્યું; ને આપના આપ અંશ-સ્વરૂપની ઐક્યતા, અસંખ્ય અંશોના સાક્ષી પરમાત્મામાં મેળવી; ત્યારે પોતે અંશરૂપ બનીને અંશ થકી પરમ અંશપદ પરમાત્મામાં એકતાર થઈ રહેલા હોય છે. તેમને પરમહંસની ઉપમા અપાય છે; એવા મહાપુરુષો જગતમાં જીવેના ત્રાતારૂપ ગણાય છે, એટલે પોતે તરીને જગતને તારે છે.

“ભક્તિ માર્ગે દોરવા જળ પ્રકારના કાનુનોની વિધિ.”

“હવે આ જગતને ભક્તિમાર્ગ દોરવા સારૂ બ્રહ્માદિ આચાર્યોએ વેદશાસ્ત્ર ને પુરાણમાં ત્રણ પ્રકારના કર્મ કાઢેલા છે. એ ત્રણ પ્રકાર તે કયા કયા; તે કહીએ છીએ કે, એક તે કર્મકાંડ, બીજો ઉપાસનાકાંડ, ને ત્રીજો જ્ઞાનકાંડ, એ ત્રણ પ્રકાર ભક્તિમાર્ગના છે.

“તેમાં ઉપાસનાકાંડ છે, તે કર્મકાંડમાં, તથા જ્ઞાનકાંડમાં જોડાયેલો છે; તે કેવીરીતે જોડાયેલો છે? તે કહીએ છીએ કે-ઉપાસના કાંડ એટલે આપણો મનોરથ ઉપાસ્ય પદને અર્પણ કરવો. તેને ઉપાસના કાંડ કહ્યો છે. હવે કર્મકાંડની ભક્તિમાં ચતુર દશ દેવો ઉપાસ્ય પદ છે. અને જ્ઞાનકાંડમાં પરમ કેવલ્ય ત્રણ ઉપાસ્ય પદ છે. વળી કર્મકાંડના આચાર્યો તે વિદ્વાન બ્રાહ્મણો છે. તે બ્રાહ્મણો પોતે કર્મના ઉપાશક થઈને અન્યને કર્મકાંડના માર્ગની ભક્તિમાં જતમત રાખે છે. અને જ્ઞાનકાંડના આચાર્ય તે ચૈતન્ય દ્રષ્ટા તત્ત્વજ્ઞાની પરમ ગુરૂ છે.

“હવે ચતુર દશ દેવોની ઉપાસના કરવામાં, દેવોને અભાવે ધાતુ, પાષાણ, અતિકા, કે અમુક ધાન્યથી, કે ચિત્ર વિચિત્ર પંચરંગી સ્થુલ પ્રતીમાનું ચિન્હ કલ્પિને એ પદાર્થના દેવોને પદાર્થના સાહિત્ય વડે સોડશોપચાર પૂજથી ઉપાસના થાય છે. અને તે પૂજન કરતાં વેદોક્ત

વા પુરાણોક્ત શબ્દ મંત્રની સ્તોત્ર કાંડીનો ઉચ્ચાર મુખ દ્વારાએ થાય છે. તેમ ગદ્ય પદ્ય વડે ગાન તાનથી ઉચ્ચાર તે પણ મુખ દ્વારાએ થાય છે. વળી તે દેવોનું સ્થાન બહિર બહિર પ્રદેશે પરોક્ષ ગણીને તે દેવોને સંતુષ્ઠ કરવા તેમને પોહોંચે તે પ્રમાણે અમુક દેવના મંત્ર યુક્ત બલી, હોમ, જપ કે તર્પણ કરે છે, એ પ્રમાણે કરવાથી ઉપાસના યુક્ત કર્મકાંડનો માર્ગ કહેવાય છે. તેવા કર્મને અંગે ગોદાનાદિ દશ મહા દાન અપાય છે, તેનું કૃણ ક્રિયમાણુ પ્રમાણે આ જન્મે કે પુનરપિ જન્મે ભુક્તાય છે.

“ હવે પછી ઉપાસનાયુક્ત જ્ઞાનકાંડનું કહીએ છીએ જે, રૂપથી આત્માની ઉપાસના કરાય છે, અને આત્મ-ઉપાસના કરવામાં વેદાંતલક્ષની પટસંપત્તિસહ યમ, નિયમ, પ્રત્યાહાર, આસન ને પ્રાણાયામ સિદ્ધ કરવાં જોઈએ છીએ. કેમજે, પ્રાણ, અને મનવૃત્તિનો વેગ સાક્ષીને સમર્પણ કરવા માટે શબ્દાતિત નિર્વાણી ઐકાર ધ્વનિથી સોહમ ધ્વનિ પર્યંતની પરમકૃપાનિધિ ગુરુવાચાર્ય પાસેથી સમજી લેવી જોઈએ છીએ. ગુરુશ્રીની પાસેથી સંપૂર્ણ સમજણ લઈને આત્માનું નિશ્ચે અંતર પ્રદેશે થાય; ત્યારે પરમગુરુ તે, પરમકૈવલ્ય પરમાત્માની સાથે આત્માનો સંબંધ કરાવી આપે; ને ગોદાનાદિ દશ મહાદાનમાં દશ ઈંદ્રિ, તથા મનને દાનરૂપ-આત્મ નિવેદન કરવાં પડે છે, અને એ પ્રમાણે દાન અર્પણ કરવાથી

અજરામર-સુખની ક્ષણપ્રાપ્તિ તત્કાળ થાય છે. એ પ્રમાણે ઉપાસનાયુક્ત જ્ઞાનકાંડ બાળવો.

“હવે કર્મકાંડના આચાર્ય નિર્માણ કરેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણને આ મૃત્યુલોકમાં દેવરૂપ ગણી તેમને સંતોષવા.

“સંતોષવા એટલે, સારીરીતે પ્રેમપૂર્વક લોજન ઝાઢન દાન દક્ષણા, વસ્ત્રાલંકાર વિગેરે આપીને તેમના આધિન થઈ રહેવું; કારણકે, બ્રાહ્મણો તે, જગતના શુરુ છે, તેથી બ્રાહ્મણોના ઉપદેશથી ધર્મશાસ્ત્રના નીતિ-કાયદા બાળવામાં આવે છે, તથા પુણ્ય વા પાપથી પુનર્જન્મ સુખ-દુઃખ બુદ્ધિમાન કરવું પડે છે, તેવું ભય ભરેલું ભાન બ્રાહ્મણ આચાર્યથીજ થાય છે. માટે કર્મકાંડના આચાર્યને આધિન રહેવું ઉચિત છે, અને એ જ્યારે આશિર્વાદ આપે; ત્યારેજ કરેલાં શુભ ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય છે, ને અશુભની નાસ્તિ થાય છે. માટે આચાર્યને વિધિયુક્ત પૂજને અનન્ય ભાવે રહેવું.

“જ્ઞાનકાંડના આચાર્ય પરમ ગુરુને સંતોષવા વિષે પ્રશંસા.”

“હવે જ્ઞાનકાંડના આચાર્ય જે પરમશુરુ છે, તેમનો તો મન કર્મ વચ્ચે તનમન ધન અર્પણ કરીને સાક્ષાત્કાર ઉપાસ્યપદ કેવલ્ય પરમાત્માથી પણ અધિક માન્ય કરવા યોગ્ય છે. કારણકે, પરમાત્મા એ તો, સૃષ્ટિ ઉપજાણના પ્રારંભમાં આપણને આ લક્ષ્યોચ્ચાંશીના ખાતામાં ઉપભવવાનો સંકલ્પ

કયો; તે ઉપજાણમાં આવવાથી સ્થૂલ શરીરના યોગે અન્ન-મયાદિક-કોષના તરફનું, તથા વારંવાર જન્મ-મરણના સંસ્કારમાં આવવું પડે છે તેવું જ્ઞાન શરીરના યોગથી થઈને ત્રાસ ઉપજે છે.

“ને આ વખતે પરમ ગુરૂ તો પરમારથ દાવે અજરામર સુખ દેવા આપણને લક્ષ ચોરસીમાંથી મુક્ત કરવાનો સંકલ્પ કરે છે. માટે પરમારથી પરમ ગુરૂના નામને પરમાત્માથી અધિક જાણીને તેમના ચરણ શરણમાં મનોવૃત્તિ અહોનિશ જોડી દેવી જોઈએ. ને ખીલકુલ ભેદ બુદ્ધિ રાખવી નહિ. તેમ ગુરૂશ્રીના દેહ દેહારને આ જગતના જીવોના દેહ જેવો ગણવો પણ નહિ. ગુરૂના દેહને દિવ્ય દેહ જાણવો. કારણ કે ગુરૂશ્રીનો દેહ છે તે તો આ જગતમાં માત્ર જોવા જેવોજ પ્રતિબિંબ રૂપે છે. જેમ ચંદ્રમા આકાશમાં છે ને પ્રતિબિંબ આપણી પાસે પાણીમાં દેખાય છે, તેમ ગુરૂ શ્રી તો નિરંતર શૂન્ય નિવાસી છતાં આ જગતનું કલ્યાણ કરવાના હેતુથી માત્ર દેહમાં પોતાની પ્રણવ વૃત્તિ દ્વારાજે જગતને જોવા માત્રજ દ્રશ્ય થાય છે. પણ પોતે તો દેહ છતાં વિદેહી છે. એવા ગુરૂના દેહનું પૂજન અર્ચન કરેલું તે પરમ કૈવલ્ય પરમાત્માને અર્પણ થાય છે. કારણ કે પોતાની વૃત્તિ પરમાત્મામાં તલ્લિન એકાસૂત્ર રહેલી છે. માટે સર્વે પૂજન અર્ચન પરમાત્માને નિવેદન થાય છે. તેમ ગુરૂશ્રીને સંતોષવાથી દેવમાત્ર સંતોષ પામે છે.

“ગુરુને સંતોષવાનું કહ્યું એટલે ગુરુશ્રીની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી. ગુરુની ઇચ્છા કંઈ અન્ય આચાર્યોના જેવી માત્ર ભોજન છાદન કે દાન દક્ષણા વિગેરે પદાર્થ ગ્રહણ કરવાની નથી હોતી. તેમની ઇચ્છા તો આ જગતના જીવોને તારવાની છે. માટે પોતાને આપેલો લક્ષ અધિકારી જન થઈને ગ્રહણ કરે, ને એ મુમુક્ષુ જન ચરણ શરણ ધયાનો અધિકાર જ્યારે યથાર્થ શોભાવે ત્યારે ગુરુશ્રી તેવા જનોની ભક્તિ માર્ગનું કર્તવ્ય દેખી ઘણાજ સંતોષ પામે. એવી રીતે ગુરુને સંતોષે ત્યારે ગુરુની કૃપા શરણ થનારને પ્રાપ્ત થાય છે. ને અનુભવિક ગુરુના જ્ઞાનથી તથા ગુરુની ભક્તિ કરીને અધિકારી જનને અનુભવનો ઉદય થાય છે. અનુભવનો ઉદય થાય એટલે પાખંડને માન્ય કરનારી બુદ્ધિનો પરાજય થાય છે. ત્યારે બાણવું કે પાખંડનો પરાજય થયો ને અનુભવનો ઉદય થયો સમજવું. આ પ્રમાણે સવિસ્તર લેખના વર્ણન પ્રમાણે પાખંડનો પરાજય કરીને અનુભવનો ઉદય કરવો એજ મનુષ્ય દેહમાં મુમુક્ષુ જનનું કર્તવ્ય છે.

॥ ॐ श्री परम गुरुभ्यो नमः ॥

पंचम सूक्ष्मवेद निरूपण.

भंगजायरण.

जय गुरु परम कृपानीधि, जग त्राता हरिः ३५;
अति आतुरता उद्दलवी, लेवा ज्ञान अनुप.—१
पूर्व योग संस्कारथी, लेटया श्रीमत् कुवेर
ते संस्कारे प्राप्त थर्ध, गुरु नारायण मेहेर.—२
गुरु नारायण शरणथी, पाभ्यो परम विवेक
वणी संतना वृंहमां, वित्या दीन विवेक.—३
संत गुरु सहवासथी, सुख्यो तुतन वेद
थर्ध स्फुरणा ते जाणुवा, सुक्ष्म वेदनो लेद.—४
वेद पंचम नामथी, सुखुतां संशय थाय
पुछे जेनो प्रश्न तो, उत्तर शे अपाय.—५
स्फुर्झापी वेदीयो, भव्यो प्रतीवादी आज
भाटे उत्तर आपवा, रडो हुदये भडाराज.—६
तंत्री यज्ञवे तंत्रने, वाजंत्री जेम वाद्य
तेम द्रष्टा आ हेडथी, जोडो अनुभव भडाव.—७
सकल तत्त्वना सारमां, उर्ध्व गति अनुप
गहन गति गुह्यार्थ छे, अद्भूत वेद स्वरूप.—८

મુજ મતલબ પૂર્ણ કરો, નર- વેદ સીધુ આપ
 નીજ હૃદયે વાસો વસી, વહે વેદનુ માપ.—૯
 બાળકૃષ્ણની ખુદ્ધિમાં, પ્રેરો સત્ય કુવેર
 કહો ચથાર્થ ન્યાય જે, પંચમ વેદ સુમેર-૧૦

ઉર્ધ્વ ગતિવંત પંચમ સુક્ષ્મવેદ અથવા સશમ્ વેદ
 નિરૂપણ વિષે સંવાદ રૂપે વાર્તા.

એક વખત માર્ગે ચાલતાં અચાનક સ્ફુર્ણાંશુપી-વેદશાસ્ત્રની
 સોબત થઇ; એટલે વિદ્વાન પુરુષોના સમાગમનો લાભ લેવાને
 બાળકૃષ્ણે કહ્યું:—

(સાખી.)

ભલે ભેટયા ભાઈ વેદીયા, કરો વેદની વાત
 પંથ કપાયે પ્રશ્નથી; ભાગે મનની જ્ઞાન્ત.—૧

અર્થ:—હે વેદીઆભાઈ, આજે આપની સોબત થઇ;
 આથી મારું મન ઘણુંજ પ્રકુલિત થયું છે. હવે આપ વેદ
 વિષેની કંઈક વાતાં ચલાવો; કે જેથી કરી આપણને માર્ગે
 ચાલવું ફાવે; અને ગોષ્ઠીથી દરેકનાં મનની શંકાઓ દુર થાય.

સાખી.

વિદ્યાને વેદીઓ નમી; પૂછે વૈદિક પ્રશ્ન,
 શ્રીમત કુબેર શુરને સ્તવી; હે ઉત્તર બાળકૃષ્ણ.—૨

ત્યારે ચતુરવેદી વેદીઆએ પ્રથમ વિદ્યાને નમસ્કાર કરીને પ્રશ્ન કર્યો કે, હે સશમ વેદની વાતો કરનાર બાળકૃષ્ણ સેવક-રામ, તમે જ્યારે વેદ વિષેની વાર્તાનું વિવેચન વણીવવાનું સૂચવો છો, ત્યારે આપને પ્રશ્ન કઈં છું કે:—

સાખી.

ચાર વેદ સોકો કહે; પંચમ કહે ન કોઈ,
સશમ પંચમ વેદનું, કહો યથાર્થ સોઈ—૩

તમે જે પાંચમો વેદ સશમ, અથવા સૂક્ષ્મ વેદ કહો છો, તો એ વેદનું નામ, તથા પંચમો વેદ છે, એ બધું તમારું બોલવું તો ઘણુંજ આશ્ચર્યકારક લાગે છે, કારણકે, આજદિન સુધી તો પંચમો વેદ છે, એવું ધર્મિંગ સ્વપ્ને પણ અમે જણ્યું નથી; તો સશમ એવું નામ તો સાંભળવામાં આવેજ ક્યાંથી ? તો સશમ વેદ તમે શાને કહો છો, અને એ વેદ કેવીરીતે છે, એ સંબંધી સવિસ્તર હકિકત જણાવવા કૃપા કરશો. આ શબ્દો સાંભળીને બાળકૃષ્ણ પોતાના પરમશુરુ શ્રીમત કુબેરસ્વામીનું સ્તવન કરીને બોલ્યા કે વેદીઆભાઈ—

પ્રશ્ન-બાળકૃષ્ણ:—તમે વેદ જણ્યા છો કે ?

ઉત્તર-વેદીઓ:—હા, હું વેદમાં ઘનપાઠી ગણાઉં છું.

પ્ર૦—તમે વેદના અર્થ કરી શકો ખરા કે ?

ઉ૦—ના હું વેદના જટા, પદ, ઘન, અન્વય, વગેરે જાણું ખરો; પણ મને યથાર્થ વ્યાકરણનું જ્ઞાન નથી; માત્ર વેદ લાણી જાણું છું ને સહેજસાજ ભાવાર્થ સમજું છું.

સાખી.

કરે આશ્ચર્ય પંચમો; પણ શંકા જે ચાર,
તો ઉત્પત્તિ કહો ચારની; જાણીતા જગદ્ગર—૪

પ્ર૦—વેદીઆભાષ, તમને પંચમવેદનું આશ્ચર્ય લાગે છે, પણ ચાર વેદ તો, તમારી, તથા આખા જગતને માહીતીના છેજ. તો મહેરબાની કરીને શાન્ત વૃત્તિથી કહો કે, ચાર વેદ એટલે શું ? અને તે ચાર વેદનાં રૂપ કેવીરીતનાં છે, તે યથાયોગ્ય જણાવવા તસ્દી લેશો. આ ચાર વેદનું યથાર્થ અમને કહેશો; એટલે ચાર વેદનો સિદ્ધાન્ત સમજાશે; અને તે ઉપરાંત પાંચમા વેદનું સ્વરૂપ તથા જ્ઞાન શું છે. તેનું વર્ણન કરવું અમને ફાવશે અને તમને સમજ પાડશે.

સાખી:—પશ્ચાત્ પંચમ વેદની; કરીશ યથાર્થ વાત,

નામ રૂપ ફલ પ્રાપ્તની; સમજાશે સાક્ષાત.—૫

માટે તમો પ્રથમ ચાર વેદનું વિવેચન કરો એટલે અમો યોગ્ય રીતે પછીથી પંચમ વેદની વાર્તા કરીશું. તેમાં એ વેદનું નામ કેવી રીતે છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું છે, અને તે

કયા ફલની પ્રાપ્તિ કરનાર છે. આ સર્વ બાબતો તમને સ્પષ્ટ રીતે સમજાય તેવી રીતે અમો વર્ણુ'વીશું. વળી એ વેદ:—

સાખી:—ચતુર સમો નહિ પંચમો; ઉર્ધ્વ' ગતિનો એહ,

અનુક્રમે ઓળખાય છે; માટે જરૂર કહો તેહ.—૬

અર્થ:—આ વેદ ચાર વેદના જેવો નથી. ને વળી અધો અર્ધ'ની ઉપરાંત ઉર્ધ્વ' ગતિનો છે, પણ તે પ્રથમની એટલે રૂવેદની આદ્યે અનુક્રમે ચાર વેદનું વર્ણુ'ન થયા પછી પાંચમાં વેદનું વર્ણુ'ન કરી શકાય આ મુજબ એનું સ્વરૂપ છે. માટે પ્રથમથી રૂવેદના અનુક્રમે કહી સંભળાવવાની અવશ્ય જરૂર છે. તેથી કરી પ્રથમ તે કહો. કારણ કે એ વેદ વિષે કેટલોક ફરક સમજનો છે. ને કેટલોક ફરક સિદ્ધાંતનો છે. માટે ચાર વેદના સ્વરૂપનું કહેવાથી, આગળ વિવેચન કરવું અમને ફાવશે માટે ચાર વેદનો ખુલાસો એવી રીતે કરો કે—

સાખી:—વેદ તથા વિનય કહો; કોણ અંકુરે ઉપજેલ.

કોણ વસ્તુની વસ્તુત; તે ચતુર નામ ધરેલ.—૭

અર્થ:—ચંતુરવેદ કયા અંકુરમાંથી, તથા કય વસ્તુમાંથી કેવા વસ્તુ રૂપ ઉત્પન્ન થયા ? કે જેનાં ચાર નામ ધારણ થયાં. જેમ કુંભાર પાત્રો ઘડે ત્યારે મૃતિકામાંથી ઘાટ રચના ઉપજાવે છે. તેમ પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ વેદ કઈ વસ્તુના કેવી રચનાથી ઘડયા તે કહો ?

ઉ૦—અમને તો તેની ખબર નથી; પણ એટલું

જાણવામાં છે કે વેદ તો પુસ્તકરૂપે છે. અને એ હાથથી તથા કંઠથી સ્વરની સંજ્ઞાએ મુખવડે બોલાય છે. વળી ચાર વેદ છે, તે પ્રથમમાં બનેલા આખા બ્રહ્માંડની સવિસ્તર હકીકતવાળું દફતર છે. અને તેમાં એટલા સુધી જણાવેલું છે કે, ચાર વેદને જેણે યથાર્થ જોયા તેને આ બ્રહ્માંડની સર્વ ઉત્પત્તિ થયેલાની સર્વ વીધિ સમજવામાં આવે. વળી ભૂતકાળથી ભવિષ્યકાળ પર્યન્તનું જાણવા જેવું જે જ્યોતીષ તથા પ્રકૃતિ પુરૂષને બ્રહ્મનું વર્ણન કરેલું ત્યાં સુધીનું ચાર વેદના પુસ્તકમાં અનુક્રમે આવી ગયેલું છે. અને એ પુસ્તકના આધારે અમે વેદ જાણીને વેદીઆ કહેવાઈએ છીએ, માટે અમે તો પુસ્તકનેજ ચાર વેદ જાણીએ છીએ. કારણ કે જેમાંથી ચોરાસી લક્ષની ગણના સાથે સર્વનું જતમતપણાનું ષડ રૂતુના નિયમ સાથે બતાવેલું તે તથા વૈદિક શાસ્ત્રનું તથા રસાયન શાસ્ત્રની, તથા પંચી કરણની ઉત્પન સ્થિતિને લય થતા સુધીની વાર્તા, તથા યાંત્રિક તાંત્રિકને મંત્ર શાસ્ત્ર વળી અનુષ્ઠાનાદીક દક્ષિણ માર્ગ અને વાય માર્ગ કર્મકાન્ડ ઉપાસના કાન્ડ સહિત ચતુર્દર્શ વિદ્યાની તથા અષ્ટાંગ યોગાદી અષ્ટ સીદ્ધિ તથા સપ્ત ભૂમિકાને ષટ સંપત્તિ, વળી પંચ-મુદ્રાનું સાધન રૂળને વિધિ સહિત ક્રિયાને ક્રિયાના કર્તવ્ય સાથે સર્વે વાર્તા ચારે વેદમાં આવી જાય છે. વળી એટલુંજ નહિ પણ ચાર વેદના ઉપનીષદમાં જ્ઞાનકાંડ છે. તેમાં

અક્ષથી પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું પણ કહેલું છે. માટે ચાર વેદને જાણ્યા એટલે સર્વ વિધિ સમજાયા પછી બાકીનું અવશેષ કંઈપણ રહેતું નથી. માટે ચાર વેદ તો પુસ્તક રૂપે છે. એવું વ્યાકરણ શાસ્ત્રીઓની દ્વારા એ વેદની સ્મૃત્તિને હું જાણું છું. આવી રીતે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કહ્યો.

પ્ર૦—વેદીઆલાઈ, આપે જે વેદનું વિવેચન કર્યું, એ તો વેદમાં જાણવા જેવું શું છે? તે વિષેનું કહ્યું, પણ મુખ્ય પ્રશ્નનો ઉત્તર તો હજી બાકીજ રહ્યો છે. કારણ કે ઉપલા પ્રશ્નની સાખીમાં કહ્યું છે કે “કોણ અંકુરે ઉપજેલ” એટલે ચાર વેદને ઉપસ્થિત થવાનું અંકુર કયું? અને તે અંકુર તથા અંકુરથી ઉત્પન્ન થયેલા વેદ તે કઈ વસ્તુમય છે? તે કહો?

ઉ૦—જ્યારે વેદ પુસ્તકરૂપે ના કહો ત્યારે વેદ વાણી-રૂપે હશે.

પ્ર૦—પરા, પશ્યન્તિ, મધ્યમા ને વૈષ્ણરી એ ચાર વાણી છે. એ તો વેદની વાણી કહેવાય છે, માટે એકલી વાણીમાં વેદનો સમાસ થઈ શકે નહિ. વાણી તો વેદની કહેવાય છે. માટે વાણીનો ઉદય કર્તા વેદ છે. માટે વેદની સમજનું તો હજી બાકી છે તે કહો.

ઉ૦—તમે જ્યારે વાણીને વેદ ના કહેતા હો તો વાણીથી પ્રથમ બાવન અક્ષરો નજરે પડે છે. અને આ અક્ષરોના

સંયોગે વાણી રહેલી જણાય છે. તે એવી રીતે કે વાણીમાં અક્ષર અને અક્ષરમાં વાણી. એ બેઉનો અરસ્પરસ ઉદયયોગ મળેલો હોય છે. માટે અક્ષરરૂપે વેદ છે. ને ચાર વાણીરૂપી ચાર વેદની ગણના હશે. એ પ્રમાણે તમારા સમાગમના પ્રસંગે કરી મને તો હવે સમજાયું.

પ્ર૦—હે વેદશાસ્ત્રીભાઈ ? આપ તો ઘણાજ ગુદ્ધિમાન પુરૂષ છો. તેમ આપનામાં સત્ત્વ ગુણ પ્રકૃતિ ઘણીજ સંપાદન થયેલી છે. ત્યારે શાન્તિથી ગુદ્ધ વિચાર શક્તિ દોડાવી શકો છો, પણ હવે કહેવાનું કે ચાર પ્રકારની વાણીનો ઉચ્ચાર કેવી રીતે થાય, તે તમે જાણો છો ?

ઉ૦—ના ભાઈ, તેની મને ખબર નથી.

પ્ર૦—હવે જેવી રીતે અક્ષરને વાણીનો યોગ મળેલો છે, તેવી રીતે પ્રવણ્વનિથી ચળીત થયેલો શ્વાસોચ્છવાસ હરદમ અધોઅર્ધમાં વહન કરે છે, અને એ શ્વાસથી અક્ષરોની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને વાણી પણ એ રીતે ગુદ્ધ કારણરૂપે છે. એવીરીતે કે મનની સાક્ષીએ અમુક અક્ષરોનો ઉદ્ભવ નાભિથી થાય છે. દરેક અક્ષરોનો ઉદ્ભવ થતાં પહેલાં અકાર અક્ષરધ્વનિ ઉઠે છે. અકાર-ધ્વનિ ઉઠ્યો; એટલે તેને પરાવાણી કહેવામાં આવે છે. હવે પરાવાણી, અને અકાર, એ બેઉ ઈન્કારના અંગનું નિર્ગુણ રૂપ જાણવું; અને એ આગળ ચાલતાં હૃદયસ્થાને અકારધ્વનિ આવ્યો; એટલે નિર્ગુણનું

ગુણમય અક્ષરનું રૂપ બંધાયું કેવીરીતે કે જેમ વિર્યબિન્દુથી શરીરનો ઘાટ બનતાં પ્રથમ મસ્તકનો આકાર તૈયાર થાય છે, તેવી રીતે હૃદય સ્થાને અક્ષરનું રૂપ બંધાય છે તે વખતે પર્યંતિ વાણીના યોગ મિશ્ર અક્ષરનું રૂપ હોય છે. એવીરીતે થઈને આગળ ચાલતાં કંઠસ્થાને અમુક અક્ષરો ઘાટમય થાય છે, પણ કંઠે રહેલી મધ્યમા વાણીની યુક્તિ એવી છે કે, મન, તથા શ્વાસથી કંઠસ્થાને અક્ષરો સમગ્ર એકઠા થઈ રહે છે, પણ તે માત્રા લંકારરહિત હોય છે. પછી આગળ-મુખે આવતાં સર્વ અક્ષરો છુટા પડે છે. આ પ્રમાણે અક્ષરો ઉત્પન્ન થઈને છુટા પડ્યા; એટલે તેને વૈખરી વાણી કહેવાય છે. માટે મન, તથા શ્વાસ સંધિત-અક્ષર રહીત વાણી-ચાર વેદનું રૂપ કહેવાય છે, અને એ અધોઅર્ધના એટલે નાભીથી તે મુખદ્વાર લગીના ઉલટ-સુલટ શ્વાસથી ચતુરવેદનો ઉદય થયો છે. હવે જે પ્રમાણે ઉદય થયેલો છે. તેજ પ્રમાણે ચાર વેદનો વાપર પણ થઈ શકે છે. તે વૈરાટ પ્રજ્ઞાંડના અમુક પદાર્થને એટલે ત્રણ ગુણથી તે ચોથા નિર્ગુણ પ્રજ્ઞાથી બનેલા પદાર્થને અર્થોવવા માટે (છિન્ન કરવા માટે) પ્રજ્ઞાને રજો ગુણના ધર્મને લીધે સંકલ્પ થયો ત્યારે પોતાના મુખે ચાર વેદ ઉત્પન્ન થયા છે. વેદ એટલે જાણવું અને જે જાણવું તેને વદવું એનું નામ વેદ છે. અર્થાત્-પ્રજ્ઞાએ ત્રણ ગુણની તથા ચતુર્થ નિર્ગુણ પર્યંતની

જાણીને પોતે વધા માટે વેદ કહેવાયા. તે એવી રીતે કે
 બ્રહ્માને ચાર મુખની સંજ્ઞા આપી છે. તેવી રીતે આપણને
 પણ ચતુર દ્વારથી વેદનો વાપર થઈ શકે છે. તે નીચે
 મુજબ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે.

સાખી:—નારાયણની નાભીમાં; પ્રણવ વેદ અંકુર,
 મુખ નાશા દ્રગ શોત્રએ, વિધિવત્ વકત્ર ચતુર.—૮
 ચતુર વેદ વાણી ચતુર; ચતુર દ્વારને સ્થાન,
 ત્રિગુણ નિર્ગુણ ચતુર એ; વેદ વ્યક્તિ ને જ્ઞાન.—૯

અર્થ:—ઉપલી સાખીનો અર્થ એવો છે કે નારાયણની
 નાભીમાંથી વેદનું અંકુર પ્રણવ રૂપી બીજકમાંથી ઉદય
 થયેલું છે. તે જેમ બ્રહ્માના ચતુરમુખની સંજ્ઞાઓ ચતુર
 વેદનો વાપર થયેલો છે, તેવી રીતે આપણા મુખે, નાશાએ,
 નેત્રે ને કણોએ ચતુર દ્વારે ચતુર વેદનો વાપર થયા જાય
 છે. તે નાભી, હૃદય, કંઠે અને મુખે એ ચાર સ્થાનકની
 ચાર વાણી વડે ચાર વેદ ચાર દ્વારે નિર્ગુણ સહીત ત્રિગુણી
 વ્યક્તિમાં ચાર વેદની ચતુરાર્ધ શોભી રહેલી છે.

પ્ર૦—તમો જ્યારે આ પ્રમાણે ચાર વેદનો ઉત્પત્તિ
 કહો છો ત્યારે તો પ્રથમ ઋગ્વેદ એકલોજ કહેવાયો ને
 પછી વેદ ત્રણ કહેવાયા તેનું કેમ હશે ?

ઉ૦--જે કોઈ વેદ વ્યાસનાં કરેલાં પુસ્તકને વેદ માને
 છે, તેનો તો ઉત્તર એજ છે કે પ્રથમના ઋગ્વેદ ઉપરથી

તે તન યોગન મદ વડે, ચળદે ચંદ સમાન,
તે તનને પણ આખરે, સંધરસે શમશાન.

મ્હાસાગરના મધ્યમાં, વડાણુ ચદે ચક્રેડાળ,
એ વખતે હરિ મજન વિણુ, અવર ન કરેવું દેાળ.

ગાતાન મિત્રન મિત્રે 'હિંદુ' તથા 'અસ્ત' બન્ને
'ગાતા' નમ્રનંદે 'હિંદુ' 'મિત્ર'નું મિત્રનું મિત્રનું

કાયમપંથી સ્વઠ માવાભાષ દીતીયાભાઈ સરંગ-ઉમરા.

તનથી મનથી વચનથી કરીશ નહિ તું પાપ,
તો તુજને સુખ આપશે હૃદયર આપોઆપ.

ખાકીના વેદોમાં રહસ્યનું સ્પષ્ટિકરણ કરણું એજ ઉત્તર છે. એટલે પ્રથમ ઋગ્વેદ એકલો ને ખાકીના પછીથી કહેવાયા ને અંતર પ્રદેશના અનુભવથી વેદોત્પત્તિનો ઉત્તર પૂછતા હો તો તેનો ઉત્તર એવો છે કે વેદની ઉત્પત્તિ થવા માટે અક્ષરોનો ઉચ્ચાર થતા પહેલાં નાભીને વિષે નારાયણની સત્તામાં શુદ્ધ રહેલો ડુંકાર છે તે મધ્યેથી શુદ્ધ અંતઃકરણના મન સંકલ્પે અકાર ધ્વની ઉઠ્યો તેને પરા વાણીનો અથર્વ વેદ એટલે વૈરાટ બ્રહ્માંડના સમસ્ત તત્ત્વોની અથથી તે ઇતિ પર્યંતનો વિવિધ પ્રકારે નામ, રૂપ, શુભ, લક્ષણની આદ્યે પંચીકરણના તત્ત્વોનો યેગ મળ્યાની તથા પંચીકરણનો ભાગ ત્યાગ કરવાનો ને દરેકની શક્તિ સહિત કારણ કાર્યનું વિનય કરવા સંકલ્પ દઢાવીને અકારધ્વનિ ઉદ્ભવ્યો; તેને અથર્વવેદ કહેવામાં આવે છે. અકારધ્વનિ હૃદયસ્થાને આવીને અક્ષરનું રૂપ બંધાયું; તે સમયે જે તત્ત્વનો વિનય જણાવવા ઉચ્ચાર કરવો છે, તે વસ્તુ પર બુદ્ધિથી વિવેક કરી એકાગ્રતા થાય છે, તેને પરચન્તિ વાણીનો શામવેદ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે કંઠાગ્રે આવતાં જે વસ્તુનો વિનય કરવો છે, તેનું રૂપ, શુભ, લક્ષણ વગેરે ચિત્ત અંતઃકરણથી સમજાયું; ત્યારે મધ્યમાં વાણીનો યજુર્વેદ બાણવો; ને છેવટે વિનય કરવા જેવી વસ્તુનો અહંકાર અંતઃકરણથી વિનય કરી ઉચ્ચાર કરવો; એટલે અક્ષરો છુટા પડે; તેને વૈષ્ણવી વાણીનો ઋગ્વેદ

જાણ્યો. એ પ્રમાણે ચતુરવાણીયુક્ત ચારે વેદની ઉત્પત્તિ ચતુરસ્થળે ચતુસ અંતઃકરણથી થાય છે તે કહી, તે વળી કેવીરીતે છે, તે વિષે—

સાખી—પરા અથર નાભી સ્થળે; પશ્યતિ હૃદ સામ.

યજુર મધ્યમા કંઠની; મુખ વૈખરી ઋગ્ નામ.—૧૦

ઉપર પ્રમાણે ચાર વેદને ઉત્પન્ન થતાં ચાર પ્રકારની રિદ્ધિ સમગ્ર એકઠી થાય છે.

પ્ર૦—કે ચાર પ્રકારની રિદ્ધિ કઈ કઈ તે કહો જો ?

સાખી—મન વાણી શ્વાસાક્ષર; એ ચતુર વેદની રિદ્ધિ.

પ્રવણ કલ્પ વિસ્તારતુ; સાક્ષી વડે પ્રસિદ્ધ.—૧૧

એ ચાર પ્રકારની રિદ્ધિ સાક્ષીની સત્તામાં રહેલી છે. તે મનની સત્તામાં રહે ત્યારે મનના ચતુર વિભાગ તે અંતઃકરણથી વેદોત્પત્તિ થાય છે. ને ગમે તે વાણીના અધિકારમાં વાપરીને પ્રવણ કલ્પનો વિસ્તાર કર્યા કરે છે પણ સર્વ સ્મૃધિ સાક્ષીથી સચેત રહે છે.

પ્ર૦—ચાર વાણીનો વાપર સર્વ લોકમાં સામાન્ય હશે ? કે દરેકના અધિકાર પ્રમાણે હશે ?

ઉ૦—વેદીઆભાઈ ! વાણીનો વાપર સઘળે સરખો નહિ પણ ફરક છે. મુખ્ય વાણી તે મુખ્ય સ્થાનકના લોકમાં વપરાય છે.

સાખી—પરાબ્રહ્મ જ્યોતિ વદે, પશ્યન્તિ ગુણશક્ત.

મધ્યમા દેવ સમસ્તમાં; મનુષ્ય વૈખરી યુક્ત.—૧૨

આ પ્રમાણે મુખ્યવાણીનો વાપર મુખ્ય સ્થાનના લોકમાં થાય છે તે જાણવું.

પ્ર૦—તમોએ જે વેદની ઉત્પત્તિ જણાવી તેમાં તમે તો પ્રથમ અથર્વ વેદ ઉત્પન્ન થયેલો કહો છો અને ઋગ્વેદ છેવટે ઉત્પન્ન થયેલો કહો છો. પણ પરંપરાના આચાર્યોનું કહેવું કે વેદનું ઉત્પન્ન થવું, તે તમારા કહેવા પ્રમાણે છેજ નહિ માટે તમારું કહેવું ઘણું ઉલટું છે. ને પ્રથમ તો ઋગ્વેદ ઉત્પન્ન થયેલો છે, એવું અમને તો સમજાય છે.

ઉ૦—ઋગ્વેદ છેવટે ઉત્પન્ન થયેલો છે, એવું અમારું કહેવું ઉલટું નથી, પણ તમારું સમજવું ઉલટું છે.

પ્ર૦—અમારું સમજવું કેવી રીતે ઉલટું છે ? સર્વ કોઇ કહે છે તેજ અમે કહીએ છીએ.

ઉ૦—અમોએ જે અથર્વ વેદની આદ્ય ચતુર વેદને ઉત્પન્ન થયાનું લક્ષણ તમોને કહી સંબળાવ્યું ખરૂં પણ તેની સમજ તો હજી તમારા લક્ષમાં આવી હશેજ નહિ અર્થાત્-તમોને સમજાયું હશેજ નહિ કારણ કે તમારી વૃત્તિ બહિર ભાવનાની છે. માટે એકદમ અન્તર પ્રદેશની હકીકતને સમજી શકાયજ નહિ. તમે તો ફક્ત કહેતા કહેતી કહી જાઓ ખરા પણ તમોને તેનો અનુભવ થાય નહિ.

પ્ર૦—ત્યારે કહો જોઈએ આ જગતમાં પ્રસિદ્ધ ઋગ-વેદ પ્રથમ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલો કહેવાયો ? અને ત્યાર પછી ત્રણ વેદ કેવી રીતે કહેવાયા ?

ઉ૦—કે જે ઋગવેદ છે તે વૈષ્ણવી વાણી યુક્ત છે. અને એ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે મુખવડે ઉચ્ચાર થયા પછી ઋગવેદ એ નામ ધારણ કયું છે માટે સગુણ તથા નિર્ગુણના તરફની હકીકતનું વિસ્તાર સહિત વર્ણન કરવા સાફ પ્રથમ ઉચ્ચાર કરવો તેનું નામ ઋગવેદ કહે છે; ને ઉચ્ચાર થયેલા શબ્દો પર ધ્યાન દઈને અમુક તત્વનું મનન કરવું તે કંઈ રહેલી મધ્યમા વાણીનો યજુર્વેદ સમજવો. તે એવી રીતે કે જેમ જેમ શબ્દોચ્ચારનો સાર મનન વડે સમજાતો જાય અને દરેક તત્વનો વિવેક સમજાય ત્યારે યજુર્વેદ સમજવો. પશ્ચાત મનન કરેલા તત્વનો એટલે સગુણ અથવા નિર્ગુણ ઉપાસનામાં પ્રવર્તી રહેવા સાફ દરેક ઉપાસ્યપદનો અધ્યાસ નિરંતર હૃદયકમળમાં રાખી રહી કરેલા શ્રવણ મનનનો નિદિધ્યાસ રાખવો. અને અમુક ઉપાસ્ય પદમાં લક્ષાકાર થયા પછી પુનર્પી શ્રવણ કે મનન કરવાની જરૂર રહે વહિ, પણ ઉપાસ્ય પદથી પરોક્ષ હાવે રહે ત્યારે હૃદયસ્થાનની પરચન્તિ વાણીનો સામવેદ જાણવો. આ પ્રમાણે ત્રીધા હાવે શ્રવણ, મનન, અને નિદિધ્યાસમાંજ વિદ્વાન પુરૂષો પરમાત્માનું વર્ણન કરે ખરા પણ સ્વરૂપથી

પરોક્ષ રહીને વેદ ત્રેનો પોતે વાપર કરી રહે છે. માટે વેદત્રે જગપ્રસિદ્ધ પ્રથમ ઋગવેદથી ગણાય છે. અને આગળની પરાવાણીના અથર્વ વેદનો યોગ્ય વાપર ઘણા ખરા કરી શકતા નથી. તેમ તેની યુક્તિ પણ જાણી શકતા નથી. કારણ કે એ ક્રિયા ઘણી કઠીન છે. ત્યાંસુધી આ જગતમાં વેદ ત્રેનો આડંબર રાખીને વિદ્વાનોએ ત્રણ વેદને આદી અનાદી ગણ્યા છે, અને પશ્ચાત અમુક વેદનો સાર ગ્રહણ કરીને કોઈક વિરલ પુરૂષો અંતર પ્રદેશના અનુભવી થઈને ઉપરના કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ વેદની ત્રણ વાણીનો વેગ નાજી સ્થળે પ્રણવ સાધન દ્વારાએ પરા વાણીમાં અર્પણ કરે એટલે અકાર વાણીનો અથર્વ વેદ કહેવાયો. જે સમયે ત્રણ વેદની ઉપરાંત ઉલટ ક્રીયા પ્રમાણે લક્ષાકાર થયેલી વૃત્તિ તે ઝૂંકારના સાધનથી સ્વરૂપાકાર થાય છે. ત્યારે એવા સંયમી પુરૂષોનું કર્તવ્ય અને અંતઃકરણનો વિચાર એવો થાય છે, કે—

સાખી—વાહવાહને લોપવા, સંત તણો વિચાર,

પરાને પહોંચી શકે; તેવો કરે ઉચ્ચાર—૧૩

માટે આ પ્રમાણે પ્રથમ ઋગવેદની આદ્યે ત્રણ વેદોથી શ્રવણ મનન ને વિદિધ્યાસન વડે છેવટે નાભીના અથર્વેદનો અધિકાર સંયમી પુરૂષોથીજ લઈ શકાય છે. માટે ત્રણ વેદથી તથા ત્રણ વાણીથી પર પરા વાણી યુક્ત અથર્વેદ

નાભીમાં રહેલો છે, તે યોગી પુરૂષો અંતર પ્રદેશના પ્રશ્ન-
વજ્ય સાધન વડે અથવેદનો અધિકાર લઈ શકે છે. અને
ખાકીના ઉપલક વાફૂ આતુરી વિદ્વાનોને અંતર પ્રદેશના
નિબનંદનો લાભ કદાપિ થતો નથી. એનું કારણ એજ કે
અથવેદની ઉત્પત્તિ પ્રથમ છે, ને તેનો અધિકાર છેવટે
લેવાય છે, છે વિષે દૃષ્ટાંતઃ—એક ખંદૂક અથવા તમંચાનો
અવાજ કરનાર તમંચામાં ગોળીઓ ભરીને અવાજ કરે
ત્યારે છેવટે ભરેલી ગોળી તે પ્રથમ નીકળે છે, ને પ્રથમની
પૂરેલી ગોળી છેવટે નીકળે છે. એ પ્રમાણે પ્રથમનો ઉદય
થયેલો અથવેદ છેવટે પ્રકાશ થાય છે ને પછીથી બનેલા
ઋગવેદનો વાપર ઉપરના દૃષ્ટાંતે પ્રથમ ધાય છે. એ પ્રમાણે
ચાર વેદનું તથા ચાર વાણીની ઉત્પત્તિનું કહ્યું તે અનુભવ
સાથે વેદોત્પત્તિનો મર્મ અનુભવી પુરૂષોનેજ સમજાશે.
ખાકીના વાફૂ વિદ્વાનોને તો અંતર પ્રદેશના અનુભવની
જરૂર નથી. તેમ વેદ સિદ્ધાંતમાં તદ્દકાર થવાની આકાંક્ષા
પણ નથી. તે તો બનેલાં તત્વોનું વર્ણન કરેલાં લેખી
પુસ્તકોનેજ વેદ માનીને તેના શબ્દ વેધુ થઈને માત્ર ઉચ્ચાર
દ્વારાએ નિયમખંધી લાંબા કે ટુંકા સ્વરથી ચાર વેદના
શ્રુતિ પોકાર કર્યા જાય છે; અને એજ પ્રમાણે કરેલા કર્તાવ્ય-
ને તથા પોતાના પુરૂષાર્થને મહદ્ માની વેદીયાનો અધિકાર
લઈને રૂરે છે. અને એવા અધિકારથી કર્મકાંડ, ઉપાસના-

કાંડને પરોક્ષ પણે જ્ઞાન કાંડ સાચવીને સચવાવે છે. પણ ખરૂં રહસ્ય વેદના સ્વરૂપનું શું છે, તે જાણતા નથી.

પ્ર૦—કે એ તો ઠીક વેદનું તથા વાણીનું ઉત્પન્ન થયું. તે તો સર્વ સમજાયું પણ ચાર વેદનું લક્ષણ તથા કર્તવ્ય તે માત્ર શબ્દોચ્ચાર કરવો એજ છે? કે દરેક સ્થાનક પ્રમાણે તથા વાણીના લેહ પ્રમાણે દરેક વેદનું લક્ષણ ને કર્તવ્ય ભિન્ન ભિન્ન હશે?

ઉ૦—કે ચાર વેદના કર્તવ્યમાં તથા લક્ષણમાં ઘણોજ ફેર છે. માત્ર વેદને જાણીને કે માત્ર વેદનો ઉચ્ચાર કરવાથી વેદને મહદ્ માનીએ નહિ. પણ દરેક વાણીના યોગ પ્રમાણે તથા નાભી, હૃદય, કંઠ ને મુખ એ ચાર સ્થાનકના ગુણ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણ ને કર્તવ્ય છે તે વિષે.

સાખી—પરા પ્રવણ સાધતી; પશ્યન્તિ વિચાર.

મધ્યમા ઘાટ વિલોકતી; વૈખરી ઉચ્ચાર.—૧૪

અર્થ—આ સમસ્ત ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાટ બ્રહ્માંડનાં તત્ત્વોની આદ્યે ઝાંકારરૂપી આત્મ સ્વરૂપ સહીતના બનાવનો વિવિધ પ્રકારે વિનય કરવા માટે ઉપરની સાખી પ્રમાણે ચાર વેદનું લક્ષણ અને કર્તવ્ય છે. તેમાં પરા વાણીવડે નાભી સ્થાનના ઝાંકારનું નિર્વિકલ્પ ભજન થાય છે. તથા દરેકનું વર્ણન કરવામાં પ્રથમ સંકલ્પ થાય છે. તેવા ઉભય કારણરૂપ પરાવાણીના અથર્વેદનું લક્ષણ તથા કર્તવ્ય છે. ત્યા-

રપછી થયેલા સંકલ્પને કેવી રીતે સિદ્ધ કરવો. તેવો એક-
 ગ્રતાપણે વિચાર થવો તે પશ્યંતિ વાણીના સામ વેદનું
 લક્ષણ તથા કર્તવ્ય છે અને વિચાર પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરવા
 માટે તેનું રૂપ ગુણ ને લક્ષણ ઓળખી તે પ્રમાણે શબ્દનો
 ઘાટ રચવો તે મધ્યમા વાણીના યજુર્વેદનું લક્ષણ અને
 કર્તવ્ય સમજવું; તેમજ રચેલા ઘાટ પ્રમાણે શબ્દનો ઉચ્ચાર
 કરવો, તે વૈખરી વાણી યુક્ત ઋગ્વેદનું લક્ષણ અને કર્તવ્ય
 સમજવું. આ પ્રમાણે વૈરાટ બ્રહ્માંડના સગુણ તત્વોનું તથા
 નિર્ગુણ બ્રહ્મનું વર્ણન કરી બતાવવામાં વેદનું, વાણીનું, ને
 સ્થાનકનું લક્ષણ ને કર્તવ્ય છે. ને સર્વે તત્વોનો સાર સમ-
 જીને પાછા ઉદય સ્થાનમાં નિર્વિકલ્પરૂપે થવા માટે તો
 રૂગ્વેદથી તે અથર્વેદ પર્યંતની ઉલટ ક્રિયા કરવાની જરૂર
 છે તે વિષેનું વૃતાંત ઋગ્વેદની આદ્યે ચતુર વેદનું કર્તવ્ય
 કરવાનો વિધિ આગળ આવી ગયો છે તે સર્વ હકીકત
 જ્ઞાની પુરૂષોનેજ સમજશે. ખાકીના સામાન્ય બહિરમુખ
 બુદ્ધિવાળાનું કામ નથી. તેમને વેદોત્પત્તિનો મર્મ સમજવા
 માટે તો દર્શનીક દ્રષ્ટાંત એવું છે, કે જેમ એક ખીજકથી
 આખા વૃક્ષનો વિસ્તાર અનુક્રમે થયાં જાય છે તે પ્રમાણે
 અથર્વેદની આદ્યે ચારે વેદને સમમાનુસાર સૃષ્ટિની વ્યક્તિ
 પ્રમાણે ઉત્પન્ન થવુંજ પડે છે.

પ્ર૦—સૃષ્ટિની વ્યક્તિ પ્રમાણે વેદને અવશ્ય ઉત્પન્ન
 થવુંજ પડે એવી સાબીતી શી હશે ?

ઉ૦—વેદને અવશ્ય ઉત્પન્ન થવુંજ પડે, તેની સાખીતી એજ કે પ્રથમ નાલીથી જે સંકલ્પ થાય છે, તે પરિણામે સિદ્ધ થાય છે. ને પરિણામે સિદ્ધ થાય છે ત્યારેજ અમુક કાર્ય પૂર્ણ કહેવાય છે. એવો આખી સૃષ્ટિનો ધર્મ છે, તે બહિર પ્રદેશની વ્યક્તિ પ્રમાણે અંતર પ્રદેશના દ્રષ્ટા તેવો ધર્મ બળવે છે, એ સાખીતી છે. વળી બીજી સાખીતી એજ કે પ્રથમ ઋગવેદ પ્રગટ થયો ને ત્યાર પછી વેદ ત્રે કહેવાયા. ત્યારે વિચારો કે પ્રથમ એક વેદનો ઉદય થયો, ને પછી એકથી ત્રણ થયા તો એમને કોણ કહેવા ગયું હતું ? પણ એ તો આપોઆપ પોતાની જાણ માણ પ્રમાણે તથા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પોતાનો ધર્મ બળવે છે. જેમ આજના સમયમાં અનુભવી મહા પુરૂષો પોતાના અનુભવથી નવીન ગ્રંથો તૈયાર કરે છે, તે કોઈના આગ્રહથી કરતા નથી પણ પોતાની જ્ઞાનશક્તિ પ્રમાણે કરે છે તેવી રીતે પ્રજ્ઞા વીરચીથી વેદ ઉત્પન્ન થયા છે તે તેમના રજોગુણી કારણ દેહના કારણે શુદ્ધ અંતઃકરણના શુદ્ધ વિચારે વેદ અનુકામે ઉત્પન્ન થયા છે. તે કુદરતથી બન્યા છે એવું કહીએ તો પણ ચાલે.

પ્ર૦—એ તો ઠીક પણ વેદની સંમૃદ્ધિ ને વેદમાં વપરાતા બાવન અક્ષરો છે. એ અક્ષરો એજ ચાર વેદની સંમૃદ્ધિ જાણવી એમ અફ કે ?

ઉ૦—હે પરંપ્રિય આત્મ બંધુ; આગળનો જરા વિચાર કરો કે, માત્ર અક્ષરો એજ વેદની સંમૃદ્ધિ છે, એવું અમેાએ ક્યારે કહ્યું છે? પાછળ કહ્યું છે કે, અક્ષરોની ઉત્પત્તિમાં અકાર ધ્વનિ છે. તે ડુંકારના અંગનો અમુક ધ્વનિ છે. અને મન તથા શ્વાસ સ્વર સંયુક્ત છે. એ સાક્ષીની સત્તાથી વાણી દ્વારાએ અક્ષરો ઉચ્ચારાય છે. ત્યારે એ અક્ષરો તથા વાણી, મન, શ્વાસ એ ચાર વેદની રિદ્ધિ છે. તે મુખથી, નેત્રથી, કાનથી ને નાસીકાથી એ ચારથી વેદ વપરાય છે. વેદનો અર્થ એજ કે વેદ એટલે બાણુવું માટે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સાક્ષીને અથવા સાક્ષીને સ્વાધિન રહેલી સર્વ તત્વ રૂપી સ્મૃદ્ધિ હકીકત બાણે ત્યારે સમજવું કે વેદના સ્વરૂપને બાણુ.

પ્ર૦—કે અક્ષરોની ઉત્પત્તિ થાય છે તે તો સર્વ સમજાયું, પણ અક્ષરોની ઉત્પત્તિના મૂળ રૂપે આદિ ડુંકાર રહેલો છે. અને એ અવ્યય છે, અરૂપ છે તો તે એટલે ડુંકારનો ઉચ્ચાર કેવી રીતે થઈ શકે?

ઉ૦—કે ભાઈ આ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર હું તમને કહીશ. પણ તે તમને ખીલકુલ રૂચશે નહિ. કારણ કે આ જગતમાં જે જે વેદજ્ઞ વિદ્વાન પુરૂષો જોવામાં આવે છે. તે સર્વ માત્ર બાવન અક્ષરોની માફક “ઑ” એવું મુખ વડે ઉચ્ચાર કરીને સમસ્ત અક્ષરમાળાનાં પુસ્તકો બાણી

જવાથી અમે ઝાંકારના અધિકારી છીએ એવી મમતા ધારણ કરી રહેલા અમારા જોવામાં આવે છે. અને એજ પ્રમાણે વાદ્ય ચાતુરાઈ જાણીને અમૂક દેવની સહસ્ત્ર નામાવળીમાં કે વિવિધ અલંકાર યુક્ત, સ્તુતિમાં કે યજ્ઞાદિક કર્મ કાન્ડમાં કે અનુષ્ઠાન જપમાં તથા માયક કે અમાયક સંજ્ઞા સૂચક ઉપદેશમાં કે સંધ્યા જપમાં મુખ વડે ઉચ્ચાર કરીને વેદોક્ત વાયુ રાણોક્ત કર્યા કરે છે. અને યમ નિયમાદી પ્રાણાયામ કરે છે ખરા, પણ ઝાંકારના મૂળ સ્વરૂપના ધ્યાનનો લોપ કરીને લાંબા કે ટુંકા સ્વરથી શબ્દ જાળના અધિકારી થઈ રહે છે. માટે આ વિષેની વાર્તા કરવાથી સર્વને દેશમુઠા જેવું ઉલટું લાગશે.

પ્ર૦—કે શું ? એ પ્રમાણે નહિ ત્યારે ઝાંકારનો ઉચ્ચાર વળી બીજો કેવી રીતે થતો હશે.

ઉ૦—કે વેદીઆલાઈ, એ વિષેમાં તમે અજાણ્યા કેમ થાઓ છો ? શું મૂળ આચાર્યોએ એ વિષેનું આપણને સંધ્યામાં સૂચવ્યું નથી ? કદાપી યાદ ન હોય કે શ્રવણનું મનન કરવાનો ક્રમ પકડીને શું જાણીએ છીએ. તેના ઉપર ધ્યાન રાખવાનો તમને બીલકુલ વિવેક ન હોય તો વિચારો કે ન્યાસમાં કહ્યું છે કે “અકાર નાભૌ, ઉકાર હૃદયે, મકાર મુર્ધનિ” એવા ઉચ્ચારથી હાથની આંગળી અડાડીને ઉપરના કહ્યા પ્રમાણે સ્થાનપર સંજ્ઞા કર્યા જાઓ છો. પણ વિચારો કે. ‘અકાર

મુધ્વનિ' એટલે ઉર્ધ્વ પ્રદેશે ચકાર શબ્દનો ધ્વનિ તમે મુખથી ઉચ્ચાર કરીને કેવી રીતે નિવેદન કર્યો ? તે કહો. વાક આતુરીયે “ૐ” એવો ઉચ્ચાર કરીએ તે તો મુખે વૈખરી વાણી રહેલી છે, તે વૈખરીમાંજ બોલાયો. હવે ઉપરના સિદ્ધાંતે “ૐ” કાર ધ્વનિ તે વૈખરી વાણીના ખાતા જેવો ગણવાનો નથી. કારણકે વેદ, શાસ્ત્રો, ભાગવત, ગીતા અન્ય વ્યવહારીક ગ્રંથો કે સ્તોત્ર છંદ સહિત ગદ્ય પદ્યથી વપરાતાં પુસ્તકોની અંદર આવન અક્ષરોત્પત્તિનું મૂળ સ્થાન ઐકાર છે. અને તે આપના આપ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરનાર ઐકાર ધ્વનિ એકલોજ છે. માટે ઐકાર ધ્વનિ તે અ, ઉ, ને મ, આ ત્રણ અક્ષરોની જોડણીનો છે. પણ તે સ્વાભાવિક કુદરતી છે. માટે આકારનું નાભીસ્થાન ઐકારનું હૃદય સ્થાન, ને મકારનું મુધ્વ સ્થાન એ ત્રણની હૃદમાં સદાકાલ ઐકારનું ભજન સ્મરણ કરવાની ક્રિયા તે વાક આતુરાઇથી થતી નથી પણ તે તો પ્રાણાયામની ક્રિયાથી સંત પુરૂષો કરી શકે છે તે માટે કહ્યું છે કે—

આખી—વાક વાદને લોપવા; સંત તથો વિચાર,

પરાને પહોંચી શકે; તેવો કરે ઉચ્ચાર.—૧૫

માટે પરાનું સ્થાન નાભી અને પ્રહારધ્ર ગણાય છે. અને નાભીથી તે રધ્રસ્થાન પર્યંતનો અધિકાર સંયમી પુરૂષો માત્ર પ્રણવ ધ્વનિથી લઇ શકે છે તે એવું સમજ ને કે—

“ પ્રણવ વૃક્ષ કે ઊં ખીજ ” એ સાધનનું સુખ અન્ય વાક આતુરી વિદ્વાનોને કે વ્યાકરણ શાસ્ત્રીઓને કે કર્મોપાસકોને તથા ગાન તાનાદિક ભક્તિ કરનારને પ્રાપ્ત થતું નથી. એ સર્વે તે નાસીકાયુક્ત સુખવડે શ્વાસો-શ્વાસ લઈને અધો અર્ધના શ્વાસથી ચતુર વેદાદી પુસ્તકોનો વાપર કરે છે તે એવી રીતે કે પોતે શ્વાસ લે છે ને તેવા અધો અર્ધના શ્વાસથી મુખે ઉચ્ચાર કરે છે. ને તે ઉચ્ચાર કાને સંભળાય છે, નેત્રવડે જોઈને પુસ્તકો વંચાય છે એ પ્રમાણે અધો અર્ધના શ્વાસથી થયેલા શબ્દનો વ્યવહાર સગુણ પક્ષમાં ચાલે છે ને નિર્ગુણ પક્ષના ઉર્ધ્વ પ્રદેશના શ્વાસની લક્ષણોનો ત્યાગ કરી અમુક માર્ગના પંક્તિધર્મનું અભિમાન ધારણ કરી રાખે છે. કદાપિ એવા વિદ્વાનો વેદાન્તના સિદ્ધાંતનું રહસ્ય સમજી લઈને “અહંબ્રહ્મ” “શીવોહમ્” એવા વાક્યોના વિવેકી થાય તોપણ તે માત્ર અધો અર્ધના શ્વાસથી મુખવડે કહેવા જોટલોજ વિવેક સમજાવો. અને એ થકી ઉપરાંત ઉર્ધ્વ પ્રદેશના મકાર ધ્વનિની હ્રદમાં કોઈપણ પ્રવેશ કરી શકતા નથી. કારણ કે ઉર્ધ્વ પ્રદેશે પ્રણવ ધ્વનિ ગયો એટલે સર્વ વાણીનો દ્વોષ થયો એટલે શબ્દોચ્ચાર થાય નહિ. અને શ્વાસોશ્વાસ તે શમહમ થઈ રહે છે. સમહમ થવાયુ એટલે ચાર વાણી ને ચાર વેદની હ્રદ ક્યાં સુધી, અને ચાર વેદનું વિન્ન તથા વેદનું સ્વરૂપ અને વેદને ઉઘે

થવાનું અંકુર એ સર્વ હકીકતનો અનુભવ ઉર્ધ્વ પ્રદેશ ગયાથી પ્રત્યક્ષ થાય છે.

પ્ર૦—કે જ્યારે શમ હમ થયા ને બોલવાનું અંધરણું ત્યારે ફક્ત ઔ એકલો ગુહ્ય ઉચ્ચાર થાય છે, એવું તમે કહો છો, ત્યારે ઔ એકલા ઉચ્ચારનું ભજન કરવાથી વેદનાં કે શાસ્ત્રનાં કે ભાગવત ગીતાણનાં પુસ્તકો વાંચવા જેવો આનંદ તો નહિજની?

ઉ—કે ઔકારના સ્મરણનો મહીમા કેવો છે. તે તમે જાણો છો? કે જેમાંથી પંચતત્ત્વો, ગુણ, ઇન્દ્રિ, અને પ્રાણુ-વાયુ વગેરે દ્રશ્યાદ્રશ્ય પદાર્થો તથા વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે બાવન અક્ષરો ને વાણી સહિતનો ઉદ્ભવ થવાનું એજ સ્થાન છે. માટે એવા ઔમકારનો અનુભવ કરવો એજ સર્વ અર્થોનો સાર સમજવો. ઔમકારનો અનુભવ કરીને તેની યુક્તિ પ્રમાણે ભજન સંયમ કરનારની બહિર વૃત્તિને સમયે અન્તર પ્રદેશે સ્થીર થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ આપો-આપ ચૈતન્યમય તદ્દાકાર થવાય છે. તો આ પ્રમાણે સ્થિતિ થવાને માત્ર વાચક શક્તિ મેળવીને પુસ્તકો વાંચવા તે કામ લાગશે નહિ. એવું મહાત્મ ઔમકાર રૂપી બીજ ક્યાં રહેલું છે. માટે ઔમકારનું ભજન સ્મરણ કરવાની યુક્તિ શ્રી સદ્ગુરૂ પાસેથી યથાર્થ શીખી લેવાની અવશ્ય જરૂર છે. કારણ કે પ્રથમ વેદનો ઉદય તથા પ્રાણુના કર્તવ્યમાં

મૂલ મંત્ર ગાયત્રીનો ઉદ્ય ઓમ્કાર રૂપી બીજકમાંથી થયેલો છે. માટે ઓમ્કારનું ભજન કરવાથી સર્વ પુસ્તકોનો સાર આવી જાય છે. અને એજ કર્તવ્ય આત્મ નીવેદન છે, વળી સર્વ દેવતાઓને પણ અર્પણ થાય છે, જેમ વૃક્ષના થડમાં પાણી સીંચવાથી આખા વૃક્ષની શાખાઓને તથા પત્ર ફુલ, ફળ વગેરે સર્વને પાણીનો લાભ મળે છે. વળી જઠરમાં ખોરાક પહોંચાડવાથી શરીરની સર્વ ઇન્દ્રિયો સહિત રોમે રોમમાં ખોરાકનું સત્વ પહોંચી શકે છે, તેમ ઓમ્કારનું ભજન કરવાથી સર્વ દેવતાઓ સંતુષ્ટ થાય છે.

પ્રશ્ન—કે અહો ઓમ્કારનું ભજન કરવાનું મહાત્મ તો તમે ઘણુંજ શ્રેષ્ઠ બતાવ્યું, અને આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્ત સમજી લેતાં વેદનું ઉદ્ય સ્થાન તો પ્રથમ પ્રણવ રૂપી બીજકમાંથી સિદ્ધ થયું. ત્યારે જે વૃક્ષ બીજકમાંથી ઉત્પન્ન થયું ત્યારે તેની શાખા, પત્ર, ફુલ, ફળ, છાયા, રંગ, ને ભાવના વગેરે કોને સમજવાં ? કારણ કે એ પ્રણવ કલ્પતરૂ કહેવાય છે. માટે તેનો વિસ્તાર કરીને સ્વરૂપ અમને સમજાવો.

ઉત્તર—હો વેદવેત્તાભાઈ ! પ્રણવ કલ્પતરૂનો વિસ્તાર માહારાજ શ્રી કુવેર સ્વામિ, જે જીવેલે ખેડા તાલુકે આણંદના સારસાપુરી મધ્યે જ્ઞાન સંપ્રદાયના પ્રથમ મહાન આચાર્ય થઈ ગયા કે જેણે પંચમ સુક્તમ વેદનું પ્રતીપાદન કરીને

આ જગતના સુસુક્ષ્મ સંત હરિજનોએ તારવા માટે આ ન્યાત સિદ્ધાન્તના અનુભવ સાથે કેવલ્ય સિદ્ધાન્ત જણાવ્યું તેમણે પરમ સિદ્ધાન્ત પ્રણવ કલ્પતરૂ નામના ગ્રંથમાં તમારા પ્રશ્નને અનુકુળ આવે એવું વિવેચન કરેલું છે. એ ગ્રંથને કેટલીક ટીકા મલતી આવે એવું એજ આધારથી હું તમને પ્રણવ કલ્પતરૂનો વિસ્તાર કહું તે સાંભળો.

હવે પ્રથમ તમને સમજ પડવા સારૂ સુચના કરું છું કે, પ્રણવ કલ્પતરૂ તે આખા વૈરાટ બ્રહ્માંડમાં વિસ્તાર પામેલું એવું વૃક્ષ સમજવું. હવે આખા વૈરાટની વ્યક્તિનો અનુભવ આપણી લઘુ બુદ્ધિથી થઈ શકે નહિ, માટે પ્રથમ આપણા શરીરની વ્યક્તિ પર ધ્યાન લઈને, વિચારો અને પિંડનું તથા વૈરાટ બ્રહ્માંડનું ઐકીકરણ પાછળથી થઈ શકશે, માટે પ્રથમ પિંડના તત્વો પર ધ્યાન રાખીને માંહેલી વસ્તુનો વિચાર કરો કે પુરક, રેચક, વિનાનો સમહમ રહેલો ઝૂંકાર તે પ્રણવ કલ્પતરૂનું બીજ છે. એ ઝૂંકાર રૂપી બીજકમાં પુરૂષ પ્રકૃતિને ગુણના ભેદવાળું સુક્ષ્મ અંકુર રહેલું છે તેથી પુરૂષ પ્રકૃતિના ભેદનો ત્રિગુણ બળે કરીને ઉલટ મુલટ ગતિવાળો વિસ્તાર પામેલો દમ ચાલતો થયો, એને પ્રણવ કલ્પતરૂ કહેવાય છે. એટલે પિંડમાં તથા વૈરાટના મહદ્ પ્રણવમાં ગતિ કરનાર પ્રણવ કલ્પતરૂ કહેવાય છે. અને તેની અંદર રહેલાં ગુણ તત્વો છે, તે એવી રીતે કે ચાર

વાણી એની શાખા છે. ખાવન અક્ષરો એનાં પત્ર છે. માત્રા-
લંકાર એની લતાઓ છે. ચાર વેદ ખટશાસ્ત્ર એના પુત્ર છે.
ગીરાવાણી એની સુગંધ છે. અકાર, ઉકાર, ને મકાર પર્યંત-
માં એનો વિસ્તાર છે. ગાયત્રી તે ઉપર કહેલા વિસ્તારવાળા
પ્રણવકલ્પતરૂની સુર્યના પ્રમાણ જેવી માપ દર્શક બ્રહ્મમય
ભાવના છે. અને છેવટે બ્રહ્મ સિદ્ધાંતમાં ચાર વેદ મધ્યેનાં
દ્વાદશ મહાવાક્ય એ પ્રણવકલ્પતરૂનાં ફળ છે. અને સાત
ક્રમભયક તે એ વૃક્ષથી શાખાપત્રો ખીલવાની અનુક્રમે સાત
અંથીઓ છે. વળી ધારણા ધ્યાનને સમાધી એ વૃક્ષની છ.ચા
છ. વળી જ્ઞાન ભક્તિ ને વૈરાગ્ય એ વૃક્ષનો રંગ છે. એ પ્ર-
માણે પ્રણવકલ્પતરૂનો વિસ્તાર આ પિંડમાં તથા વૈરાટ
પર્યંતમાં વિલસી રહેલો છે.

પ્ર૦—કે પ્રણવકલ્પતરૂના વિસ્તાર રૂપી વિનય તો
ઘણોજ સારો કર્યો પણ પ્રણવકલ્પરૂપી વૃક્ષનો વિસ્તાર આ
પિંડમાં તથા વૈરાટ પર્યંતમાં વિસ્તરેલો છે, તેની શાસ્ત્રીય
પ્રમાણે સાબીતી શી હશે ? માટે સાબીત કરી માનવા જેવું
પ્રમાણ કહો જો ?

ઉ૦—કે વેદીયાભાઈ પ્રણવકલ્પતરૂનો વિસ્તાર આ
પિંડમાં તથા વૈરાટમાં વિસ્તરેલો છે તેનું પ્રમાણ માગો છો
તો એ પ્રમાણની તમને હજી અપેક્ષા છે ? શું. આટલી
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણવાળી વાતો કરવાથી તમને અનુભવ સિદ્ધ થયું

નહિ ? તે પરમુખની વાતા ઉપર આક્રીન રહે છે ? શું તમને તમારૂં તપાસવાની ગમગતિ પહોંચતી નથી ત્યારેજ આવાં પ્રમાણો ભાગવાની તૃષ્ણા રહે છે. ભલે પ્રમાણો ભાગતા હો તો એ પ્રમાણુ દરેકને અનુભવ્યુ નથી કેમજે હંમેશાં આપણે આર્નિકના સમયે ગાયત્રીમાં ભૂ, ભુવઃ સ્વઃ મહઃ જનઃ તપઃ સત્ય, એ તત્વોનું ભજન કરીએ છીએ તે વૃત્તિને વૈરાટના તત્વોનુ ભાન કરવા માટે કરીએ છીએ એજ મુખ્ય પ્રમાણુ છે. કારણ કે ગાયત્રી જપ કરતી વખતે આપણે એવું ભાન કરવું જોઈએ છીએ કે હું ભૂલોકથી તે સત્યલોક પયંતમાં સધળે ંચાપક છું અને આ પ્રમાણુ ભાન કરનારને ગાયત્રી-મંત્ર તે તારક મંત્ર છે તેથી દિવ્યમંત્ર ગણાય છે. દિવ્ય એટલે પંચ મહાભુતાદીક ગુણ ઇન્દ્રિયી રહીત પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય-મય લક્ષકાર વૃત્તિ કરાવનારને દિવ્ય કહેવાય છે. અને આ પ્રમાણુ દિવ્ય ભાવના કરાવનાર ગાયત્રીનો અર્થ ઉલટો કોઈ બીજી પ્રકારથી એટલે આપના આપ આત્મ સિદ્ધાન્તથી રહિત અન્ય પરોક્ષભાવે કે સગુણબ્રહ્મનો, એટલે સવિતા સૂર્યનો કરે તો તેવી બહિર ભાવનાએ, ગાયત્રીની ઉપાસના કરનાર ઉપાશકોને અંતર વૃત્તિ જાગૃત થઈ દિવ્ય જાપનુ ફળ, કે ચૈતન્ય સ્વરૂપનું ભાન થવું તે કદપી થતુ નથી.

તેમની વૃત્તિ અંતરથી આત્મ ઉપાસના છોડી દઇને પરોક્ષ ભાવે કર્મકાન્ડમાં વડ્ડી રહે છે. તેથી ગાયત્રીના મહિમા પ્રમાણુ અપરોક્ષ સાધન વીધિ યથાર્થ કરી શકતા નથી.

વળી ગાયત્રીનો અર્થ આત્મ સિદ્ધાન્તને છોડી દઈને સૂર્ય સવિતાનો કરે તો અર્થ, વેદાંતના અહંબ્રહ્મ વાક્યને આધ કરતા પણ થાય છે. માટે ગાયત્રીનો અર્થ, તથા ગાયત્રીનો મહિમા સંપૂર્ણ સમજી લેવો જોઈએ કે જેથી કરી ગાયત્રીનું યજન કરનારની ચૈતન્ય મય વૃત્તિ થઈ રહેવી જોઈએ.

પ્ર૦—કે જેવી રીતે તમે ગાયત્રીનાં સાત તત્ત્વોની ગણના જણાવી, પણ તેવી રીતે ગાયત્રીમાં ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ એ ત્રણ પાદ પણ કહેવાય છે. ને તેના અર્થની સંજ્ઞા સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ પણ કહેવાય છે. તો આપણા સ્થુલ શરીરમાં સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળ કેવી રીતે ઘટાવી શકાય ?

ઉ૦—હા તમારૂં કહેવું સત્ય છે. તે ઐકાર સ્વરૂપ તે સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાળ લગી વિસ્તાર પામેલું છે. તેવી રચનાયે આ પિંડમાં ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તે સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળની સંજ્ઞાયે અધો અર્ધ ને ઉર્ધ્વમાં વિકાસ (વિસ્તાર) પામેલા શ્વાસને સમજવો.

પ્ર૦—તમે ઉપર કહી ગયા કે વૈરાટ બ્રહ્માંડની સાથે પિંડનું એકીકરણ કરવા આરૂ પ્રથમ શરીરના તત્ત્વોની સમજ લેવી જોઈએ. તો ભૂર્ભુવઃની આદ્ય સાત દેવતાઓનાં સ્થાન આપણા પિંડમાં કેવી રીતે રહેલાં છે ?

વળી આપણા પિંડનો સંબંધ વૈરાટના દેવતાઓની

સાથે કેવી રીતે જોડાએલો છે ? તે બાગ હમારા જોવામાં હજી આવ્યો નથી તે કહો.

ઉ૦—વેદીચાલાઇ ! વેદમાં કર્મકાંડ, ઉપાસનાકાંડ ને છેવટે જ્ઞાનકાંડ પણ બતાવ્યો છે. માટે કર્મકાંડને ઉપાસનાકાંડનો સર્વ વીધિ સમજી લઇને, તથા તેનું ફળ શું ? એ સર્વ બાબત સમજીને આગળના જ્ઞાનકાંડની સમજણ સેવાને ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ કરવો જોઇએ છીએ. કારણ કે એ માર્ગ ઘણો અઘરો છે, માટે ભક્તિ માર્ગ સિદ્ધ કરનારને પ્રથમ શ્રવણ મનન ને નિદિધ્યાસ કરવો પડે છે. કારણ કે શ્રવણ કર્યું અથવા વાંચી ગયા ને તેનું ધ્યાન હઇને મનન કર્યું નહિ તો પછી વાંચવાથી કે સાંભળવાથી શું ફળ મલવાનું છે ? જેમ પાક શાસ્ત્રી, સારી સુધારીને રસોઈ બનાવે ને તે રસોઈના લોક્તા થાએ નહીં. વળી ખેડુત, સારી રીતે જમીનને કેળવે, ને તેમાં ઘટીત અનાજનું વાવેતર કરે નહીં, તથા ગાય ભેંસને દોહીને તેનું દુધ આખવી દહી કરી રાખે, ને પછીથી તેનું વઢોવણ કરીને માંહેથી માખણને કાઢી લઇ ઘી કરે નહીં તો એ ત્રણે દૃષ્ટાંતોનું કર્તવ્ય તે ઉત્તમ કહેવાય નહીં કેમજે રસોઈ કરવાનું તથા જમીનને કેળવવાનું તથા ગાય ભેંસને દોહીને દુધ આખવાનું કારણ શું ? તે કારણ રૂપ ક્રિયાની સમજનું કર્તવ્ય જ્યાં સુધી બાકી રહ્યું ગણાય છે ત્યાંસુધી

તે ઉત્તમ કહેવાય નહીં. આ દ્રષ્ટાંત તે માત્ર વાક ચાતુરીઓને માટેજ છે. કારણ કે વેદનાં પારાયણ કરનારા તે વેદના અર્થ સહિત વિચાર કયા વિના હંમેશાં પારાયણ કર્યા જાય ખરા. વળી પ્રત્યેક દીવસે સંધ્યા પણ કરે ખરા, છતાં આવી શંકાઓના ખુલાસા તમને થયા નથી, કે જેથી કરી તેનો પ્રશ્ન કરવો પડે છે. જ્યારે વિદ્વાન થયા ને આ હકીકત જાણી નહિ તો તેમની ખુદ્ધિ છેક અલણના જેવી ગણાય કે નહીં ? કારણ કે અલણ હોય છે તે પણ સંત પુરૂષોના સહવાસથી પ્રાકૃત ભાષામાં કહે છે કે (પિંડોસો બ્રહ્માંદે) એ વાક્ય ઉપર ધ્યાન લઇને પોતાના પિંડમાં બ્રહ્માંડની ઘટના એકમેક કરી શકે છે, ને આપ સરખા વિદ્વાનને હંમેશાં વેદનાં પારાયણ તથા સંધ્યાદી ષટ કર્મ કર્યા છતાં આ સંબંધી શંકા રહે તો એ ઘણુંજ શરમ ભરેલુ ગણાય છે.

પ્ર૦—શું આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તમે અમારા વિષે કટાક્ષ ભરેલો આક્ષેપ કર્યો ! અને અલણને પિંડ બ્રહ્માંડની ઐક્યતા કરનાર કહો છો, તો શું તમારા કહેલા શુદ્ધ જેવા અલણ તે સ્વર સાથે વેદનાં સૂત્રો બોલી શકશે ?

ઉ૦—કે વેદીયાભાઈ ! અલણ હોય તો શું, અથવા શુદ્ધ હોય તો શું, તે વેદને જાણી શકશે નહીં, પણ જે મુમુક્ષુ છે તે તમારા જેવા મિથ્યાભિમાની હોતા નથી. તે તો વિદ્વાનોના લણેલા વેદનુ રહસ્ય સમજી લઇને તેનું

મનન કદી લક્ષ્યાર્થ જિંદુ પર સાક્ષાત્કાર થવા શક્તિમાન થશે. આ પ્રમાણે થવા કાર કાંઈ હંમેશાં વેદનાં સૂત્રો બાણુવાની જરૂર નથી. અને હંમેશાં બાણુવાથી વિશેષ હોય તો શું તમે હંમેશાં સંધ્યા કરતા નથી ? સંધ્યા કરે છે, પણ તેનો વિચાર કરતા નથી, તેથીજ આવી શંકાઓ રાયમ રહેલી છે, ને જ્ઞાની જનોની સાથે પ્રેમ ભાવ જોડાતો નથી. અને ઉલટો રાગદ્વેશ રહે છે. એનું કારણ એજ છે કે પોતે વેદ વિગેરેનો અભ્યાસ કરવાથી વિદ્યાનું અભિમાન આવીને હરેક જ્ઞાનીઓને તુચ્છરૂપ જોઈ રહ્યા છે ! ને સંત સમાગમ કરીને બાણુવા જેવું જે રહસ્ય તે શેષ રહ્યું તેથી જ્ઞાનકાંડના પરમ સિદ્ધાન્ત પર વૃત્તિ ટકી શકતી નથી. પણ પોતાના હૃદયમાં હંમેશાં એવું ધારવું કે જેણે ગમે તે દ્વારાયે તત્ત્વજ્ઞાન મેળવ્યું હોય તો તેણેજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું સમજવું. અને ભક્તિ માર્ગ એણેજ સાચવ્યો એમ બાણુવું. વળી તેમને સર્વોત્તમ માનવા અને વિચાર શક્તિ વિનાનું માત્ર બાણુવું તે સર્વજ્ઞાની પુરૂષોની સમજ આગળ મધ્યમ પક્ષનું ગણાય છે. માટે વેદાંતના રહસ્યનું જ્ઞાનામૃત પાનવડે સર્વેને અદ્વૈત ભાવે જોવાય ત્યારે વેદનો અધિકાર લીધાનું લક્ષણ સમજવું.

પ્ર--તમે તો હવે જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી અદ્વૈત માર્ગમાં ઉત્તર આપવા લાગ્યા પણ શું, વેદવિનાનાં અન્ય પુસ્તકોની દંત

કથા જેવી વાણીથી સમજ તે વેદની તુલ્ય આવે ? જુઓ શુદ્રના જેવી અલણની વાણી બીલકુલ શોભે છે ? “ વિદે સો દ્રણાંદ ” શું, એ વાક્ય વેદની ગીરા વાણીની ખરોખર શોભે છે ?

ઉ૦—ભાઈ ! એ વિષેની તમારી મિથ્યા મમતાને દૂર કરો. શબ્દ મોટા નથી, પણ શબ્દોને વિષે રહેલું સિદ્ધાન્ત એજ મોટું છે, માટે શબ્દાભિમાન દૂર કરવા વિષે એક વ્યવહારીક દ્રષ્ટાંત કહું તે સાંભળો. કે આપણે ઘેર અમુક મંગલીક કાર્ય પ્રસંગે સગાં સંબંધી કે મીત્ર વર્ગને તેડાવવા માટે કંકોતરીયો લખી મોકલવાનો રીવાજ આવે છે. તેમાં કેટલાક તો સોનાના વર્ણ ભરીને સુંદર રંગથી પ્રેસમાં છપાવીને કંકોતરીઓ મોકલે છે. ને કેટલાક કાળી સાહીથી રહી કાગળ ઉપર કંકોત્રી લખીને મોકલે છે અને તે ગમે તેની મારફતે પોહાંચે છે. હવે આ પ્રમાણે કંકોત્રીઓનો ભ્રેદ પડવાથી કંઈ સગપણના કે સ્નેહના નાતાને ખાધ લાગતો નથી. સગપણ કે સ્નેહ તો જેમ છે તેવુંજ તે કાયમ રહે છે. વળી બેઉનો હેતુ પણ એકજ હોય છે. માટે વેદની શ્રુતિમાં કે અન્ય પુસ્તકોની વાણીમાં બીલકુલ ભેદ ગણવો નહી. માત્ર સિદ્ધાન્ત સમજા જોઈયે. વેદની ગીરા વાણી શોભે છે એતુ કારણ એજ છે કે વેદ-શ્રુતિની ધારા નિયમબંધી છે તેથી શોભે છે. પણ તે

માત્ર સ્વર અને જોડણી એ બેઉનાજ ફરકથી વેદશ્રુતિ કહેવાય છે, અને બાકીના અક્ષરોની રચના તે અન્ય સંસ્કૃત કે પ્રાકૃતની સમતુલ્ય છે. વળી જેવી યોજનાથી વેદગીરાના શબ્દ ધ્વનિનો ઉચ્ચાર પ્રાણ પ્રણવને સાક્ષીની દ્વારાયે થાય છે, તેવીજ રીતે અન્ય પુસ્તકોના અક્ષરોનો ઉચ્ચાર પણ થાય છે માટે અક્ષર તો સર્વમાં એકજ છે. જેવી રીતે સર્વ પુસ્તકોમાં અક્ષરોની સમૃદ્ધિમાં ફરક નથી, તેવી રીતે તત્ત્વ જ્ઞાનની સમજ આગળ સાક્ષીપણે શુદ્ધ, અભણ, કે તમારામાં ભેદ નથી એવા વિવેકી અંતઃકરણથી અમોએ અદ્વૈત બુદ્ધિ, જણાવી છે. માટે અમારી અદ્વૈત બુદ્ધિ વિષે તમે બીલકુલ આક્ષેપ ધારણ કરશો નહિ. કારણ કે, અક્ષરતિત્ત્વના વિવેક આગળ અક્ષરોનું અભિમાન છેક મધ્યમ પક્ષનું ગણાય છે.

પ્ર૦—કે આ પ્રમાણે તમે અદ્વૈત બુદ્ધિ જણાવો છો તો તે વિષય પ્રત્યક્ષ પતીત આવે તેવો ફરીથી કહો જોઈએ.

ઉ૦—કે અત્યાર સુધી આપણે ઝૂંકાર સંબંધી પહેલાં વાર્તા કરી ગયા છીએ તેનો પ્રત્યક્ષ વિચાર કરો કે ઝૂંકાર રૂપી બીજક સાથે પ્રણવકલ્પતરૂનો વિસ્તાર આપણે કોઈ વરણમાં દેખતા નથી ? તે તમે પરમેશ્વર પારાયણ સાચુ કહો. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તમે ચચાર્થ સત્ય રીતે આપશો તો વરણાભિમાન ઉતરીને સિદ્ધ થશે કે જે વેદાંતના સારની સમજણ લેનાર છે તેજ અધિકારી ઉત્તમ પુરૂષ છે. અને

જ્યાં સુધી તનને તેવા અધિકારવાળી વેદની સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત નથી ત્યાંસુધી તમે ભલે વેદજ્ઞ છો, ને ઉત્તમ વરણના તથા ઉત્તમ કુળના હશે. પણ વેદાંતનાં અધિકારી ગણી શકાયજ નહિ માટે અર્થાત્ કહેવાનું એજ છે કે આત્મજ્ઞાની પુરુષોની આગળ માત્ર વેદ ભણવાનો અભિમાન જણાવવો એ અજ્ઞાનીનું લક્ષણ છે.

પ્ર૦—વેદનાં કે ધર્મનાં અથવા ગમે તે વિદ્યાનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કર્યો હોય તો હરેકના મનનો ધર્મ એવો છે કે અભિમાન તો થયા વગર રહેજ નહી.

ઉ૦—નાઇ, અભિમાન છે તે કંઈ વસ્તુરૂપ સામાન્ય નથી કે જેથી કરી સર્વને અભિમાન થાય, ને જ્યાં સુધી અભિમાન માત્ર ભણ્યાના તરફનુજ થાય ત્યાં સુધી જાણુ કે એ વેદાંતના સાફ આહક થયા નથી કેમજે વેદાદી ધર્મનાં પુસ્તકો જોવાનો મહિમા પ્રથમ એજ છે કે અનેક પ્રકારનું આવરણ તથા અભિમાન દૂર કરીને આપના આપ સર્વ વ્યાપક ચૈતન્ય સ્વરૂપને યથાર્થ પ્રગટ પ્રમાણથી જાણુ તેવું જાણનાર તેજ જ્ઞાની પુરુષો પ્રત્યે અભિમાન કે અંતર ભેદ રાખતા નથી. ભલે વ્યવહારમાં કર્મ માર્ગનો લૌકિકી ધર્મ સાચવે ખરા પણ જ્ઞાન દ્રષ્ટિએ એક રૂપ રહે તેમને વેદાંતના સાર આહક વિદ્વાન કહેવાય છે.

પ્ર૦—કે અભિમાન તો માત્ર વિદ્યાના તરફથીજ થાય

છે, તેમ નથીજ, ધણા પ્રકારનો અભિમાન દુર કરવા જેવો છે તો તે કયા કયા પ્રકારનો અભિમાન દુર કરવાનો છે તે કહો જો ?

ઉ૦—કે અભિમાન છ પ્રકારનો દુર કરવાનો છે તે વિષે કહ્યું છે કે—

સાખી—વિદ્યા ધન દ્વારા કુટુંબ, બળ કીર્તિનું શૂળ;

એ પટ ત્યાગી સંત દશા, અહંકાર જે મૂળ.—૧૨

આ પ્રમાણે છ પ્રકારથી અભિમાન ઉત્પન્ન કરનારી ઉપરની જે છ વસ્તુઓને સંત પુરૂષો તન મનથી જ્યારે ત્યાગે છે ત્યારેજ તેમને સંત પદ્ધિ મળે છે.

પ્ર૦—કે ઉપરની છ વસ્તુઓ ત્યાગ કરવી તે તો ત્યાગી પુરૂષોનું કામ છે પણ જે વ્યવહારમાં રહેલા જ્ઞાની પુરૂષો છે તેમને માટે એટલો બધો અઘરો કાયદો નહીં હોય, વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનું હોય તો વ્યવહાર કેવી રીતે ચાલે ?

ઉ૦—હા બાઈ, ગ્રહસ્થાશ્રમી જ્ઞાની પુરૂષોને ઉપરની છ પ્રકારની વસ્તુઓ ત્યાગ કરવાની નથી પણ તેમને તો ઉપરની વસ્તુઓ ભક્તિ માર્ગે સાધનમાં વાપરવાની છે તેથી એને ઉપાધી વત નહીં ગણતાં સાધનરૂપ ગણવી અને જે વસ્તુને મન કમ વચને ભક્તિ દ્વારાયે વાપરવી, ને એ વસ્તુથી થતો અભિમાન એકલોજ ત્યાગ કરવો એવા નિય-

મથી વર્તનાર જ્ઞાનીને કોઈ વસ્તુ બાધ કરતી નથી. એ પ્રમણે સંત કાયદો સુચવે છે.

પ્ર૦—કે તમારા કહેવાનો અભિપ્રાય સર્વે સમજાયો કે અભિમાન ત્યાગ કરીને સંતની દ્વારાયે શ્રવણનું મનન કરવાથી મનની સર્વ શંકાઓ મુક્ત થાય છે, એ તમારું કહેવું સત્ય છે. કારણ કે વિચાર કરતાં મને માલુમ પડી આવે છે કે પિંડ બ્રહ્માંડની એકચતા મેળવવા સંબંધી અમોએ જે તમોને ઉપર પ્રશ્ન કરેલો છે, તેનો ઉત્તર આ વખતે મનન કરતાં સંધ્યાના ન્યાસમાંથી મને તત્કાળ જડી આવ્યો કે ભૂઃ પઃદ્યો, ભુવઃ જન્હવે, સ્વઃ ઉર્વે, મહઃ જઠરે, જનઃ કઠે, તપઃ મુખે, સત્યં શિર્ષી, આ પ્રમાણે ઇશ્વરના દેહ રૂપી વૈરાટ બ્રહ્માંડનાં તત્વો છે, તેવીજ રીતે આ પિંડ બ્રહ્માંડનાં પણ તત્વો છે, તેવું હમેશાં આપણને જ્ઞાન રહેવા માટે આર્હિક વખતે શરીરમાં સાતે સ્થાન ઉપર આંગળી અડાડીને જાણી જઇયે છીયે, પણ મનન કર્યા વિના શરીરના તત્વોની, કે વૈરાટની વ્યક્તિ જાણાતી નહોતી, અને હવે મનન કરવાથી તે બધું દ્રશ્ય થયું માટે મનન કરવાની અવશ્ય જરૂર છે.

પ્ર૦—છે કે જુઓ બાઈ, શ્રવણનું મનન કરવાથી તમને કેવો લાભ થયો ?

ઉ૦—હા બાઈ, હવે મને સમજાયું કે વિચાર કર્યા

વિનાનુ એકલુ જાણી જવુ તે સર્વે જગત્ શોભીતુ કહેવાય
અરૂ, પરંતુ વિદ્યાના પ્રમાણમાં અંતર પ્રદેશે આનંદ
ઉપજે નહિ.

ઉ૦— કે શ્રવણનું મનન કરવાથી જાણ્ય રૂપી આનંદ
થાય છે ખરો પણ મનન કરીને નીદિધ્યાસથી અંતરમાં જે
આનંદ ઉદ્ભવે છે તેને સ્વાનુભવાનંદ કહેવાય છે. એ
આનંદ તો હંમેશાં વેદનાં પ્રારાધણ કરનારને, તથા શબ્દ-
વાહી વ્યાકરણ શાસ્ત્રીયોને, કે અન્ય કોઈ સામાન્ય લોકોને
સ્વપ્ને પણ દુર્લભ હોય છે.

પ્ર૦—કે શ્રવણ મનન કરીને જે જાણવાની હકીકત
તે તો સર્વે જાણી. હવે જાણ્યા પછી નીદિધ્યાસથી સ્વપ્ને
પણ દુર્લભ જેવું જાણવાનુ ખાકી શું રહે છે ?

ઉ૦—કે વેદીયાભાઈ, શ્રવણ મનન કરવુ તે નીદિધ્યા-
સમાં રહેવા માટેજ શ્રવણ મનન કરવાનું છે. નિદિધ્યાસથી
સાધન ક્રિયા સિદ્ધ થઈને પોતે સ્વરૂપાકાર થવાય છે.

પ્ર૦—કે સ્વરૂપાકાર થવા માટે વેદના કયા ભાગનુ
શ્રવણ મનન કરવુ પડે છે ?

ઉ૦—કે પોતે સ્વરૂપાકાર થવા સારૂ વેદાંતની ષટ્
સંપત્તિનો વિષય સારી રીતે સમજવો જોઈએ.

પ્ર૦—વેદાંતમાં શમદ્વિત્ત્વ ષટ્ સંપત્તિનું સાધન કર-
વાનું કહ્યું છે અરૂ, પણ વેદમાં તો વામ માર્ગ તથા

દક્ષીણ માર્ગ, એ એક પક્ષથી કર્મ કરવાનું પ્રાધન્ય ગણેલું છે તો શું તે ખોટું ?

ઉ૦—કે વેદમાં કહેલું હોય તો શું, કે કોઈ શસ્ત્રમાં કહેલું હોય તો શું પણ જોજો જે ગ્રંથમાં કહેલું છે તે સર્વે દરેકના અધિકાર પ્રમાણે કરવાનું કહેલું છે. તે સર્વે ખરૂં છે. પણ એવા અનેક કર્મ માર્ગના મત કરતાં વેદાંતનો જ્ઞાન માર્ગ ઘણોજ શ્રેષ્ઠ છે. અને તે માર્ગ માત્ર પદ સંપત્તિના સાધકનેજ અર્થનો છે.

પ્ર૦—કે હવે ષટ સંપત્તિનું સાધન કરવાનું શ્રેષ્ઠ કહો છો તો તે સાધનમાં કયા ઇષ્ટની ઉપાસના કરવાની છે ?

ઉ૦—એ ઉપાસનામાં ઉપાશ્યપદ આત્મા છે.

પ્ર૦—કે જ્યારે ઉપાશ્યપદ આત્મા છે એવું કહો છો તો આત્મા છે તે તો માત્ર આ પિંડ બ્રહ્માંડનોજ સાક્ષી છે, ત્યારે વૈરાટ બ્રહ્માંડના સાક્ષી પરમાત્માની ઉપાસના વેદાંત લક્ષથી કેવી રીતે થાય છે ?

ઉ૦—કે વેદનાં મહા વાક્યમાં કહેલું છે કે હું બ્રહ્મ છું, તે, તે, હું છું, હું સત્ય સ્વરૂપ છું. એવા સિદ્ધાન્તથી તે પદની વાસના તોડીને અહં સ્વરૂપમાં તે પદનો સમાસ કર્યો છે.

પ્ર૦—તે, પદનો સમાસ આત્મામાં કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉ૦—કે વેદાંતનું સિદ્ધાન્ત તો એજ છે કે, “ અયં આત્મા બ્રહ્મ ” આત્મા સો પરમાત્મા, એ પ્રમાણે કહેલું છે અને એજ પ્રમાણે અનાદીકાળથી સર્વ આચાર્યો એજ સિ-

દ્વાન્તમાં રહીને અહંબ્રહ્મની અસ્થિ (ખુમારી) ધારણ કરીને દરેક વેદાંતનાં તથા દરેક સૂત્રનાં વિવિધ પ્રકારથી ભાષ્ય ભાષ્યાંતર ટીકાઓ કહી ગયા છે અને એજ પ્રતીતીમાં રહીને પોતાનું આત્મ બળ જણાવીને સનાતન ધર્મના આચાર્ય કે અનુયાયીઓ જગ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે. તેમણે અષ્ટાંગ યોગ વડે પંચ મુદ્રા પૈકી અમુક મુદ્રા પ્રયુક્ત કલ્પથી સિદ્ધ કરીને અમુક કમળ ચક્રથી ચૈતન્ય સત્તા એ બ્રહ્મનું માયીક બળ શરીર દ્વારાએ જણાવ્યું છે.

પ્રણવ કલ્પ છે તે કલ્પવૃક્ષની તુલ્ય છે. તેથી જેવું કલ્પે તેવું કાર્ય કરી શકે છે. માટે એવી માયીક ક્રિયાને મહત્ત્ માની જગતના સામાન્ય જીવોએ એવા આચાર્યોને ઇશ્વર તુલ્ય ગણ્યા છે. એ પ્રમાણે ચતુર વેદના સિદ્ધાન્તને મારી સમજ પ્રમાણે અમેએ તમોને કહી સંભળાવ્યું.

પ્ર૦—કે પરમાત્માનો સમાસ આત્માને વિષે કરીને “અયં આત્મા બ્રહ્મ” એવું એ વેદમાં કહ્યું છે, પણ તેવું વેદનું બોલવું થાય છે તે તો પરમાત્માને અભાવે માત્ર આત્માનું સ્થાપન કરીને “અયં આત્મા બ્રહ્મ” એવું કહ્યું છે, તે ભલે, પણ તમારા સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે આ વૈરાટ બ્રહ્માંડને વિષે પરમાત્માનું મહત્ત્ પદ ખરૂં તો ખરૂંની ?

ઉ૦—કે ભાઈ, એ પ્રશ્નને માટે તો ઘણાજ ગુહ્ય વિચાર કરવા જેવો છે. આ પ્રશ્નનો નિકાલ માત્ર વાક્ય ચાતુરાઈથી

થાય તેમ નથી. કારણ કે અનંત પ્રકારથી સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ કરવામાં મોટામાં મોટો જમ એજ રહેલો છે. માટે એનો ન્યાય તો દિધ્ બુદ્ધિયે નિરાપક્ષથી થાય તે ખરો બાકીના પક્ષવાદી કહેતા કહેતીનું કહેવું અ પ્રક્ષમાં ફાવે તેમ નથી.

વેદાંતનો મત અદ્વૈત કહેવાય છે. તે એટલાજ માટે કે આત્મામાં ને પરમાત્મામાં બીલકુલ ભેદ નથી. વળી અપ્તાદૃશ વરણનું અંતર આત્મ પ્રદેશે નથી. એવા સિદ્ધાન્તો વેદમાં કહ્યું છે કે, હું પ્રજ્ઞ છું હું હિરણ્ય ગર્ભ-મય છું, હું કર્તુમ્ પ્રકર્તુમ્ ને અન્યથા કર્તુમ્ તે પણ હુંજ છું. ને પાર વિનાનો સઘળો વ્યાપક સલંગ સત-તર તે હુંજ છું. આ પ્રમાણે વેદનું બોલવું છે ખરું, પણ તે બોલવું તો વેદની દ્વારાયે ઇશ્વર બેલેલા છે કારણ કે વેદોત્પત્તિ નારાયણની નાભીથી થયેલી છે. અને તેના સાક્ષી ઇશ્વર છે માટે વેદને ઇશ્વર પ્રેરીત કહેવાય છે. એટલી ઇશ્વરની પ્રેરણાએ પ્રજ્ઞાને મુખે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ઉચ્ચાર નિકળ્યો છે. માટે એ બોલવું ઇશ્વરનું છે. ઇશ્વર છે તે સર્વના સાક્ષી છે તેમ પોતાની ચૈતન્ય શક્તિ સઘળે વ્યાપક રહેલી છે. તે પોતે આખા પ્રજ્ઞાંડના અણુ અણુને તથા અણુ અણુમાં રહેલા આત્મ અંશને વળી એટ-લુંજ નહીં, પણ આત્મ અંશના અંતરની, સદાકાળ એકી દેરે જોયા કરે છે. એવા સર્વજ્ઞ સત્તાધીશ વૈરાટ દેહના સાક્ષી

ભૂત ઇશ્વર તે અહંબ્રહ્મનો ઉચ્ચાર કરીને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આ જગતના જીવોને કરાવે છે. માટે એવા ઇશ્વરને બ્રહ્મ કરી, તે ઇશ્વરમય પોતે થઈને અહંબ્રહ્મ, મુખદ્વારાયે આપણે કહેવું તે અસંભવિત જેવું છે.

પ્ર૦—કે આ તમારૂં કહેવું તો વળી ઘણુંજ શંકા ભરેલું છે ? કારણ કે શું, આત્મા છે તે બ્રહ્મમય નથી ?

ઉ૦—વેદીયાભાઈ ? આત્મા તો બ્રહ્મમય છે, તે આત્મા કંઈ કહેતો નથી કે “ હું બ્રહ્મ છું. ” તે તો માત્ર આ શરીરનાં સર્વ તત્ત્વોમાં પોતાની ચૈતન્ય શક્તિવડે શરીરનાં સર્વ તત્ત્વોને સચેત કરનાર છે તે કંઈ હું બ્રહ્મ છું તેવું, કે બ્રહ્મ નથી તેવું, એકે તરફનું કંઈ પણ કહેતો નથી અને અહંબ્રહ્મ કહેનાર છે તે તો એક નિત્યાનિત્યનો વિવેક કરનાર આત્મ અંશનું પ્રતિબિંબ રૂપે જીવ છે, તે એવી રીતે કે અંતઃકરણમાં આત્માનો ચીદાભાસ પડવાથી અંતઃકરણમાં જીવરૂપ સાક્ષી થાય છે. તે પોતાના વિવેક પ્રમાણે મન બુદ્ધિ ચિત્ત ને અહંકાર વડે નખ શિખા પર્ચંતમાં ઉત્તમ મધ્યમ પ્રકારનો અભિમાન ધારણ કરીને જેવો ઉચ્ચાર કરવો હોય તેવો ઉચ્ચાર કરી શકે છે. હવે કહેવાનું કે જ્યારે આત્મા બોલે છે એવું કહીયે ત્યારે આત્મા તો સર્વમાં સામાન્ય રૂપ છે તો તેમના બોલવાથી આ જગતમાં વિન્ન ભિન્ન મતવાદી લોક કેમ પડે ? માટે સત્ય માનો કે વેદમાં

હં પ્રહ્લ કહેનાર તે ઇશ્વર છે. એ અધિકાર આપણે નથી. 1પણે તો ઉત્તમ ભાવનાવડે ઉર્ધ્વ ગતિવંત થઈ આત્મ 'શમાં ભળવું'. અને આપણે ઇશ્વરના અંશ છીએ એવી 'સ ભાવના રાખવી યોગ્ય છે. કારણ કે અંસ છે તે ઉર્ધ્વ તેએ કરી અંસીમાં મલે છે. પણ આ જગતમાં ઘણા રા વેદજ મહાપુરુષો જોવામાં આવે છે તે તો પોતે અંશ 'શીની ભાવના ત્યાગ કરી, પ્રહ્લરૂપ પોતે છીએ તેવું મનને નાવી શાન્ત થઈ રહે છે. તેમ સામાને ઉપદેશ પણ તેવોજ છે. ફક્ત “અહં પ્રહ્લ” એવા સિદ્ધાન્તમાં અટકી રહીને નેક પ્રકારની ભાષ્ય ભાષાંતર ટીકાઓવાળા ગ્રંથો કર્યા છે.

પ્ર૦—કે હું સઘળે વ્યાપક છું એ વાક્ય પર મને કા થાય છે કે, આપના આપ આત્મ સ્વરૂપને નિશ્ચે કરી ન મગ્ન રહેવા માટે આપણી વિકાસ (વિસ્તાર) પામેલી તે તે સમેટીને અણી અગ્રવત કરવી પડે છે. ત્યારેજ હિર ઉપાધીને મુક્ત કરી પોતાના સુદ્ધ સ્વરૂપમય થવાય . પણ હું સઘળે વ્યાપક છું, એવા ન્યાયથી બહિર પ્રદેશે કાસ પામેહું પોતાનું સ્વરૂપ તે ધ્યાનીને કેવી રીતે દ્રશ્યું હશે ?

ઉ૦—કે વેદીયાભાઈ! હું સઘળે વ્યાપક છું, એવું ન કરીને પોતાના આત્મ સ્વરૂપને નિશ્ચે કરનાર ધ્યાનીને પનુઆપ જે અંશ સ્વરૂપ તે કદાપી નિશ્ચે થાયજ નહી.

તેવી સમજના ધ્યાનથી તો આત્મ અંશનો ચૈતન્યમય ભાસ સઘળે વ્યાપક રહેલો છે, ને વ્યાપક ચૈતન્ય બ્રહ્મ તે પ્રકાશ-રૂપ કહેવાય છે, એ પ્રકાશમય પોતે થઈ રહીને હું સઘળે વ્યાપક છું, તેવું જ્ઞાન કરીને ચૈતન્યમય થવાય છે. પણ તેવા જ્ઞાન સિદ્ધાન્તથી તથા તેવા ધ્યાનથી હું સઘળે વ્યાપક છું તેવી યોજના કરનાર જે સાક્ષી તે સર્વનો પ્રકાશક આત્મ અંશ છે, તેની જાણ્યમાણ્ય ઉપરના ન્યાય પ્રમાણે થતી નથી.

પ્ર૦—પ્રકાશ એ વ્યાપક ચૈતન્ય, ને પ્રકાશીક એ આત્મ અંશ, એ બેઉનો ભેદ તો માત્ર તમારા કહેવાથીજ અમોએ સાંભળ્યો.

આજ દીન સુધી કોઈ પણ જ્ઞાનીને મુખે આત્મા એ પ્રકાશક, ને વ્યાપક ચૈતન્ય એ પ્રકાશ, એવું પૃથક્ ભેદ બુદ્ધિનું બોલવું અમારા સાંભળવામાં આવ્યું નથી તો પ્રકાશ ને પ્રકાશક, એ બેઉમાં કેટલો ફરક રહેલો છે ? તે કહોજો ?

ઉ૦—કે ભાઈ, પ્રકાશ, ને પ્રકાશક, એ બેઉના શબ્દાર્થથી ભેદ પુછતા હો તો એનો અર્થ તો સર્વ વ્યાકરણીયોને જાણીતો હોય છે, કે પ્રકાશક વસ્તુ શી છે ? તે સૂર્યના કે દીપકના દ્રષ્ટાંતથી તુરત સમજાશે. પણ પ્રકાશ રૂપ તે વ્યાપક ચૈતન્ય, ને પ્રકાશક રૂપે આત્મ અંશ છે. તેવા સ્વરૂપને તર્કાકાર પણે નિશ્ચય કરવું એજ ઘણું કઠીન છે.

શબ્દનો અર્થ તો સર્વ કંઈ કરી શકશે, પણ સ્વરૂપને બાણુવું, એજ બહુ અઘમ્મ છે.

પ્ર૦—કે સૂર્ય, અને દીપકના દ્રષ્ટાંતથી પ્રકાશનું, ને પ્રકાંશીકનું સમજવાનું કહ્યું તે કેવી રીતે સમજાય ?

ઉ૦—કે જેમ સૂર્ય અથવા દીપક છે તે પ્રકાશક છે, ને એનું તુર તે વ્યાપક પ્રકાશ રૂપે છે. એ દ્રષ્ટાંતે સમજવું.

પ્ર૦—કે સૂર્ય હોય ત્યારે પ્રકાશ પણ હોય, તો સૂર્યમાં ને પ્રકાશમાં ફરક કે અંતર શો રહ્યો ?

ઉ૦—કે બાઈ ? વિચાર કરીને વાર્તા ચલાવો, જેથી સર્વ હકીકત સમજવામાં આવે કે એક સૂર્યથી બીજા સૂર્ય જેવાં પ્રતિબિંબ અનેક પડી શકશે. તેમ એક દીપકથી બીજા દીપક અનેક ચંદ્ર શકશે. પણ સૂર્યના પ્રકાશથી કે દીપકના પ્રકાશથી એક દીવો થવાનો નથી તેમ આપણે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવો હશે તો સૂર્યની એકતા વગર સૂર્યના તાપવડે કાષ્ઠમાં અગ્નિ પ્રકટ થશે નહિ. એ પ્રમાણે આત્મ અંશ સાક્ષીમાં ને એના વ્યાપક ચૈતન્ય રૂપી પ્રકાશમાં બહોળા ફરક રહેલો છે.

પ્ર૦—કે એ તો ઠીક, પણ વ્યાપક ચૈતન્ય એ સઘળે વ્યાપક કહેવાય, પણ સાક્ષી જે આત્મા, એ સઘળે વ્યાપક કહેવાય કે નહિ ?

ઉ૦—કે ભાઈ ? સાક્ષી તે સઘળે વ્યાપક કહેવાય નહીં. કેમજે એતો સૂર્યની પેઠે, કે દીપકની પેઠે એક દેશી કહેવાય છે. ને તે એક ઠેકાણે રહીને આખા શરીરના તત્ત્વોને પ્રકાશે છે. એટલે એનું ચૈતન્ય તે ચરાચર વ્યાપક રહેલું છે.

પ્ર૦—કે આત્મા સઘળે વ્યાપક નથી, પણ એક દેશી છે એવું પ્રતીત આવવા જેવું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ એવું આપો કે પુનઃ કોઈ પણ પ્રતીવાદી એમાં વિરુદ્ધ શંકા કરી શકે નહીં. તેવા સ્વાનુભવ સહિતનું દ્રષ્ટાંત સિદ્ધાન્ત સાથે જણાવો.

ઉ૦—કે વેદીચાભાઈ ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રત્યક્ષ દાખલા સાથે એક ટુંક સાખીમાં કહું તે સાંભળો.

સાખી—બ્રહ્મ સભર બ્રહ્માંડમાં, સો બ્રહ્મ દ્રષ્ટા હોય;

તો છતે બ્રહ્મ રચુલ કેમ મરે, એ શંકા કીતું જોય ?—૧૭

અર્થ—આ સાખીના અર્થમાં એવું છે કે, કેવલ્ય કતાની સબાણવૃત્તિ-રૂપી બ્રહ્મ, તે ચરાચર વ્યાપક રહેલો છે તેવી રીતે તેમના અંશાત્માનું ચૈતન્યરૂપી-બ્રહ્મ સઘળા શરીરને વિશે અણુઅણુમાં વ્યાપકપણે રહેલું છે. હવે એ વિશે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કહું તે શુદ્ધ વિચારથી એકાગ્રવૃત્તિએ ન્યાય સહિત સાંભળો.

કે બ્રહ્મ છે તે સઘળે એટલે અણુઅણુમાં તે આખા બ્રહ્માંડમાં સદાકાળ નિરંતર સભર ભરેલો કાયમ ને કાયમ

નિહેલો છે, અને એ બ્રહ્મ છે તે જ્યારે આ પિંડમાં તથા બ્રહ્માંડમાં સાક્ષી હોય તો ઉપર પ્રમાણે બ્રહ્મની સાક્ષીમાં સ્થુલ શરીરનો આ સાક્ષી થાય છે તે કેમ હોય ? એટલે અર્થાત્ સ્થુલનું મરવાપણું કેમ દેખવામાં આવે ?

સાખી—માટે બ્રહ્મ પ્રકાશ છે, કૈવલ્ય પ્રભુનો ભાસ;
બાળકૃષ્ણ સૌ આત્મા, પ્રતિબિંબ વપુવાસ—૧૮

અર્થ—એ ન્યાયથી વ્યાપક બ્રહ્મ છે તે કૈવલ્ય પરમાત્માનો ભાસ છે. ને આ શરીરનો સાક્ષી આત્મા છે તે તેમના એટલે કૈવલ્ય પરમાત્માના પ્રતિબિંબના દ્રષ્ટાંતે છે.

અર્થાત્—કૈવલ્ય પરમાત્મા તે વ્યાપક બ્રહ્મથી, ને આત્મા તે વ્યાપક ચૈતન્યથી એટલે બ્રહ્મથી તથા ચૈતન્યથી સાક્ષી ભિન્ન છે. વળી બીજું કહેલું છે કે:—

“ પ્રભાત ”

લંબ દેહ છંદતાં, અગ્રભાગ ઉગરે,
પ્રથતનુ અલપતે કેમ મૂએ;
બાળકૃષ્ણ વ્યાપકવૃત્તિ વિચારતાં,
પ્રકાશીકને બ્રહ્મથી પર જૂએ.—૧૯

આ પ્રમાણે એક પ્રભાતમાં પણ કહેલું છે. એની ટીકા સાથે અર્થ કરી સંભળાવું તે શ્રવણ કરીને એનો ન્યાય કરશે કે “ લંબ દેહ છંદતાં અગ્રભાગ ઉગરે ” એટલે

લાંબા દેહવાળું જનવર તે સર્પ, ઘરૌણી, કાચડો, વિંછી રોટલા બ્રહ્મણી વગેરેના શરીરનો પાછલો ભાગ, એટલે પૂછડીનો ભાગ કોઈ કારણથી કપાઈ જાય ને શરીરથી જુદો પડે; ત્યારે તે ઘોડીવાર તરફડીને પછી જડ થઈ જાય છે, ને આગળના આખા શરીરનો ભાગ સંલુપન રહે છે. એ દ્રષ્ટાંતે સિદ્ધાન્ત સમજવાનું કે એક બ્રહ્મ સઘળે વ્યાપક છે. એજ જ્યારે સાક્ષી હોય; ને વ્યાપક બ્રહ્મથી આત્મહંસ, એક દેશી બીજો ના હોય તો છતે બ્રહ્મ પુંછડીનું મરણ કેમ થાય છે? બ્રહ્મ તો સદાકાળ છે, છે ને છેજ. વળી બીજું દ્રષ્ટાંત એક લીલા વૃક્ષનું ડાળ કાપીએ તો તે સુકાઈ જાય છે. ને વૃક્ષ તો સંલુપન રહે છે. એ લેહ એક બ્રહ્મમાં કેમ જણાયો? માટે સમજવું કે એક દેશી જે સાક્ષી છે, તેની સત્તામાંથી જેટલો ભાગ બાદ થયો અર્થાત્ છુટો પડયો; તે ભાગમાંથી સાક્ષીનું વ્યાપક ચૈતન્ય પણ બાદ થયું; માટે છુટો પડેલો શરીરનો ભાગ ચૈતન્ય વિનાનો જડ થઈ જાય છે. એ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ છે. એ વિષેમાં વિરૂદ્ધ શંકા કરનારનું કંઈપણ કાવી શકતું નથી.

પ્ર૦—કે આ તમારા દ્રષ્ટાંતથી તથા સિદ્ધાન્તથી ન્યાય કરી જોતાં તો હવે, કંઈપણ બોલવા જેવું રહેતું નથી; કારણકે, એ બ્રહ્મને સાક્ષી કરાવતાં કોઈ કોઈ વખતે એટલે દેહાંતે શરીરનો અસાક્ષી કેમ થાય છે? માટે સઘળે વ્યાપક

અલ્પી ન્યારા એકદેશી આત્મહંસ છે તેમ કહેવુંજ પડે. કદાપી કષ્ટ ના કરીએ તો; પ્રતિવાદીએ સમાર્થ ઉત્તર આપવોજ પડે; તેથી ઉત્તર આપવા આગળ ખુલાસો નથી; માટે કહેવુંજ પડે છે કે, આત્મ હંસ સાક્ષી તે, એકદેશી છે, અને એજ ખરૂં છે. પછી પ્રત્યક્ષ આત્મ-અનુભવ વિનાનાં તે બલે કહેતા કહેતી પ્રમાણથી સાક્ષીને સર્વવ્યાપક કહે તો; તે આત્મજ્ઞાનથી પરોક્ષ રહેલા છે તેમ બાણુવું. હવે તો તમારા સહવાસથી સિદ્ધ થાય છે કે આખા બ્રહ્માંડની રચના તપાસી 'જેતાં સર્વે' બનાવ એકદેશીજ રહેલો છે, કારણકે, પ્રથમ આપણા શરીરની ઇન્દ્રિયોની વ્યક્તિ તપાસીએ તો; દશે ઇન્દ્રિયો એક ઠેકાણે રહીને પોતાના વિષયનો આનંદ આખા શરીરમાં પ્રેરે છે. વળી નેત્ર-ઇન્દ્રિયે તપાસી જેતાં તો, સિદ્ધ થાય છે કે આપણે સામાન્યરીતે જાણીએ ખરા કે આંખો છે, તે તમામ વસ્તુને જોઈ શકે છે, પણ આંખનો ભાગ જોટલો કહેવાય છે, તે બધો કંઈ જોઈ શકતો નથી. માત્ર જોનાર તો આંખોની મધ્યે કુદરતી રત્ન રહેલું છે, તેટલોજ ભાગ જોઈ શકમાર છે. કારણકે; રંગસ્થાનમાં રહેલા જ્યોતિને જોવાનું એ દ્વાર છે. એ દ્વારનું જોખમ થતાં પછી બાકીની આંખી આંખ કંઈપણ જોઈ શકતી નથી; તેવીજ અનાજનું અંકુર તથા કંદમૂળની રચના તે પણ એવીજરીતે એકદેશી યુક્તિની જોવામાં આવે છે. ઉદ્યે થનાર

જે અંકુર છે, તેનું નુકશાન થાય તો પછી; આખા અના-
જનો કણ ઉગી શકતો નથી; તેમ કંદની ને ફળના ખીજ-
કની પણ રચના તેજ પ્રમાણે એકદેશી હોય છે. અંકુરનું
નુકશાન થયા પછી બાકીનો કંદ તથા ફળ ઊગતાં નથી.
માટે પોતે કરતા એકદેશી છે, તો તેમના બનાવટની ઉત્પત્તિ
એકદેશીજ હોય. વળી જેમ તમોગુણ, રજોગુણ, ને સત્ત્વગુણ
એ સઘળા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપક છે. ને ત્રણે ગુણના અધિષ્ઠાતા
જે શિવ, બ્રહ્મા ને વિષ્ણુ, એ ત્રણે દેવતાઓ ધામબંધી
એકદેશી ગણાય છે. તેવીજરીતે અષોઊર્ધ્વ આખા બ્રહ્માંડનો
બનાવ એકદેશી જોવામાં આવે છે. તેનું કારણ એજ કે
કૈવલ્યકર્તા એકદેશી છે. માટે સર્વ રચના સાથે આત્મઅંશ
તે પણ પોતાના પ્રતિબિંબરૂપે-એકદેશી જોવામાં આવે છે;
ને તેનું ચૈતન્ય તે સંઘળે વ્યાપક છે. એ બાબતમાં બીલકુલ
સંશય નથી; એવું મને તો તમારા સમાગમથી સિદ્ધ થયું.

ઉ૦--વેદીયાભાઈ ? આ ન્યાય તમને સાચોસચોટ સમ-
જાયો હોય તો; તમે સિદ્ધ માનો કે આત્મા છે તે આખા
શરીરથી ન્યારો શૂન્યમાં એક દેશીજ છે અને તેજ પ્રમાણે
કૈવલ્ય પરમાત્મા તે પણ એક દેશી છેવટે મહાશૂન્યમાં
ખિરાજમાન છે, એ કૈવલ્યકર્તાની સાથે આપના આપ
આત્મઅંશને લગવાનું છે અને એનું નામ કૈવલ્યમોક્ષ કહેવાય
છે, એટલે અન્યવાસના તોડીને શ્રીપરમશુરના લક્ષથી
સ્વરૂપાકાર થઈને કૈવલ્યમાં મુક્ત થવું.

પ્ર૦—કે તમે ઉપર સૂન્ય અને મહાસૂન્ય કહો છો તે સૂન્ય કેને કહો છો ? ને મહાસૂન્ય કેને કહો છો ?

ઉ૦—કે પંચ સૂક્ષ્મ તત્વ તથા વૈરાટના પંચમહદ્ તત્વની અંદર રહેલું અવિકાશ, તેને સૂન્ય કહેવાય છે. વળી ખરી રીતે જ્ઞાની પુરૂષો તો જે ઠેકાણે આપના આપ આત્મ અંશનું જે સ્થાન છે તેનેજ સૂન્ય કહે છે ને તે સ્થળે તો ચૈતન્ય સિવાય સુક્ષ્મ કે મહત્ તત્વ પૈકી કોઈ પણ તત્વ નથી, તેને સૂન્ય કહે છે.

પ્ર૦—કે આત્માનું નિવાસ સ્થાન તો વૈરાટની પ્રદ્વાંડની અંદર ગતાવો છો, તો સૂક્ષ્મ અથવા મહત્ તત્વ આત્મભૂમિમાં નથી એવું તમારું કહેવું કેમ સંભવે ?

ઉ૦—કે આ પિંડ પ્રદ્વાંડના સાક્ષી જે આત્મા છે. એ આત્મભૂમિમાં તો એકુપણ તત્વ નથી; પણ આખા વૈરાટમાં તત્વરૂપી-સમૃદ્ધિ ઠસરસ ભરેલી છે, અને એ તત્વોની અંદર તત્વાતિત-આત્મઅંશનું સ્થાન છે. એ કારણથી એને મહદ્સૂન્યની ઉપમા નહિ આપતાં માત્ર સૂન્ય કહેવામાં આવે છે, અને જે ઠેકાણે આખા સૂન્યમાં પંચ-મહત્ તથા સૂક્ષ્મ આદિ એકુત્તર પણ નથી, તે વિકાશને મહદ્સૂન્ય કહ્યું છે, અને તેવા મહાસૂન્યની મધ્યે કેવલ્ય-કર્તા રહેલા છે તે કેવલ્યમાં વિસમવું તેને પરમમોક્ષ કહેવામાં આવે છે.

પ્ર૦—કે કેવલ્યમોક્ષ સર્વોત્તમ છે, તેવું વેદના કેવલ્ય-
ઉપનિષદની આલે સઘળા ઉપનિષદોમાં પણ કહેલું છે.

ઉ૦—કે હા બાઈ, વેદના ઉપનિષદોમાં કહેલું છે ખરું;
પણ તે તો વ્યાપક પ્રકારને કેવલ્યનો અલંકાર આપીને
“બ્રહ્મ તે હું” એવા સિદ્ધાન્તથી “અયમ્ આત્મબ્રહ્મ”
અહંબ્રહ્મરિમ, એવી સમજના જ્ઞાનથી, આપના આપ આત્મ-
અંશને વ્યાપક ચૈતન્ય પ્રદાની તુલ્ય ગણીને કેવલ્ય કહેલા
છે અને એ કેવલ્ય નામ છે તે તો કેવલ્યપદ એટલે માત્ર
મોક્ષ પદમાંજ અર્થ સમાવ્યો છે. એ ચતુર વેદના ઉપનિષદનું
રહસ્ય કહ્યું. અને સાસાંપુરીના જ્ઞાન સંપ્રદાયના આચાર્ય
શ્રીમંત કુબેર સ્વામી મહારાજાએ જે કેવલ્ય પરમાત્માનું
પ્રતિપાદન પંચમા વેદમાં કર્યું છે. તે તો આ પ્રશ્નથી પહેલાં
પૂર્વે આત્મ અંશને, તથા કેવલ્ય પરમાત્માને, આત્માના
ચૈતન્યથી તથા કેવલ્ય પરમાત્મા સર્વ વ્યાપક બ્રહ્મથી
કેવલ્યને અલગ કહેલા છે. અને એ પ્રમાણે પરમ સિદ્ધાંત
ન્યાય સહિત જણાવીને ચરણ શરણના અધિકારી મુમુક્ષુ
જનોને પંચમા વેદથી કેવલ્ય પરમાત્માનું પરમ સિદ્ધાંત
કહેલું છે.

પ્ર૦—કે આપણે પ્રથમથી જે પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં વાદ
સંવાદ ચલાવ્યો છે, તેનો મુખ્ય હેતુ તો પ્રારંભમાં એજ
છે કે પંચમા વેદનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજી શકાય માટેજ

ચતુર વેદનું વિવેચન કર્યું છે. તે એવી રીતે કે ચાર વેદ એટલે શું ? તથા તે કયા અંકુરમાંથી અને કેવા સ્વરૂપે ચાર વેદ થયા ? તે વિષેની હકીકત તો આગળ આવી ગઈ છે. હવે પછી મુખ્ય હેતુ પૂર્ણ કરવા પંચમા વેદનો વિષય ચલાવો જો ?

ઉ૦—કે વેદીયાભાઈ ! પંચમા વેદની વાતાં કરાવવી હોય તો જેવી રીતે ચાર વેદનું સ્વરૂપ સમજવા સાફ આપણે સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ અંતર પ્રદેશે ઉતરીને અધોઅર્ધના પ્રણવની દ્વારા એ વાતાં ચલાવી હતી, તેવી રીતે પુનઃ અધોઅર્ધની ઉપરાંત ઉર્ધ્વ પ્રણવમાં વૃત્તિ જોડીને તમે તત્પર રહો, અને પંચમા વેદની વાતાં કહું તે સાંભળો. જે સત્ કૈવલ્ય પરમાત્માના પરમહંસ શ્રીમત્ કુબેર સ્વામી મહારાજાએ પંચમ વેદ જે સશમ્ વેદ અથવા સૂક્ષ્મ વેદનું નામ આપીને ઘણી સૂક્ષ્મ ગતિ સૂક્ષ્મ વેદ નામના ગ્રંથમાં જણાવી છે, તે મધ્યેની સૂક્ષ્મ વેદને જાણવા સંબંધી સંજ્ઞા માત્ર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સહિત વાતાં કહું તે સાંભળવા સાવધ થાઓ, આ વાતાંની સમજ તો જે ગગનગામી અધિકારી જ્ઞાની પુરૂષ હશે અથવા શબ્દવિવેકી હશે; તેમનેજ સમજશે. બાકીના સામાન્યને તો આ વાતાં ખ્યાલમાં પણ આવવાની નથી. માટે બાહ્યવૃત્તિ સમેટીને પ્રણવકલ્પતરૂની ઉપર વૃત્તિ લાવીને અંતર પ્રદેશી થાઓ. ને દરેક વાક્યથી સિદ્ધાંત ગ્રંથીએ ઉર્ધ્વ થતા જાઓ.

હવે—શ્રીમત્ કૃષ્ણા સાગર મહારાજ જે અનુભવના જાંઝર રૂપ તે અનેક પ્રકારના ફંદમાં પડેલા અંકુરીત વિશેષ વૃત્તિના જીવોને ફંદમાંથી છોડાવીને સલંગ એકાસુત્ર તારવડે આત્મ હંસને નિરંજન જ્યોતિથી પર શ્રી કેવલ્ય પરમાત્માની ઐક્યતા કરાવવા માટે પરમાર્થ વાણી વાપરીને સૂક્ષ્મ વેદ નામના ગ્રંથના પ્રારંભમાં મંગલાચરણની અંતે સાખીથી કહી ગયા છે કે—

સાખી—સોહમ્ શ્વાસા સશમ હી, પ્રણવ પ્રાકૃતમ જેહ;
અખિલ લોક અંતર જપ, વેદ પંચમો તેહ.

આ પ્રમાણે કહેલું છે, તે મધ્યથી જરૂર જેટલા સારનો અર્થ કહું તે સાંભળો—કે “સોહમ્ શ્વાસાસશ મહી” એટલે સોહમ્ ધ્વનિનો જે કુદરતી શ્વાસા છે તેને સશમ વેદ કહેવાય છે.

પ્ર૦—કે સોહમ્ ધ્વનિ કેને કહેવાય ?

ઉ૦—ઉધ્વં પ્રણવ સોહી સશમ છે, અધોઅર્ધ યૌવેદ;
અધોઅર્ધમાં સૌ રહ્યાં, સૂક્ષ્મ વેદ ખીચ લેદ. ૨૧

આ સાખીના અર્થમાં કહ્યું છે કે ચતુર વેદની હદ તે અધોઅર્ધના પ્રણવમાંજ છે. તે વિષેનું સ્પષ્ટિકરણ આગળ આવી ગયેલું છે. અને ઉધ્વં પ્રણવ તે સૂક્ષ્મ વેદની ગતિનો છે. કારણ કે ઉધ્વં પ્રણવથી સોહમ ધ્વનિનો ઉચ્ચાર

થાય છે તે અંશને નિવેદન થઇને અંશના આત્મ બળથી વૈરાટ પ્રદ્વાંડના મહદ્ પ્રણવમાં ગતિ કરીને સોહમ્ પદ કૈવલ્યમાં અર્પણ થાય છે.

પ્ર૦—કે આ વાર્તા તો તમે ઘણી આશ્ચર્ય કારક કરી કારણકે આપણું અલ્પ જોડું આ સ્થુલ શરીર, તે મધેથી પ્રણવ ઉત્પન્ન થયો તે વૈરાટ પ્રદ્વાંડનાં સઘળાં તત્વો ભેદીને વળી મહદ્ પ્રણવમાં ગતિ કરીને ઉર્ધ્વ પ્રણવ તે કૈવલ્યમાં અર્પણ થાય છે, એવું શંકા ભરેલું તમારું કહેવું તે કેમ સંભવે ?

ઉ૦—કે ભાઈ ! જે પ્રણવ ધ્વનિ ઉઠે છે તે માત્ર આ શરીરમાંથીજ ઉઠે છે તેમ નથી. એ તો બદ્ધાન્તરમાં સભર ભરેલો છે. પણ તે આપણા સ્થુલ શરીરમાં પ્રેરક થયો એટલે શરીરનાં સાત કમળ ચક્રમાં બંધાઈને અધોઅર્ધ ને ઉર્ધ્વ ગતિવાળો થઈ રહ્યો છે પણ તેને બહિરના એટલે વૈરાટના મહદ્ પ્રણવની સાથે ટેલિગ્રાફના તંત્રના દ્રષ્ટાંતે સંબંધ જોડા-એલો છે. ને એની મુખ્ય જીવન સમૃદ્ધિ તો ઉર્ધ્વ ગતિના સોહમ્ પ્રણવમાંજ રહેલી છે અને એને આધારેજ આ સ્થુલની જીવન દોરી તો હર્ષમ શ્વાસોનેજ માનવા જેવી છે અને એ દોરી આત્મ અંશની ઝંકાર વૃત્તિથી સઘળા શરીરમાં પ્રેરી રહેલી છે.

પ્ર—કે ઉર્ધ્વ ગતિના સોહમ્ પ્રણવમાંથી જીવન સમૃદ્ધિ તે આ સ્થુલ શરીરમાં કેવી રીતે પ્રેરે છે ? તે કહોની ?

૫૬

ઉ૦—સોહમ્ અરસથી અમૃત ધારા ઝરે પ્રણવને દ્વાર,
નિરંતર ઝરે પ્રણવને દ્વાર;

રોમ રોમ સજીવન તત્વ તંતુનો તાર,
નિરંતર તત્વ તંતુનો તાર.

અનહદ વેગો ધમ ધમીરે ઉઠે શ્વાસા હઠંમી રે.

કોઈ થાઓ ઝગનના ગમિરે મન ઇંદ્રિ પ્રાણને હમીરે રર

અર્થ:—‘સો’ એટલે તે કૈવલ્ય પરમાત્મા ને ‘અહમ્’
એટલે હું તેમનો અંશ આત્મા. એ બેઉના સલંગ એક-
સૂત્રથી વચ્ચમા પ્રણવદ્વારાએ ઉતરતું અમૃત, તે ઝૂંકારપ્રણ-
વની દ્વારાએ રોમેરોમમાં ઉતરીને સર્વ તરવોનો તંત્ર સજી-
વન રહીને અપાર વેગથી હઠંમ શ્વાસોશ્વાસ ઊઠ્યા કરે છે.

પ્ર૦—કે સોહમ્ પ્રણવમાંથી અમૃત ઝરે છે, એ તમે
કહ્યું ખરું; પણ એ વિશેની લક્ષણા એકદમ લક્ષમાં આવી
શકતી નથી, માટે એ હકીકત ફરીથી કહેજો.

સાળી—ઉધ્વંધકી અમીરસ ઝરે, સોહમ્ અંશથી પાસ,

અધોઅર્ધમાં વિચરત પ્રણવીહંગ પ્રકાશ—૨૩

અર્થ:—સોહમ્ એટલે કૈવલ્ય પરમાત્મામાંથી અમૃત
ઉતરીને એકસૂત્રતારે રહેલા અંશની માર્ફતે તે અમૃત

ઉર્ધ્વ પ્રણવે ઉત્થુન્; તેથી અધોઅર્ધ એટલે ઉલટમુલટ પ્રણવ ચાલી રહ્યો છે.

પ્ર૦—કે આ તમારા કહેવા પ્રમાણે હવે આખા પ્રજ્ઞાંડનાં શરીરોનો નિયમ જે સજીવન રહેવું તે. ઉલટમુલટના પ્રણવ તારવડેજ હવે ચાલતો દેખીએ છીએ.

ઉ૦—કે હા બાઈ, વળી કહ્યું છે કે:—

ઔંકાર આ પિંડમાં સોહમ પ્રજ્ઞાંડે તાર;

ઉભયેના અનુસુતથી સચેત હોય સંસાર.—૨૪

અર્થ:—આ પિંડના ઔંકારવડે ને પ્રજ્ઞાંડના સોહંકારવડે એકતાર થઈને આખા સંસારનાં તનુઓ સચેત રહે છે.

પ્ર૦—કે આ શરીરનાં તરતો સચેત કરનારને ઉર્ધ્વપ્રણવ છે. એજ પંચમો વેદ છે? ને તે ચાર વેદની ઉપર રહેલો છે એવું તમારું કહેવું છે ખરુંની?

ઉ૦—હા, બાઈ.

સાખી—નિગમ ચતુરની ઉપર, વેદ પંચમો જેહ;

અ, ઉ, મકરાતિત છે, સોહમ ધ્વનિનો તેહ.—૨૫

ઉર્ધ્વપ્રણવની આખરે, સૂક્ત વેદનું સ્થાન

વર્ણવ્ય નહિ તે વાણીએ, ચતુરવેદ સમાન.—૨૬

જે પંચમો વેદ છે તે ચાર વેદની ઉપર છે, ને તે એવી

રીતે છે કે અકાર, ઉકાર ને મકારની ઉપર સોહમ ધ્વનિના ટંકારવાળો છે. માટે ઉર્ધ્વપ્રણવ જે મકાર, તેની ઉપર છેવટે સૂક્ષ્મવેદનું સ્થાન છે, અને એ ચાર વાણીથી પર છે. માટે એ સંજ્ઞાએ કરીને સમજાય છે.

પ્ર૦—એ બધું ખરું; પણ એને સમજવા સારૂ કેવા પ્રકારની સંજ્ઞા ? સંજ્ઞા કરીને કહેવા જેવું કંઈપણ હશે કે નહિ ?

દમવિના શમ્ સશમ છે, નિગમ ચતુરનું સ્થાન;

ઉદયે અસ્ત શૂન્ય ધુનમાં, સાગર લુણ સમાન.—૨૭

અર્થ:— સશમ્ વેદ છે તે સદાકાળ સમી રહેલો છે, ને તે ચાર વેદને ઉત્પન્ન થવાનું મૂળ સ્થાન છે, તેમ ચાર વેદને પાછું સમવાનું તે પણ એજ સ્થાન છે. કાની પેઠે કે સમુદ્રના પાણીનું મીઠું અથવા લુણ બને છે. ને તે મીઠાનું પાછું રૂપાન્તર પાણીમાંજ થાય છે. તેવીરીતે ચાર વેદને ઉદય થવાનું કે, અસ્ત પામવાનું સ્થાન સશમ્વેદ છે. તે સશમ્વેદમાં સમેલી ચાર વેદની સર્વવ્યક્તિ તે શૂન્યમાં સમી જાય છે. એ પ્રમાણે વેદોત્પત્તિની સંજ્ઞા કરીને કહી; તેઉપરના દ્રષ્ટાંત સિધ્ધાન્તથી સમજાવેલી. વળી વિશેષ કહ્યું છે કે:—

સાખી—ઉપજ્યું ત્યાં ફરે અર્પવા પરાવાણી વેદાન્ત,
પરાથકી વિષયેપરો સશમ્વેદ ઉપરાંત.—૨૮

અર્થ:—કે પરાવાણીની આઘ લઈને ઉત્પન્ન થયેલા ચાર વેદની સમૃદ્ધિને, તથા ચાર વેદના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે પાછું શમવાનું સ્થાન તે પરા વાણી છે, ને એવી પરાવાણીને શમવા માટે તો પરાથકી પર તેને પરાત્પરવાણી કહે છે. ને પરાત્પરવાણી તે સશમ્વેદની વાણી છે, તેમાં સર્વ સિદ્ધાન્તનું સમન છે. ને તે વિષય સર્વથકી ઉપરાંત છે, એટલે ચાર વેદના અહંબ્રહ્મ સિદ્ધાન્તથી પણ ઉપરાંત છે. વળી કહ્યું છે કે:—

આખી—સશમ્વેદ સાગરતણી, લહેરી ચતુરનિગમ;
સપ્ત ચક્રમાં પ્રસરી, વહે અક્ષરમાં હમ.—૨૬

અર્થ:—સશમ્વેદ તે સાગરરૂપે છે. ને ચાર વેદ તે એની લહેરી છે. તે ચાર વેદરૂપી-લહેરીનો વિસ્તાર થાય; ત્યારે સાત કમળચક્રમાં પ્રવેશ કરીને અક્ષરોના ઉચ્ચાર-દ્વારાએ હમનું વહન થાય છે.

આખી—વિખરાતું આ વિશ્વ સહુ, વહીને શ્વાસોશ્વાસ;

બાળકૃષ્ણ ગમ સશમ્ વિષ્ણુ, રહ્યો ઈતર અધ્યાસ.—૩૦

જેમ જેમ હમનું વહન કરે; તેમ તેમ શ્વાસારૂપી સમૃદ્ધિ કમી થઈને આ વિશ્વનો નાશ થાય છે. એ બધું કારણ એજ કે, સશમ્ વેદની ગમગતિને બાણી શકતા નથી. માટે આ તરફના અધ્યાસે કરી ગદ્યપદ્યાદિક ઉચ્ચારો કરીને સશમ્-વેદના સ્વરૂપમાં કોઈએ સમાયું નથી; અને જ્યાં ત્યાંના અધ્યાસમાં એવો વળગી રહીને આ તરફના ખાતામાંજ તન મન ને પ્રાણ અર્પણ કરી દે છે.

પ્ર૦—કે તમે સુક્તવેદમાં સમવાતું કહ્યું; તે પ્રમાણે સમવાતી કરેકને કયો લાભ મળવાનો? અને એ પ્રમાણે જો, ના સમી તે તેમને નુકશાન કેટલું?

ઉ૦—વેદીયાલાઇ? તેનો ઉત્તર તમારીદ્વારાએજ આપું; તે પ્રમાણે સમજીને વિહિત થશે કે તમે ચાર વેદના ધનપાટી છો. અર્થાત—વેદજ છો. વેદને સંપૂર્ણ જાણો છો, અને હમેશાં પારાયણ કર્યા જાઓ છો, પણ વેદનું મૂળ સિદ્ધાન્ત જે આત્મજ્ઞાન, તે આત્મ-સ્વરૂપાકાર થવાની શ્રેણી કે રે'ણી તમને પ્રાપ્ત થઇ છે?

જ્યાંસુધી એ સમૃદ્ધિ નથી; ત્યાંસુધી તમારો વાક્યાતુરી પુરુષાર્થ તે પરોક્ષ હાવાનોજ કહેવાય છે. માટે સુક્તવેદના નિયમ પ્રમાણે સમવાતી સ્વરૂપની સાથે એકતા થવાય છે, અને ના સમનાર તે વાક્યાતુરીથી આ તરફના સગુણ પક્ષમાં કે નિર્ગુણપક્ષમાં પરોક્ષદાવે ભક્તિમાર્ગ શોભાવે ખરા; પણ એમના અંતરમાં વિયોગ-વન્દિ અખંડ રહેતાનો; અને સુક્તવેદના નિયમે વર્તનાર તે સ્વરૂપાકાર-સમૃદ્ધિના માલીક થવાનું સ્વાનુભવાનંદી થાય છે એ વિષે—

સાખી—સુક્તવેદ ધુન એક્યતા, સ્વરૂપો હંગ મિલય;

વૈખરી આવ મુખ વાણીએ, સગુણી જાપ જપાય.—૩૧

અર્થ:—આ સાખીમાં કહ્યા પ્રમાણે સ્વરૂપાકાર થવાય છે, ને ચાર વેદના મુખ પારાયણથી ઉચ્ચાર કરેલો જાપ તે લો આ તરફના સગુણી-સંસારથી તે સગુણ-કેવલોક પર્યંત જપેલો જાપ પહોંચે છે.

પ્ર૦—કે એ તો સમજાયું કે ચાર વેદથી પહેલો અનાદિ વેદ સુક્તવેદ છે ને તે ઉર્ધ્વમુખી છે, તેથી કેવલ્યકર્તા પર્યં- તને આત્માની દ્વારાએ પોતાનો પ્રતિ પહોંચે છે એમ ખરૂં ની ?

ઉ૦—હા બાઈ, એ વિશે—

સાખી—સશમ્વેદ આદ્યોદય, સતત કેવલ્ય ભય; ઘટ મત્યે ગતિએ જુઓ, ખોલી અનુભવ ખાણુ.—૩૨ અર્થ:—ઉપર પ્રમાણે સાચું ન માનો તો, પોતાના અંતરમાં અનુભવથી ગતિ ચાર થાઓ; એટલે જેવું છે તેવું સિદ્ધ થશે.

પ્ર૦—કે તમે ચાર વેદની ઉપર પાંચમા વેદનું પ્રતિ- પાદવ તો કર્યું; પણ હવે પુછું છું કે પાંચમ વેદનાં મહા- વાક્ય કયાં કયાં છે ? તથા એની શાખા કઈ ?

ઉ૦—કે આલ્પ સકૃત સ્વરાભ્યં કરૂણેશ ને કેવલ્ય એ પાંચ મહાવાક્ય છે અને ચૈતન્ય એની શાખા છે.

પ્ર૦—કે ઊંકાર છે તે આ શરીરમાં રમી રહેલો છે. ને સોહંકાર તે વેરાટ-પ્રદ્યાંડમાં રમી રહેલો છે, પણ ઊંકારની હદ કયા સ્થળે પુરી થઈ; ને સોહંકારની હદ લાગુ થાય છે ? અને ફરેન્ન અધિષ્ઠાતા કોણ છે ? ને તે ઠોની સાથે એકતા કસી રહ્યા છે ? એ વિશે સ્પષ્ટ કહો.

ઉ૦—ઊંકારની હદ રંધ્રસ્થાને પુરી થાય છે, એટલે જે ઠેકાણે મહારવ્ધિ સમે છે, તે ઠેકાણે ઊંકારની હદ પુરી થઈને નિરંજન જ્યોત્ષ્ણમાં એકતા મળે રહે છે. તે ત્યાંથી ઉર્ધ્વ ગતિનો સોહમ પ્રભુવ; તે રંધ્ર સ્થાનથી હાલ્ય અંશુ-

હની હઠમાં આત્મ અંશને અર્પણ થાય છે. ને અંસ છે તે અંશી પદ કેવલ્યમાં સન્મુખતા મેળવીને આકર્ષણ કરી રહેલો છે. એ પ્રમાણે અન્યોઅન્ય એકતા રૂપે આ પિંડનું તથા વૈરાટનું સચેતન પણ છે. ને એક એકના આકર્ષણથી એક બીજાની સાથે સંબંધ બેસાડ રહ્યો છે. તેથી અંસને નિવેદન થયેલો સોહમ ધ્વનિ તે અંસીપદ કેવલ્યને પહોંચે છે.

પ્ર૦—કે જ્યારે સોહમ ધ્વનિ અંશને અર્પણ થાય ત્યારે તે ધ્વનિ અંસીપદ કેવલ્ય પરમાત્માને પહોંચે એ કેવા નિયમથી ? તે પ્રત્યક્ષ માન્ય કરવા જેવું પ્રમાણ કહો બે ?

ઉ૦—કે વેદીઆભાષ ? અંશને અર્પણ થયેલો ધ્વનિ તે અંસીપદ કેવલ્યને કેવા નિયમથી પહોંચતો હશે ? પણ એ નિયમ તો કુદરતી છે. કેવી રીતે કે,

સાખી—પુરૂષ વિચ' પત્નિ ગ્રહે, એ દંપતિનું કામ;

કુદરતથી કાયા બને, અવયવો સર્વ તમામ—૩૩

અર્થ—શ્રી છે, તે પુરૂષના સંયોગથી માત્ર પુરૂષનું વિચ' ગ્રહણ કરે છે બાકીનું કામ જે પુત્રના શરીરના અવયવો તે કંઈ સ્ત્રીને કે પુરૂષને બેઠવવા પડતા નથી એ તો વિચ' દ્વારાએ દંપતિના શરીરની રચના સર્વે કુદરતથી જ્યાં જેવી બેઠાએ ત્યાં તેવી આવીને ગોઠવાય છે. તેવી રીતે ઉર્વ પ્રદેશી કેવલ્ય પદની સાથે આકર્ષણ બેઠનાર અંશની દ્વારાએ અંસીપદ કેવલ્યમાં અર્પણ થાય છે. માટે જેને

જેની સાથે આકર્ષણ છે તે પોતાના અધિકારતા ઇંદ્રને અર્પણ કરે છે એમાં સંશય નથી. એ વિષે કહ્યું છે કે—

પદની યોપાઈ

જેની વાસના તેમાં સમાશે પ્રજ્ઞાંડ તંતુ સદાય; ૩૪
અર્થ:—માટે જેનો ઉદય જે તત્વમાંથી થયેલો છે, તે કદપાંતે, તે તત્વમાં જંદનેજ સમાવાનો છે માત્ર કરવાનું કર્તવ્ય એજ છે અન્ય વાસના તોડીને પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં તલ્લિન થવું જોઈએ. એ બાળતમાં પ્રમાદ છોડીને ઉર્ધ્વમુખી થવાની જરૂર છે. કાની પેઠે છે.

પદની યોપાઈ

બાંધી નિશાન ઉર્ધ્વ દેશમાંરે, બયો વેગ ઝૂંકારરે;
સોહમ્ સોહમ્ ધ્વનિયે મઠી, શમ્યો સ્વરૂપાકરરે
જેને વિચારી યો ભવડા ૩૫.

આ પ્રમાણે કરવામાં બીલકુલ પ્રપંચ કે પ્રમાદ નબરે નહિ.

પ્ર—કે હરેક ઠેકાણે તમે સોહમ્ શબ્દ વાપર્યા છે તો એ સોહમ્નો તમે ખરી રીતે અર્થ શો કરો છો ?

ઉ૦—કે, સો, એટલે તે, અને અહમ્, એટલે હું, એ બેઉની સંજ્ઞા કરનાર સોહમ્ શબ્દ છે.

પ્ર૦—કે સોહમ્ શબ્દનો અર્થ તો એવી રીતે થતો નથી. સર્વે વિદ્વાન બ્યાકરણીઓ સોહમ્નો અર્થ એવો કરે

છે કે સોહમ્ જોટલે તે. તે હું ને હું તે તેજ હું એ પ્રમાણે કરે છે.

ઉ૦—કે વેદીયાભાઈ ! તમારા કહેવા પ્રમાણે સોહમ્ વાક્યનો અર્થ થતો હોય તો એવા અર્થથી આગળના સિદ્ધાંતને બાધ લાગે છે.

પ્ર૦—સર્વે વિદ્વાનો આદિ અનાદિ કાળથી સોહમ્નો અર્થ તમારા કહેવા પ્રમાણેજ કરે છે. તેમણે તો એવા અર્થથી કોઈએ બાધ ગણ્યો નથી અને તમે જે બાધ લાગે છે તેવું કહો છો તે વળી કેવી રીતે ?

ઉ૦—સોહમ્ વાક્યનો અર્થ ફરીથી કહું તે સાંભળો. કે જેથી કરી તમારે સાચુંજ માનવું પડશે.

હંસઃ વાક્યનો

સાખી—સોહમ્ અર્થ સિદ્ધાંતે ફેર;

હું તે, તે, હું અર્થથી, નહિ સિદ્ધાંત ન વેર. ૩૬

અર્થઃ—જે સોહમ્ હંસ એ વાક્ય છે, એ શબ્દ ઘણોજ લેદ બરેલો છે. દરેક વાક્યના અર્થનો નિયમ એવો છે કે સિદ્ધાંત પ્રમાણે અર્થ થઈ શકે છે અને એ નિયમ પુરાતની છે માટે સિદ્ધાંતને બાધ લાગે નહિ તેવા નિયમથી અર્થ થાય છે, તે સાંભળો. પણ હું તે, તે, ને તે, તે, હું એવા અર્થ સિદ્ધાંતથી નિરાકરણ થવું નથી માટે તે વિષે—

સાખી—તે, તે, હું, હું, તેજ હું, એમ સિદ્ધાંતે હાથ;

તો તે પછી જોઈના, ન કરે જ્ઞાની કોય.

અર્થ:—હવે જુઓ. ઉપર પ્રમાણે સોહમનો અર્થ થતો હોય, તો પછી જ્ઞાતિ પુરુષોને તે પદની ચોખના કે ચાહના કરવાનું કારણ શું ? પછી તે પદની ઇચ્છા કરવાનું કંઈ પણ સહુ નહિ.

અર્થાત્ હુંમાં સમાસ થતો હોય તો તે પદની જરૂર ક્યાં રહી ?

પ્ર०—જે સોહમ હંસઃ વાક્ય છે, તે તો વેદનું વાક્ય છે, અને વેદનું મહાપુરુષો ઉપર પ્રમાણે સોહમ હંસઃનો અર્થ કરે છે. અને કદાપિ એ વાક્ય ખોટું હોય તો વેદ સોહમ એવો ઉચ્ચાર કેમ કરે ?

ઉ०—કે વેદીયાભાઈ ! સિદ્ધાન્તે એવાં તો વેદનું બોલવું ખોટું નથી. અમારા સિદ્ધાન્તને અનુસરીને વેદ તો બોલેલા છે. પણ એના અર્થ કરનાર બ્રાહ્મણીઓએ સિદ્ધાન્ત તથા અર્થ, એ બેઉ મદલી નાખ્યાં છે. જે સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ કર્યું છે, તેજ સિદ્ધાન્તમાં અર્થ સમાસ કર્યો છે. પણ એ સિદ્ધાન્તને અર્થ એ પ્રમાણે નથી.

સ્વામી—હું, તે તે, હું શું કહો, સિદ્ધાન્તે મહુ લેક;

તે હું, ઉભયે સ્થાપવા, સંજ્ઞા કરતા વેદ.—૩૮

અર્થ—વેદ જે કહેલું છે તે એટલું માટે કે તે અને હું, એ બેઉનું સ્થાપન કરવા આફ સોહમ હંસઃ શબ્દથી સંજ્ઞા કરીને વેદ કહે છે.

પ્ર०—કે તે, એટલે શું ? અને હું, એટલે શું ?

ઉ૦—તે કેવલ્ય કીરતાર છે, હું કેવલ્યનો અંશ;

હું ને તેની મધ્યેનો, કરો જામ વિધ્વંસ—૩૬

અર્થ—વેદીયાભાઈ ! સાંકળો; કે તે એટલે કેવલ્ય પરમાત્માને કહ્યા છે, ને હું, એટલે આત્મ અંશને કહેલા છે. માટે હું, ને તે, એ બેઉની મધ્યે રહેલો પરંતર, તે દૂર કરવો.

સાખી—આરોહ અવરોહ પ્રાણથી, સોહમ હંસઃ જાપ;

અંશ અંશીના તાંતથી, પ્રણવ સચેતન વ્યાપ—૪૦

અર્થ—આત્મા, અને પરમાત્માની એકતાયે કરી પ્રણવ સચેતન થઈ રહે છે, અને એ પ્રણવની ગતિ ઉલટ સુલટ થઈને સોહમ હંસઃ એ પ્રભાણે અજપાધ્વની ઉઠે છે.

પ્ર૦—કે એ બેઉનો સંબંધ કેવી રીતે બેઠાયેલો છે ?

પદ્ય.

ઉ૦—ઈંદુ હીસે અંબુ વિષે અંદ્ર તો આકાશે,

પ્રકાશીક પિંડનો હું શ્રી હરિ સત્તાસે,

જેમ બિંદુ બાળ્યુ સીધુમાં હું આત્મ હરિતાસે—૪૧

અર્થ—જેમ અંદ્રમા આકાશમાં રહેલો છે. ને નીચે

પાત્રમાં પ્રકાશ કરનાર તેનું પ્રતિબિંબ રૂપે અંદ્રમા પાણીમા દેખાય છે, તેમ આ પિંડ રૂપી પાત્રમાં પ્રકાશ કરનાર આત્મા છે, પણ તે મહદ્ શૂન્યમાં રહેલા કેવલ્ય પરમાત્માની શક્તિયે કરીને આત્મા, પ્રકાશક કહેવાય છે, ને આ પિંડમાં જણાય છે.

પ્ર०—કે તમે ઉપર પદ્યમાં કહ્યું કે, “પ્રકાશક પિંડનો હું શ્રી હરિસત્તાસે,” એવું કહો છો તો, આ પિંડમાં પ્રકાશ કરનાર આત્માને ના કહીયે નેં દેવલ્ય પરમાત્મા એજ પ્રકાશ કરનાર છે, એમ કહેતાં શું બાધ લાગે ?

ઉ०—કે વેદીયાભાઈ ? એવું અઘટીત કહીયે કેમ ? એવું હોય તેવુંજ કહેવું, જેને અનુભવ સહિત કહેવું છે, તે ખોટું કહેજ નહીં.

પ્ર०—કે તમે અનુભવસહિત કહ્યું, તેની સાબીતી શી ?

ઉ०—કે એ તમારૂં પુછવું સત્ય છે. તો તે તમને પ્રત્યક્ષ સાબીત કરી બતાવું, તેનો ન્યાય તપાસો.

પદ્ય.

આત્મ વિના મહાત્મ નહીં દેહનુ મનાયે;

સંકલ્પીનો કલ્પ અંતે ઉદયમાં સમાયે,

જેમ બિંદુ બળ્યુ સીધુમાં.

૪૨

અર્થ—હવે આ પદ્ય ઉપર ધ્યાન રાખીને વિચારો કે આ શરીરમાં પ્રકાસ કરતા દેવલ્ય પરમાત્માને કહીયે, ને આત્માને બાદ કરીયે તો, જ્યારે આત્માની અસાક્ષી શાલ છે, એટલે આ શરીર પરથી આત્માનું ઉદ્ઘાપન થવા પછી કોઇનું શરીર સચેત રહેતાં બેયુ નહિ. માટે આત્માથીજ સચેતન રહે છે, એવું બાણવું.

પ્ર०—કે જ્યારે શરીરને સચેત કરનાર તો આત્મ

અંશ છે તે કેવલ્ય કર્તાની શક્તિ શું કામ કરે છે ? ને તે કોને પ્રકાશે છે ?

ઉ૦—હે વેદીચાલાઈ ! કેવલ્ય કર્તાની શક્તિ શું કામ કરે છે ? ને તે કોને પ્રકાશે છે ? એવો તમારો પ્રશ્ન છે તો તે વિશે કહું તે સાંભળો.

આખી.

કેવલ્ય સર્વ પ્રકાશક, અંશ પ્રકાશે હેલ;

ઉભયેના અનુસૂતથી સચેત સવળું તેહ.—૪૩

અર્થ—હે કેવલ્ય કર્તા છે તે પોતાની હજી શક્તિવડે રજતજની આદ્ય આખા પ્રભાંડની સર્વ વિભૂતિના પ્રથમ ઉત્પન્ન કરતા છે. અને પોતાની ખટ વૃત્તિ મધ્યેની અંશ-પ્રેરક વૃત્તિથી ઉધળેલા જે અંશ, તે અંશ. આહુઆહુની આદ્ય આખા ક્ષયીરમાં સર્વ તત્ત્વોને સચેત કરનાર છે. એ પ્રમાણે આપણુ આપ જે અંશ સ્વરૂપ, તે અંશીપદ કેવલ્યની સાથે જોડલાયલે રહીને આખા શરીરને સચેત કરે છે.

વળી અંશીપદમાં જોડલે કેવલ્ય કર્તામાં સુકત થવા સાફ આપણુ આપ જે અંશ સ્વરૂપ તે જ્ઞાન કળાયે કેવલ્ય કર્તાની સાથે પ્રેમ જોડે ત્યારેજ કેવલ્યમાં સુકત થાય છે.

પ્ર૦—હે કેવલ્યપદ છે તે, સર્વે આત્મ અંશાઓને શિર મહદ્ પદ છે ખરું, પણ અંશ છે તે કેવલ્યમાં ભળશે ? કે કેવલ્ય તે અંશમાં ભળશે ?

વળી દેવલ્ય પદ છે તે સર્વે અંશનું નિવાસ પદ છે, એવું માત્ર સમજીનેજ રહેવા જેવું છે ? કે દેવલ્યમાં મુક્ત થવા માટે કંઈ કર્તવ્ય કરવું પડતું હશે ?

ઉ૦—કે કંઈ ના કરવું પડે તે તો અહંબ્રહ્માસ્મિવા-
ળાઓનું નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન કહેવાય છે. એટલે અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરીને માત્ર પોતાની વૃત્તિ પોતાનામાં શમે એટલે સર્વ અર્થ સિદ્ધ થયું માને છે.

અને દેવલ્ય પરમાત્માના પરમ સિદ્ધાન્તમાં શમવા માટે જે ક્રિયા કરવાની છે, તે કેવી રીતે કે.

સાખી.

“ સરીતા સીધુમાં મળે, તેવો હમ્ સો ન્યાય;

તે પદ નહિ હુંમાં બળે, દેખો દિર્ઘ કળાય.—૪૪

અર્થ—જેવી રીતે સમુદ્રમાં બળવા માટે નદીઓ પોતાની વહન વેગ હમિશાં સમુદ્રના તરફનો રાખી રહે છે, તેવી રીતે હરહમ સોહમ પ્રણવનો ઉર્ધ્વ પ્રદેશી વેગ હમ્, એટલે હું અંસ, ને સો, એટલે તે, તે દેવલ્યમાં મલે છે.

અર્થાત્—તે, પદ દેવલ્યનું છે તે હુંમાં એટલે અંશમાં બળશે નહિ. પણ અંશ છે તે સર્વ ઉપાધીરૂપ તત્વોથી મુક્ત છે, માટે મહાપદ દેવલ્યમાં લીન થાય છે, તે માટે સરીતારૂપી અંશમાં વેગ હર્દમ દેવલ્યમાં ઉર્ધ્વ પ્રદેશી પ્રણવ-
જડે ઉભગૃત રાખવો જોઈયે છીયે. અને સરીતા તથા સમુદ્રના

ન્યાયને લાગુ પડે તેવી દીર્ઘ કળા જે જ્ઞાનની ભેદ લેવા જરૂર છે.

પ્ર૦—કે ઉર્ધ્વ પ્રદેશે સોહમ પ્રભુવનો વેગ રાખવાથી કેવલ્યમાં અંશ ભળે છે, તે કેવા ન્યાયથી ?

ઉ૦—કે વેદીયાભાષા ! એ શંકાનો વિષય આગળ આવી ગયો છે, ને તેનું સમાધાન પણ સંક્ષેપે કરેલું છે. છતાં તમને શંકા થાય છે તો પુનઃ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કહું તે સાંભળો.

સાખી—દ્રષ્ટાંત.

“ પુરુષ વિચં પત્નિ બ્રહે, એ દંપતિનું કામ;

કુદરતથી કાયા બને, અવચલો સર્વ તમામ.—૪૫

અર્થ—આ જગતમાં જે જે કાર્યો બને છે તે સર્વે આત્માથી તથા પરમાત્માના યોગે કરીને બને છે. એવો ન્યાય કેવલ્ય કતાયે આપ્યો પોતે કરી મુકેલો છે. માટે એને કુદરત કહેવાય છે. અને એજ કુદરતથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સર્વ કાર્ય બન્યા બાય છે, તેના દ્રષ્ટાંત વિષે ઉપર સાખી કહેલી છે, તેનો અર્થ એજ છે કે સ્ત્રી તથા પુરુષને પ્રભા ઉત્પન્ન કરવાનો સંકલ્પ થાય ત્યારે પુરુષનું વિર્યબંદુ તે સ્ત્રી, પોતાની યોનિમાં ધારણ કરવા જેટલોજ ઉદ્દોગ કરે છે, ને બાકીનું કાર્ય જે ઉત્પન્ન થનાર પ્રજાના શરીરના અવયવોની ગાઠવણ કરવાની યુક્તિ તે સ્ત્રીને કે પુરુષને

કરવી પડતી નથી. એ ગોઠવણુ તો ઈશ્વરી કુદરત દ્વારાયેજ થાય છે. તેવી રીતે બીજી દ્રષ્ટાંત—

સાખી

અમર કૌશલુ ઘાસ ખાય, મૃગ મદ મૃગમાં થાય;

અમર કૌશની ધુમ્ર તે, કસ્તુરી પર જાય —૪૬

અર્થ—જે કસ્તુરીયો મૃગ હોય છે તે અમર કૌશ નામનુ ઘાસ ખાય છે, તો તેના સત્વથી મૃગના શરીરમાં કસ્તુરી બને છે. હવે જુઓ કે અદ્રશ્ય રહેલી કસ્તુરીને શોધી કાઢવી હોય તો અમર કૌશના ઘાસને અગ્નિમાં બાળીયે તો તેની ધૂમ્ર જ્યાં કસ્તુરી હોય ત્યાં જઈને સ્થલે છે. એ કારણુ તે પુરાતની સંબંધનુ છે. માટે અમર કૌશથી બનેલી કસ્તુરીને અમર કૌશના ઘાસની ધુણી શોધી કાઢે છે, તે પ્રમાણે.

સાખી.

તેમ ધુન ઔકારની, શમે સોહમની માહાંય;

પ્રાદુર્ભાવે જઈ મળે, અંશ અંશી છે ત્યાંય.—૪૭

તત્વ તત્વથી ઉદ્ભવ્યાં; શમે તત્વ તે સ્થાન;

ઉપવં ગતિ આરાધના, કૌહમ્ કતાં જ્ઞાન.—૪૮

અર્થ—તે દ્રષ્ટાંતે ઔકાર ધ્વનિ તે સોહમમાંથી ઉપજેલો

છે. માટે પ્રાદુર્ભાવ તેમાંજ થશે. તેવી રીતે જે તત્વો જેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં છે, તે તેમાંજ શમાશે માટે અંશ છે તે

અંશીમાંજ શમવાનો છે. અંશને અંશી પદમાં રાખવા માટે કોહમ્ કર્તાનું જ્ઞાન યથાર્થ થવું જોઈયે. કોહમ્ કર્તા એટલે હું કોણ, ને મારા કર્તા તે કોણ છે ? તે વિષેની અભ્યુચ્ચતા દૂર કરીને ઉર્ધ્વ ગતિયે અંશીમાં અંશને સમવું એજ સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ ન્યાય છે.

પ્ર૦—કે સોહમ્ શબ્દનો અર્થ, તમે સર્વ વ્યાકરણી-યોથી ઉલટો કર્યો હતો, પણ સિદ્ધાન્તમાં તો ન્યાય સહિત, ને મહા ઉત્કૃષ્ટ સત્ય માનવા જેવો છે. કારણ કે તમારા કરેલા અર્થમાં આત્મા તથા પરમાત્માનું પ્રતીપાદન કરીને ઉભયની ઐક્યતા કરવાનું કહ્યું, તે સઘળું ન્યાય જોતાં યથાર્થ છે. અને આ સિદ્ધાંત શ્રવણ કરતાં દરેક મુમુક્ષુ નીવૃત્તિ ઉર્ધ્વ પ્રદેશી થવા બાગૃત રહે છે. અને મહદ્ પદ પરમાત્માની સાથે સન્મુખતા મેળવવા માટે સત્વર થાય તેવી દિવ્ય ગતિ યુક્ત આ તમારા કરેલા અર્થને હું સત્ય માનું છું.

ઉ૦—કે વેદીચાલાઈ! સોહમ્ શબ્દનો અર્થ તે કંઈ હું મારી કપોળ કલ્પનાથી કે કહેતા કહેતી વાદ આતુરા-ઈથી કરી શકતો નથી. એ અર્થના મતિદાતા સદાકાળ સત્ય વક્તા પરમગુરુ મહારાજ શ્રીમત્ કુવેર સ્વામિ-તેમણે પોતાના દિવ્ય અનુભવથી સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ કરાવીને અર્થ કરેલા તે મારા હૃદયમાં તેમની પ્રેરણા રમણ કરી રહેલી છે. એજ

આપારે અમેએ તમારા પ્રત્યે પ્રજ્ઞાંત સિદ્ધાન્તસહ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોથી અર્થસાર જણાવ્યો કે “સોહમ્ શ્વાસા સશમહી” — માત્ર એ વાક્ય ઉપર પંચમ વેદનું નિરૂપણ કરવા પ્રારંભ કર્યો હતો, તે શ્રીમત્કુવેર સ્વામિ શ્રી પરમશુદ્ધ તે મનોચ્છિત પૂર્ણ કરશે, તેવી આશા ધારણ કરીને સત્યવક્તા કઠણાસાગર મહારાજ શ્રીના જ્ઞાનમાં ગોળી સંવાદ ચલાવ્યો હતો, તે તેમની કઠણાથી રચેલો સંવાદ પૂર્ણ થયો. એવા સર્વજ્ઞ સત્યવક્તા કઠણાસાગર મહારાજશ્રીની પરમ કઠણા સર્વ પ્રત્યે સખખ હજો, એવી ખરી નમ્ર વિનંતી છે.

“સત્ય કુવેર સત્ય ઉચરે, સોહમ્ અર્થ નિદાન;
ખાલકૃષ્ણ સરણાંગત, ગ્રહી યથાર્થ જ્ઞાન.—૪૯

આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્ત સાથે સત્ય ઉચાર કરવાવાળા— માટે કુવેર સ્વામિ મહારાજને સત્ય કુવેરનો અલંકાર સિદ્ધ થાય છે કે જેથી કરીને પોતે સોહમ્ શબ્દના અર્થનું નિદાન યથાર્થ કર્યું છે, તેવું સત્ય જાણીને ખાલકૃષ્ણ કહે છે કે તેમના સત્ય સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન મહાશુદ્ધ કરીને સદ્શુદ્ધના ચરણ શરણમાં તલ્લિન થાઉં છું.

॥ ઇતિશ્રી સુક્ત વેદ નિરૂપણ લેખ સંપૂર્ણ. ॥

સાખી.

“સંવત વિક્રમરાયનો, શત ઓગણીસો જાય;
તદુપરી ચુવોત્તર, સાલ તણી ગણનાય—૧

શુકલ પક્ષ વૈશાખની, એકાદશીનો દીન;
 મંગળકારી વાસરે, હસ્ત નક્ષત્ર ચિન્હ.—૨
 સુક્તમ વેદ નિરૂપણ, પૂર્ણ થયું છે જ્ઞાન;
 વાંચી સુષ્ટી અનુભવો, દેવા અવિગત રાજ્ય.—૩
 નર વેદ સાગર ગુરુમમ, ગરીબનિવાજ હી નાથ;
 બાલકૃષ્ણ ગતિ પોખરે, શ્રીમત્કુવેર સાક્ષાત.—૪

ઇતિશ્રી સંપૂર્ણ, શ્રીરસ્તુ, કલ્યાણમસ્તુ.

જે વાંચે તેમને મારા સત્ય કેવલ્ય છે.

પાછળથી મદદ આપનાર ગ્રહસ્થાના નામ

નેગી બીખા રૂ. ૧૫)

ખીતાંબર કેશવ રૂ. ૧૦)

દાદા શીવા રૂ. ૧૦)

ગોપાળ સોમા રૂ. ૫)
